

Technická univerzita v Liberci
FAKULTA PEDAGOGICKÁ

Katedra: HISTORIE
Studijní program: UČITELSTVÍ PRO 2. STUPEŇ ZŠ
Kombinace: DĚJEPIS – NĚMECKÝ JAZYK

Josef Turnwald – advokát a německý politik
(1845-1929)

Josef Turnwald – an advocate and German
politician (1845 – 1929)

Diplomová práce: 2008-FP-KAD-163

Autor:

Ludmila Kubálková

Podpis:

.....

Adresa:

Svídnice 5

289 01, Dymokury

Vedoucí práce: PhDr. Miloslava Melanová

Počet:

stran	slov	příloh
99	23 655	15

Prohlášení

Byla jsem seznámena s tím, že na mou diplomovou práci se plně vztahuje zákon č. 121/2000 Sb. o právu autorském, zejména § 60 – školní dílo.

Beru na vědomí, že Technická univerzita v Liberci (TUL) nezasahuje do mých autorských práv užitím mé diplomové práce pro vnitřní potřebu TUL.

Užiji-li diplomovou práci nebo poskytnu-li licenci k jejímu využití, jsem si vědoma povinnosti informovat o této skutečnosti TUL; v tomto případě má TUL právo ode mne požadovat úhradu nákladů, které vynaložila na vytvoření díla, až do jejich skutečné výše.

Diplomovou práci jsem vypracovala samostatně s použitím uvedené literatury a pramenů a na základě konzultací s vedoucí diplomové práce.

V Liberci dne 2. 1. 2008

Podpis:

.....

PODĚKOVÁNÍ

Na tomto místě bych chtěla poděkovat všem, kteří mi pomohli s vypracováním této práce. Především velmi děkuji vedoucí mé práce PhDr. Miloslavě Melanové za cenné a podnětné rady a doporučení a za čas, který mi věnovala při konzultacích. Mé poděkování patří také Jiřímu Bockovi ze Státního okresního archivu v Liberci za jeho pomoc a ochotu při vyhledávání materiálů. Děkuji také Česko-německém fondu budoucnosti, který mi prostřednictvím stipendia umožnil studovat německou literaturu v Saské zemské a univerzitní knihovně v Drážďanech.

Josef Turnwald – advokát a německý politik (1845-1929)

Resumé

Diplomová práce popisuje činnost libereckého advokáta a politika Josefa Turnwalda (1845 - 1929). V textu je věnována pozornost politické, spolkové a advokátní činnosti a zejména jeho návrhům na řešení česko-německého poměru v Čechách. Rozbor jeho publicistické činnosti umožňuje nahlédnout do myšlení a postojů českých Němců v uvedeném období.

Josef Turnwald – an advocate and a German politician (1845-1929)

Summary

This graduate's thesis describes an activity of Josef Turnwald (1845 – 1929) an advocate and a politician from Liberec. There is paid attention to his political, club and advocacy activity in this text, especially to his proposals for a solution of the Czech and German relation in Bohemia. The analysis of his journalistic activity enables to look in thinking and attitudes of the Czech Germans in mentioned period.

Josef Turnwald – Rechtsanwalt und deutscher Politiker (1845 – 1929)

Zusammenfassung

Die Diplomarbeit befasst sich mit Aktivitäten des Reichenberger Rechtsanwaltes und Politikers Josef Turnwald (1845-1929). Im Text wird die Aufmerksamkeit der Anwaltsbetätigung und der politischen Betätigung sowie seiner Vereinsaktivitäten gewidmet und besonders werden seine Lösungsvorschläge zu den deutsch-tschechischen Beziehungen innerhalb Böhmen behandelt. Die Analyse seiner publizistischen Aktivitäten ermöglicht, ins Denken sowie in die Stellung der böhmischen Deutschen in den oben angeführten Jahren einzusehen.

OBSAH:

1.	Úvod	3
2.	Rozbor pramenů a literatury	4
2. 1.	Prameny	4
2. 2.	Literatura	6
3.	Vztahy mezi českým a německým obyvatelstvem v Čechách v druhé polovině 19. století a počátkem 20. století	10
4.	Německé politické strany v Čechách	17
4. 1.	Liberální strana	17
4. 2.	Nacionální hnutí	18
4. 3.	Německá agrární strana	19
4. 4.	Německá dělnická strana	20
4. 5.	Katolický politický tábor	20
4. 6.	Německá sociální demokracie v Rakousku	21
5.	Politický život v Liberci v druhé polovině 19. století a na počátku 20. století	22
6.	Rod Turnwaldů	27
6. 1.	Josef Turnwald: Základní životopisná data, rodinné a sociální poměry	27
6. 2.	Rudolf Turnwald st.	29
6. 3.	Rudolf Turnwald ml.	30
7.	Advokátní činnost Josefa Turnwalda	31
8.	Politická činnost Josefa Turnwalda	35
8. 1.	Politická činnost před rokem 1911	35
8. 2.	Volba Josefa Turnwalda zemským poslancem	36
8. 3.	Politická činnost v letech 1914-1929	40
9.	Publicistická činnost Josefa Turnwalda	43
9. 1.	Návrhy na řešení národnostní otázky v Čechách	45
9.1.1.	Liberecké návrhy	45
9.1.2.	Administrativní dělení Čech podle Josefa Turnwalda	48
9. 2.	Nové občanské zákony	55
9. 3.	Názory Josefa Turnwalda na evropskou politiku. Rozbor studie Historicko-politická pojednání	56

10.	Závěr	76
11.	Seznam pramenů a literatury	78
	11. 1. Prameny	78
	11. 2. Literatura	79
12.	Seznam příloh	83

1. Úvod

Ve své diplomové práci se zabývám životem a činností Josefa Turnwalda – libereckého advokáta, politika a publicisty. Turnwald žil v letech 1845-1929.

Vztahy mezi Čechy a Němci žijícími v českých zemích byly v druhé polovině 19. století a počátkem století následujícího velice komplikované. Od osmdesátých let se objevovaly konkrétní návrhy, jak řešit stále konfliktnější soužití Čechů a Němců v Čechách. Šlo zejména o pokusy o národnostní vyrovnání, které měly podoby jak písemných návrhů, tak politických jednání. Ve své práci proto krátce představuji důležité mezníky ve vývoji česko-německých vztahů v Čechách v této době.

Hlavním proudem německého politického života v Čechách byli od šedesátých let 19. století liberálové. Později se politický život diferencoval do řady politických stran. Josef Turnwald patřil k liberálním politikům. Je tedy nutné zabývat se celým politickým životem českých Němců.

Velmi důležitým centrem Němců žijících v Čechách byl Liberec. Zde se také odvíjela politická činnost Josefa Turnwalda. Z toho důvodu je nezbytné věnovat pozornost politickému vývoji v tomto městě v období druhé poloviny 19. století a počátkem 20. století.

V práci bude sledováno, o jaké sociální a majetkové zázemí se mohl Josef Turnwald opírat. Vlastním jádrem diplomové práce bude rozbor činnosti a oblastí působení Josefa Turnwalda. Jako první představím jeho advokátní činnost. Turnwald začíná působit jako advokát v období, kdy se advokacie stala svobodným povoláním. Důležité je jeho vystupování v advokátní komoře, které se pokusím popsat na základě rozboru pramenného materiálu.

Josef Turnwald začínal svou politickou kariéru v komunální politice. Významnou oblastí jeho činnosti byly snahy o prosazení administrativního rozdělení Čech. Hlavními mezníky v jeho politické činnosti, jeho politickou korespondencí a působením ve spolcích se budu věnovat v samostatné kapitole.

Také publicistická činnost Josefa Turnwalda byla velice rozmanitá a významná. Budu se jí zabývat v poslední části mé práce.

Hlavním cílem této práce bude představení celkového působení Josefa Turnwalda, jeho rodinných a sociálních poměrů a jeho zařazení do širšího kontextu v rámci česko-německých vztahů v Čechách a politického života v Liberci.

2. Rozbor pramenů a literatury

2. 1. Prameny

Nejdůležitějším pramenem k diplomové práci je fond *Pozůstalost rodu Turnwaldů*, který je zachován ve Státním okresním archivu v Liberci. Tento fond obsahuje písemnosti z veřejné i soukromé činnosti příslušníků rodu Turnwaldů z Liberce, uložené v 25 kartonech. Pro osobu Josefa Turnwalda jsou důležité kartony č. 1, 5, 6 a 7 tohoto fondu.

Nejpodstatnější je karton, který obsahuje politickou korespondenci (karton č. 6). K dispozici je zde asi 120 dopisů adresovaných Josefu Turnwaldovi (buď psaných na stroji nebo kurentem) a asi 30 dopisů, jejichž autorem je Turnwald. Uloženy jsou zde také návrhy na řešení národnostní otázky v Čechách, které Turnwald sám psal nebo mu byly určeny k prostudování. Dále se zde nachází jeho korespondence s redakcemi časopisů a s advokátní komorou. Velmi důležitou součástí tohoto kartonu je také Turnwaldův deník. Tento deník je ručně psaný a vztahuje se k období první světové války (1914-1918). První díl je nazvaný „*Kriegsberichte vom Jahre 1914*“ a druhý, který na něj přímo navazuje „*Erinnerungen vom Oktober 1915 bis Oktober 1918*“.

V dalším kartonu najdeme rukopisy a korektury některých prací a studií, které Turnwald vydal (karton č. 7).

Ve fondu nalezneme také dokumenty k domu, který Turnwald vlastnil (dům č. 35/5 na tehdejší Lindlenplatz). Jsou zde rozpočty, účty, nákresy, plány na přestavbu tohoto domu a na jeho vnitřní vybavení z let 1886-1913. Kromě toho jsou zde k dispozici materiály k majetkovým poměrům Josefa Turnwalda a jeho manželky. Tento karton (č. 1) také obsahuje rozpočty a plány na stavbu vily ve Starém Harcově č. 49, kterou v letech 1928-31 uskutečnil Rudolf Turnwald st. Ve stejné složce je také korespondence týkající se vysídlení rodiny Turnwaldů.

Rodinné fotografie a fotografie ze sportovních utkání i veřejného života jsou uloženy v posledním kartonu, který se vztahuje k celé rodině Josefa Turnwalda. Převažují fotografie jeho synů a dalších členů rodiny. Fotografie jsou bohužel většinou bez jakéhokoliv popisu, a tak je těžké rozeznat, kdo se na nich nachází.

Fond *Pozůstalost rodu Turnwaldů* obsahuje také mnoho informací ze života potomků Josefa Turnwalda, především Rudolfa Turnwalda st. a Rudolfa Turnwalda ml. Jsou zde informace k činnosti Rudolfa Turnwalda st. ve spolku *Deutscher Alpenverein* a jeho

soukromá i veřejná korespondence. Součástí tohoto fondu jsou také spisy advokátní kanceláře, kterou založil Josef Turnwald a po něm ji převzali jeho potomci. Tyto dokumenty se vztahují především k období 1931–1945, takže příliš nevypovídají o době působení Josefa Turnwalda.

Z vydaných pramenů jsou nejdůležitější tři Turnwaldovy studie. První z nich *Administrativní dělení Čech* byla vydána roku 1884 a zabývá se národnostní otázkou.¹ Turnwald zde představuje jeden z prvních návrhů na rozdělení Čech dle etnického hlediska. Druhá studie *Nové občanské zákony* byla vydána roku 1919.² Jedná se o přepis novel zákonů v nově vzniklém československém státě a je určen pro Němce žijící v Čechách. Svou poslední studii nazval Turnwald *Historicko-politická pojednání*.³ Vyjadřuje se v ní k historickým událostem z různých časů. Čerpá přitom ze svých zážitků a deníkových zápisků.

Dalším důležitým vydaným pramenem jsou soudobé liberecké noviny *Reichenberger Zeitung* a *Reichenberger Deutsche Volkszeitung*. Podrobně byly prostudovány tyto noviny z období kandidatury Turnwalda do zemského sněmu a jeho nekrolog.

Mezi důležité prameny patří také *adresáře města Liberce z let 1882-1929*.⁴ Umožňují zjistit, kde Josef Turnwald bydlel, kde se nacházela jeho advokátní kancelář a kdy byl členem městského zastupitelstva. Jsou zde také základní informace o spolcích a novinách, které v Liberci ve sledovaném období existovaly.

Z vydaných prací, které mají charakter pramene je důležitá starší publikace o Liberci *Reichenberg in der Zeit der Selbstverwaltung*.⁵

Pro doplnění osobních údajů jsou důležité také policejní přihlášky z fondu *Archiv obce Ruprechtice*.

¹ Turnwald, J., Die administrative Theilung Böhmens und das Curia-votum am Landtage. Reichenberg 1884, 31 s.

² Turnwald, J., Die neuen bürgerlichen Gesetze. Reichenberg 1919, 47 s.

³ Turnwald, J., Geschichtlich politische Aufsätze. Reichenberg 1922, 139 s.

⁴ Citace viz Seznam pramenů a literatury.

⁵ Reichenberg in der Zeit der Selbstverwaltung vom Jahre 1850 bis 1900. Ein geschichtlicher Rückblick und Verwaltungsbericht. Reichenberg 1902, 679 s.

Vzhledem k tomu, že byl Josef Turnwald poslancem zemského sněmu pokusila jsem se najít jeho personálie v Národním archivu v Praze. Toto pátrání však bylo bezvýsledné. Podle sdělení správkyne fondu *Český zemský sněm* Pavly Lutovské se zde žádné osobní spisy poslanců nenacházejí. V tomto fondu jsou k dispozici pouze záznamy o dietách poslanců, o dovolených, o zkrácení mandátu atd.

2. 2. Literatura

Použitou literaturu lze rozdělit do několika skupin. Pro celkový vývoj jsou důležité publikace zabývající se dějinami českých zemí v rámci habsburské monarchie a německo-českými vztahy. Dále speciální práce o politickém vývoji v Liberci a o německých politických stranách v Čechách. Josef Turnwald byl aktivní v advokátní činnosti, a proto je třeba věnovat se knihám o vývoji advokacie a advokátního povolání. Ve své publicistické činnosti se zabýval mezinárodními vztahy, je tedy také důležité zaměřit se na literaturu týkající se zahraniční politiky Rakousko-Uherska. Všechna tato literatura se samozřejmě vztahuje k období druhé poloviny 19. století a k počátku 20. století.

Stručný přehled politických událostí a základní informace o českých i německých politických stranách v habsburské monarchii nalezneme v práci Efmertové *České země v letech 1848 – 1918*.⁶ Pro hlubší pochopení politického vývoje nejlépe poslouží rozsáhlá kniha Otto Urbana *Česká společnost 1848-1918* a novější Kořalkova publikace *Češi v habsburské říši a v Evropě 1815-1918*. Otázkou česko-německých vztahů, vyrovnávacími jednáními a menšinovými otázkami se zabývá více publikací. Na prvním místě bych jmenovala knihu Jana Křena *Konfliktní společenství. Češi a Němci 1780-1918*, která se zabývá obecně vztahy mezi Čechy a Němci v českých zemích. Na revoluci v letech 1848-1849 se zaměřuje především Klíma ve své publikaci *Češi a Němci v revoluci 1848-1849* a nověji Novotný ve svém článku *Ke vztahu Čechů a českých Němců v revoluci 1848-1849*. Poslední pokus o česko-německé vyrovnání před první světovou válkou podrobně shrnuje Kazbundova kniha *Otázka česko-německá v předvečer velké války*. Přehled o tom, jak byla česko-německá otázka řešena na zemském sněmu, zpracovala Helena Jablonská ve své diplomové práci *Projednávání otázek českých menšin na zemském sněmu*.⁷ Stenografické protokoly zemského sněmu z tohoto období, které jsou k dispozici na internetových

⁶ Podrobné citace viz Seznam pramenů a literatury.

⁷ Obhájena na FP TUL roku 2002.

stránkách, zachycují Turnwalda při jeho vstupu do zemského sněmu.⁸ Konkrétním vyrovnávacím jednáním jsou věnovány dvě studie Luboše Veleka *Pokus o česko-německé vyrovnání 1899-1900 – konference u K. Chiariho a Koeberovy česko-německé smířovací konference 1900*.

Přehled českých a německých stran v českých zemích je k dispozici v Markově práci *Přehled politického stranictví na území českých zemí a Československa v letech 1861-1998*. Z německy psané literatury z poslední doby je důležitá práce Lothara Höbelta *Kornblume und Kaiseradler. Die Deutschfreiheitlichen Parteien Altösterreichs 1882-1919*. Stejný autor se zabývá vztahy mezi nacionály a liberály v habsburské monarchii ve svém článku *Deutschnationalen und liberalen Gruppierungen in Cisleithanien: Von der Vereinigten Linken zum Nationalverband*. Již v období meziválečném se německým nacionálním hnutím v Rakousko-Uhersku věnoval Molisch v knize *Geschichte der deutschnationalen Bewegung in Österreich von ihren Anfängen bis zum Zerfall der Monarchie*. Vývojem a osobnostmi liberálního, dělnického, katolického a nacionálního hnutí se zabývá také Fuchs ve své práci *Geistige Strömungen in Österreich*.

V posledních letech věnuje současná historiografie pozornost také advokacii. Zde je třeba zmínit práce Stanislava Balíka.⁹ Kromě tohoto autora se v poslední době věnoval vývoji advokacie také Kober v knize *Advokacie v českých zemích v letech 1848-1994*. Pro srovnání je možné využít také studii Jiřího Malíře *Advokát. Příklad Václava Šíleného*. Dějinami advokacie v Liberci se zabývala Denisa Kalfěřtová ve své diplomové práci *Advokacie v Liberci v letech 1848-1939*.¹⁰ Krátce se v ní zmiňuje i o osobě Josefa Turnwalda. Celkový přehled o vývoji práva podává Malý v publikaci *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*. Postavení advokátů v měnící se měšťanské společnosti popisuje H. Slapnicka v knize *Juristen als Wegbereiter des aufsteigenden Bürgertums des 19. Jahrhunderts in den Böhmisches Ländern*. Vývojem rakouské advokacie se dále zabývá také Kübl, jenž napsal práci *Geschichte der österreichischen Advokatur*.

Náležitou pozornost dějinám 19. století věnuje také *Kniha o Liberci*. K politickým dějinám Liberce a k životě Čechů a Němců v tomto městě jsou důležité zejména články Miloslavy Melanové. Spolky, které vznikly v Liberci, a politický vývoj tohoto města popisuje

⁸ Viz <http://www.psp.cz/cgi-bin/ascii/eknih/1908skc/stenprot/009schuz/s0090004.htm>.

⁹ Podrobné názvy viz Seznam pramenů a literatury.

¹⁰ Obhájena na UK Praha v roce 2003.

ve svém článku *Spolkový život v Liberci od počátku 19. století do roku 1914*. Činnost Německého alpského spolku v Liberci, v němž měl velmi důležité postavení syn Josefa Turnwalda Rudolf, je popsána v diplomové práci Jiřího Balouna *Německý alpský spolek v Liberci 1893-1944*.¹¹ O událostech v roce 1885 a změnách v městském zastupitelstvu podrobně informuje Melanová v článku *Zápas o libereckou radnici v roce 1885. Formování německého nacionálního hnutí v Čechách*. Současníkem Josefa Turnwalda byl Heinrich Prade. Jemu je věnována pozornost v další studii této autorky *Heinrich Prade. Liberecký místostarosta a představitel německých nacionalů v Čechách*. O projektu *Deutschböhmen* a sjezdech německých měst v Liberci v letech 1898 a 1908 píše Jan Novotný ve svých člancích *Čeští Němci a habsburská monarchie* a *Projekt provincie „Deutschböhmen“ v ambicích liberecké radnice do roku 1914*. Touto tematikou i dalšími návrhy na řešení česko-německého poměru v Čechách, které vznikly v Liberci, se zabývá Melanová ve svém článku *Liberec na cestě k projektu samostatné provincie*. Stejná autorka popisuje také události v Liberci v období první světové války v článku *První světová válka a Liberecko*. Osudem Liberce a českých Němců v letech 1918 a 1919 se zabývá Hans Haas v příspěvku *Konflikt při uplatňování nároků na právo sebeurčení: od habsburského státu k Československu – Němci v Českých zemích v letech 1918 až 1919* a také Jiří Kopica v *Zemská vláda Deutschböhmen v letech 1918 a 1919*. O tom, jak bylo Liberecko obsazováno československými vojsky také referuje Horáková ve starším článku *Obsazení Liberecka československým vojskem na konci roku 1918*.

Ze starší literatury je bezesporu možné využít také publikaci Antona Resslera *Heimatkunde des Reichenberger Bezirkes* a dílo Viktora Luga *Heimatkunde des Bezirkes Reichenberg in Böhmen*. Z posledních vydaných příruček je možné omezeně využít knihu autorů Berana a Valchařové *Industriál libereckého kraje. Technické stavby a průmyslová architektura*.

Přehled poslanců, kteří působili na zemském sněmu, nalezneme ve starších publikaci Michala Navrátila *Almanach sněmu království českého. Slovník představitelů zemské samosprávy v Čechách* autorky Marie Liškové je moderní prací, která obsahuje stručné životopisy poslanců, jejich stranickou příslušnost a obvod, za který byli do sněmu zvoleni. Bližší informace o významných osobnostech v Rakousko-Uhersku také podává *Biographisches Lexikon zur Geschichte der böhmischen Länder* a *Österreichisches biographisches Lexikon 1815-1950*.

¹¹ Obhájena na FP TUL v roce 2002.

Turnwald se ve své vydané práci *Historicko politická pojednání* vyjadřoval k zahraniční politice Rakousko-Uherska. K této tématice jsou z poslední doby k dispozici kniha *Trojspolek* od autorů Hlavačky a Pečenky, článek Petra Prokše *První světová válka a velmocenské plány Rakousko-Uherska (1914-1918)* a publikace Županiče *Rakousko-Uhersko a polská otázka za první světové války*.

3. Vztahy mezi českým a německým obyvatelstvem v Čechách v druhé polovině 19. století a počátkem 20. století

Až do konce 18. století bylo pod pojmem národ chápáno všechno obyvatelstvo každé země. V průběhu 19. století se pod pojmem národ začíná rozumět společnost lidí, kteří se identifikují prostřednictvím jazyka. Toto pojetí se prosazuje v druhé polovině 19. století v celé Evropě. Také v českých zemích stoupá nacionalismus, a to jak u českého, tak u německého obyvatelstva. Stálou kulisu politiky v Čechách začínají tvořit národnostní boje mezi českým a německým táborem.

Důležitým mezníkem ve vzájemných vztazích Čechů a Němců byl revoluční rok 1848. Tento rok byl rokem revolucí v celé Evropě. V Čechách se v této době poprvé začaly objevovat otevřené spory mezi českým a německým obyvatelstvem. Čeští Němci byli velice osloveni úvahami o spojení všech Němců do jednoho státu, a proto reagovali zpočátku všichni velmi příznivě na svolání sjezdu do Frankfurtu, který připravoval mj. německé sjednocení. Češi toto pozvání odmítli (dopis Františka Palackého), jelikož si uvědomovali, že vytvořením všenněmeckého státu by se stali bezprávní menšinou. Po porážce revoluce v roce 1848 byl v Rakousko-Uhersku opět nastolen absolutistický režim, který omezoval politický i spolkový život a zaváděl cenzuru. Nový režim nepřipouštěl žádné snahy o národnostně politickou emancipaci. V padesátých letech tak nedochází ve vztazích Čechů a Němců v Čechách k žádným střetům.¹²

Po pádu absolutismu na konci padesátých let dochází k zavádění ústavního režimu a uzákonění základních svobod. Počátkem šedesátých let se tak vytvářejí podmínky pro rozvoj občanské společnosti. Začínají se rozvíjet různé typy spolků a korporací, nejvíce ve městech a průmyslových centrech.¹³ Do zemského sněmu a říšské rady se v českých zemích volilo prostřednictvím kuriového systému. Rozvíjet se začínala také samospráva, kde ale opět volební právo neměli všichni obyvatelé. V šedesátých letech se společně s nastolením parlamentarismu a s přípravami ústavy začínají ukazovat rozdíly mezi smýšlením českého a německého obyvatelstva v Čechách. Němci odmítali české státní právo.

¹² Křen, J., *Konfliktní společenství. Češi a Němci 1780-1918*. Praha 1990, s. 141.

¹³ Melanová, M., Heinrich Prade. *Liberecký místostarosta a představitel německých nacionalů v Čechách*. In: *Osobnosti v dějinách regionu 2*. Liberec 2005, s. 56.

V roce 1867 došlo k rakousko-uherskému vyrovnání, kterým byla habsburská monarchie rozdělena do dvou volně spojených celků, Uher a Rakouska (Zalitavska a Předlitavska). Pro Čechy byl dualismus pokořující porážkou. V následujících letech se Češi pokoušeli o úpravu vztahů v monarchii a alespoň o částečné vyrovnání. Výsledkem byly tzv. fundamentální články z roku 1871, které měly mj. obnovit českou státnost v historických hranicích a prosadit úplnou jazykovou rovnoprávnost. Jak se dalo předvídat, uveřejnění fundamentálek vzbudilo prudké protesty u Němců nejen v českých zemích, ale v celé monarchii. Proti vyrovnání s Čechy se postavily také Uhry, a tak nebyly fundamentální články prosazeny.

V osmdesátých letech, v období Taaffeho vlády, došlo k vstřícným krokům vůči Čechům. Roku 1880 byla vydána Stremayrova jazyková nařízení, která zrovnoprávňovala češtinu a němčinu v tzv. vnějším úřadování. To znamenalo, že u kteréhokoliv ze zmíněných úřadů mohlo být učiněno podání nebo řízení v obou jazycích a rozhodující nebyl úřad, ale podávající strana.¹⁴ Tím došlo k posílení postavení českého jazyka jako úřední řeči, což znamenalo úspěch pro českou politiku. Na německé straně se jazyková nařízení setkala s ostrým odmítnutím. Němci se především stavěli proti pronikání českého jazyka do německých oblastí, kde doposud užíván nebyl. Prosazování jazykových nařízení ve svém důsledku také snižovalo počty Němců ve správě i samosprávě. Z těchto důvodů se jazyková nařízení stala předmětem trvalého odporu českých Němců.¹⁵ V osmdesátých letech začala drobná národnostní válka, která se postupně stala jedním z charakteristických znaků v monarchii.¹⁶ Úspěchem Čechů bylo také rozdělení pražské univerzity na dvě školy s českou a německou vyučovací řečí, které bylo provedeno zákonem z února 1882. V období Taaffeho vlády byla také prosazena volební reforma, kterou byl snížen volební cenzus na 5 zlatých. Reforma znamenala, že se do zemského sněmu dostával větší počet Čechů.

Všechny tyto okolnosti vedly v osmdesátých letech k stoupajícímu nacionalismu na české i německé straně. Němci se začínali bát, že přijdou o své dosavadní hegemonní postavení. Postoje Němců v Čechách se postupně stávaly více radikálnějšími. Stále častěji se začínaly prosazovat úvahy o „rozdělení země“ spojené s koncepcemi „uzavřeného jazykového území“.¹⁷ Již v září 1884 podal německý liberál Eduard Herbst návrh, ve kterém vyzýval

¹⁴ Urban, O., Česká společnost 1848-1918. Praha 1982, s. 355.

¹⁵ Melanová, M., Liberec na cestě k projektu samostatné provincie. In: Česko-slovenské vztahy – Slovensko-české vřahy. Liberec 1998, s. 84.

¹⁶ Křen, J., Konfliktní ... s. 226.

¹⁷ Urban, O., Česká společnost ... s. 360.

vládu, aby předložila sněmu projekt administrativní reformy Čech. O rok později předložil Ernst Plener rozšířený Herbstův návrh, ve kterém se již hovořilo o „uzavřeném území německém v Čechách“, pro které se mj. požadovalo zrušení platnosti Stremayrových jazykových nařízení.¹⁸ V roce 1886 pak Plener podal ještě jeden podobný návrh. Nicméně ani jeden z těchto návrhů nebyl přijat. Následoval odchod německých liberálů z českého zemského sněmu. V osmdesátých letech 19. století se mezi Čechy a českými Němci vyhraňují dvě navzájem protikladné koncepce: Češi poukazují na územní nedělitelnost Čech a Moravy jako historických zemských subjektů v rámci monarchie a představitelé českých Němců se snaží prosadit rozdělení těchto zemí na základě jazykové hranice s příslušnými změnami zemského zřízení s důsledky administrativně politickými a kulturními.¹⁹

V roce 1890 se Taaffeho vláda pokusila uklidnit vyhrocené vztahy mezi Čechy a Němci. Výsledkem jednání ve Vídni mezi staročechy a německými liberály byly tzv. punktace. Šlo o jedenáct usnesení pro správu Čech. Jejich podstatou bylo rozdělení českých zemí na dva správní celky - německý a českoněmecký. Vedle „uzavřeného“ a tím chráněného – německého území mělo existovat „otevřené“ – tj. dvojjazyčné – území bez jakýchkoliv patrnějších národnostních záruk.²⁰ Proti těmto dohodám se zvedl v Čechách všeobecný odpor vedený mladočechy, který způsobil, že zemský sněm většinu z nich neschválil. Odmítnutí punktací bylo Němci chápáno jako neochota k jednání.

V době vlády Kazimira Badeniho dochází k dalšímu střetu mezi Čechy a Němci. Ministerský předseda Badeni vydal totiž roku 1897 jazyková nařízení, která měla rozšiřovat uplatnění češtiny v Čechách. Čeština měla být zrovnoprávněna s němčinou také ve vnitřním úřadování. Státní úředníci by také museli do roku 1901 prokázat znalost obou jazyků, což znamenalo zrovnoprávnění češtiny s němčinou. Proti nařízením však začali němečtí nacionalisté pořádat bouřlivé demonstrace a v celé monarchii rozpoutali rozsáhlou kampaň protestů, která vedla k demisi celého vládního kabinetu v listopadu 1897.²¹ Po neúspěchu těchto reforem následovala v Čechách vlna srážek a nacionalistických demonstrací.²² S dalším

¹⁸ Urban, O., Česká společnost ... s. 360.

¹⁹ Novotný, J., Čeští Němci a habsburská monarchie. In: Hojda, Z. - Prah, R., Český lev a rakouský orel v 19. století. Brno 1996, s. 47-48. Blíže Kořalka, J., Češi v habsburské říši a v Evropě 1815-1914. Praha 1996, s. 166-168.

²⁰ Urban, O., Česká společnost ... s. 397.

²¹ V roce 1899 byla Badeniho jazyková nařízení definitivně odvolána a zrušena a obnoven stav před jejich vydáním v roce 1897.

²² Melanová, M., Liberec na cestě ... s. 85.

návrhem na vyřešení česko-německé otázky přišel pozdější předseda vlády Ernest von Koerber. Jeho návrh však odmítli jak Češi, tak Němci.

Koncem 19. století dochází k radikalizaci názorů českých Němců. Dokazuje to i tzv. svatodušní program z roku 1899. Jednalo se o společný program většiny německých politických stran, jehož cílem bylo přednostní postavení Němců v západní části monarchie. (mj. to znamenalo, že společenství s Německem mělo být zařazeno do ústavy a němčina uzákoněna jako státní či zprostředkovací jazyk)²³

Komplikovaná a neúspěšná jednání o úpravu vztahů uvnitř Čech probíhala po celé první desetiletí 20. století i v letech před vypuknutím první světové války.²⁴ Pokud v tomto období dochází k česko-německému sblížení a pokrokům vzájemného porozumění, neodehrávají se ani tak v nacionální Praze či v nacionálním Liberci, ale většinou mimo ně – hlavně ve Vídni.²⁵ Navíc se začal prosazovat vliv masových politických proudů, především sociální demokracie, která stála v čele požadavků na všeobecné hlasovací právo. V roce 1907 byla skutečně provedena volební reforma a zavedeno všeobecné volební právo do říšské rady. Žádná reforma však nebyla provedena pro zemský sněm, ani pro komunální volby. Na Moravě se po uzavření tzv. Moravského paktu roku 1905 nacionální napětí poněkud uvolnilo, v Čechách se po říšských volbách v roce 1907 opět vyhrotilo.²⁶ Vláda Maxe Wladimira Becka se snažila o možné národnostním vyrovnání v zemi, ale opět neúspěšně.

Návrhů na německo-české vyrovnání bylo na počátku 20. století více. Mezi ty radikálnější z německé strany patří např. projekt libereckého magistrátního představitele Otto Ringlhaana. V tomto projektu požaduje úplné rozdělení Čech a vytvoření provincie *Deutschböhmen*, která by měla být samostatnou korunní zemí v rámci monarchie.²⁷

Když bylo roku 1913 zjevné, že k žádné dohodě nedojde a neustálými národnostními spory byl blokován zemský sněm, rozhodla se vláda reagovat na tuto situaci vydáním

²³ Křen, J., *Konfliktní ...* s. 268.

²⁴ Melanová, M., *Liberec na cestě ...* s. 89.

²⁵ Křen, J., *Konfliktní ...* s. 320.

²⁶ Novotný, J., *Čeští Němci a habsburská monarchie ...* s. 48.

²⁷ Melanová, M., *Česká menšina v Liberci před první světovou válkou*. In: *Fontess Nissae I/2000*. Liberec 2000, s. 109.

tzv. anenských patentů.²⁸ Vláda těmito výnosy z 26. července 1913 rozpustila český zemský sněm. Místo nového sněmu byla ustanovena Zemská správní komise.

Vypuknutí války v roce 1914 ovlivnilo i názory českých Němců. Zejména v počátcích války podlehlí válečné euforii. Po zveřejnění návrhu na vznik německé střední Evropy (*Mitteuropa*), jehož autorem byl Friedrich Naumann, se s touto myšlenkou ztotožňovali.²⁹ Čeští Němci se snažili o vyřešení česko-německé otázky i během války. O velikonocích 1915 vypracoval Svaz německých nacionálních poslanců pro vládu „*velikonoční soupis německých žádostí*“ (*Osterbegehrschrift*), který byl rozšířením svatodušního programu z roku 1899.³⁰ O rok později vydali němečtí nacionálové nový program, který nesl název „*Požadavky Němců Rakouska na nové uspořádání po válce*“. V tom bylo mj. požadováno úzké propojení s Německem, zajištění vedoucího postavení Němců v celém státě a uzákonění němčiny jako úředního jazyka. V Čechách měly být zřízeny národnostní kraje a zemská správa měla být národnostně rozdělena. Měla zde tedy vlastně vzniknout „německá a dvojazyčná správní území“.³¹ V lednu 1917 pak podal německý nacionální svaz oficiální návrh v tom duchu, že německé nacionální strany podpoří vládu pouze tehdy, pokud budou splněny jejich „*Požadavky*“. Mělo být vlastně oktrojováno vyrovnání, které bylo předmětem česko-německých porad před válkou a všechny sporné body vyřešeny ve prospěch německého stanoviska.³² Češi s tímto samozřejmě nesouhlasili a požadovali zmírnění chystaných oktrojů. Co se týká česko-německého vyrovnání, byli Češi ochotni k ústupkům, ale požadovali alespoň vnitřní češtinu v českých okresech. Prosazení německých požadavků na jaře 1917 zabránil císař Karel, který odvolal svůj souhlas s připravovanými nařízeními.³³

Dne 6. ledna 1918 vystoupili čeští politici s *Tříkrálovou deklarací*. V ní se v podstatě přihlásili k Masarykově myšlence samostatného státu. Němečtí poslanci z Čech na to 22. ledna 1918 reagovali požadavkem zřízení samostatné provincie *Deutschböhmen*.

²⁸ K velmi složitým jednáním o národnostním vyrovnání a k anenským patentům podrobně Kazbunda, K., *Otázka česko-německá v předvečer velké války*. Praha 1995, 477 s.

²⁹ Naumannova *Mitteuropa* měla být jednotným obrovským vojenským a hospodářským prostorem od Severního moře po Jadran. Celé toto území mělo být pod nadvládou Německa. Blíže Křen, J., *Konfliktní ...* s. 378-384.

³⁰ Křen, J., *Konfliktní ...* s. 403.

³¹ Tamtéž, s. 404.

³² Tamtéž, s. 405.

³³ Melanová, M., *Liberec na cestě ...* s. 90.

V květnu 1918 předložily německé nacionální strany ultimátum ohledně krajského zřízení v Čechách a provincie *Deutschböhmen*.³⁴ Tehdejší předseda rakouské vlády Ernst Seidler byl ochoten splnit německé požadavky. V Čechách bylo 19. května ohlášeno zřízení krajských vlád, kompetence pražských orgánů měly být omezeny a nově vytvořené německé a české kraje podřízeny přímo Vídni (toto nařízení mělo vejít v platnost 1. 1. 1919).³⁵

Dne 28. října 1918 vyhlásili Češi v Praze vznik samostatného státu Československo. Němečtí poslanci z Čech oznámili o den později ve Vídni vznik provincie *Deutschböhmen*, jež měla být nedělitelnou součástí německého Rakouska. Hlavním městem provincie se stal Liberec. Byl vytvořen zemský sněm provincie (Landtag), který tvořili všichni bývalí říšští poslanci za *Deutschböhmen*.³⁶ Zemským hejtmanem byl zvolen německý nacionál Rafael Pacher. Jeho zástupci byli sociální demokrat Josef Seliger a agrárník Wilhelm Maixner.³⁷ O několik dní později byl Pacher ustanoven ministrem školství v rakouské vládě a na místě zemského hejtmana ho 5. listopadu nahradil známý německý nacionál Rudolf Lodgman von Auen. Zemská vláda se již od svých počátků setkávala se značnými obtížemi a téměř celý program, který si představitelé *Deutschböhmen* vytyčili, zůstal pouhým snem.³⁸ Od listopadu 1918 začala československá vláda s obsazováním pohraničních oblastí. Sídlo zemské vlády v Liberci bylo obsazeno 16. prosince 1918.³⁹ Většina členů vlády opustila město již dříve.

Od listopadu do půlky prosince 1918 fungovala jako skutečná výkonná moc, která spravovala provincii *Deutschböhmen*. Po svém přesunu do Vídně se zaměřila především na propagandistickou činnost. Dne 19. března 1919, kdy v Rakousku probíhaly parlamentní volby, se na náměstích po celé *Deutschböhmen* uskutečnily demonstrace. Každá demonstrace měla svůj specifický průběh. Centrálně byla dána jen témata protestů: právo na sebeurčení vyjádřené Wilsonovými 14 body a postavení dělnictva v *Deutschböhmen*.

³⁴ Křen, J., Konfliktní ... s. 448.

³⁵ Melanová, M., Liberec na cestě ... s. 91.

³⁶ Kopica, J., Zemská vláda *Deutschböhmen* v letech 1918-1919. In: Němci v českých zemích. Správy Společnosti pro dějiny Němců v Čechách III/2004. Ústí nad Labem 2004, s. 38.

³⁷ Horáková, L., Obsazení Liberecka československým vojskem na konci roku 1918. In: Vznik samostatného Československa a severní Čechy. Ústí nad Labem 1968, s. 185.

³⁸ Tamtéž, s. 186.

³⁹ Tamtéž, s. 188.

Zemská vláda ukončila své úřadování současně s přijetím mírových podmínek Německým Rakouskem 10. listopadu 1919.⁴⁰

⁴⁰ K postavení českých Němců v letech 1918-1919 blíže Haas, H., Konflikt při uplatňování nároků na právo sebeurčení: od habsburského státu k Československu – Němci v Českých zemích v letech 1918 až 1919. In: První světová válka a vztahy mezi Čechy, Slováky a Němci. Brno 2000, s. 113-178.

4. Německé politické strany v českých zemích (1861-1918)

V souvislosti s politickými změnami a prosazováním občanské společnosti se v Čechách v druhé polovině 19. století vytváří různé politické proudy s odlišnými postoji k státoprávním a sociálním otázkám a také k česko-německým vztahům. Na následujících řádcích představuji přehled německých politických stran, které v Rakousko-Uhersku v této době vznikaly. Tento přehled by měl pomoci pochopit názory německého obyvatelstva v monarchii a zároveň uvést postavu Josefa Turnwalda jako liberálního politika do širšího kontextu.

4. 1. Liberální strana

V roce 1861 byla založena *Německá liberální strana (Verfassungspartei)*. Stala se jednou z nejvýznamnějších německých politických stran v rakousko-uherské monarchii. Součástí jejího programu byla věrnost ústavním principům. Hegemonní vliv si udržovala až do počátku devadesátých let. V roce 1870 přijali členové této strany program, ve kterém byl kladen důraz na patriotismus a centralismus. Zásadně odmítali federalismus a české snahy o národní vyrovnání.⁴¹

Nositeli liberalismu v Rakousku byli především průmyslníci, velkoobchodníci a také příslušníci svobodných povolání. Za vrcholnou etapu rozvoje rakouského liberalismu bývá někdy označována vláda knížete Auersperga (1871-1879).

V roce 1873 se liberální proud vlivem rozšiřujících se nacionálních myšlenek uvnitř strany, rozdělil do několika poslaneckých frakcí: „*Mladoliberálové*“ – *Fortschrittsklub* (rozhodnější postup v národnostní politice), *strana ústavověrného velkostatku* (rezervovaný přístup k radikálním liberálním požadavkům) a „*Staroliberálové*“ – *Klub der Linken* (hájili liberální zásady a podporovali nacionální požadavky).⁴² V roce 1888 vznikla skupina *Vereinigten deutschen Linken*, která liberální stranu sjednocovala.

V největší míře převzala dědictví liberalismu *Německá pokroková strana (Deutsche Fortschrittspartei)*⁴³ vzniklá v roce 1897. V roce 1901 byla nejsilnější německou stranou v českých zemích, dominovala především na Moravě.

⁴¹ Šebek, J., Německé politické strany v českých zemích 1861-1918. In: Marek, P. a kol., Přehled politického stranictví na území českých zemí a Československa v letech 1861-1998. Olomouc 2000, s. 254.

⁴² Tamtéž

⁴³ Blíže Höbelt, L., Kornblume und Kaisersadler. Die deutschfreiheitlichen Parteien Altösterreichs 1882-1919. Wien – München 1993, s. 116-127.

Významnými představiteli německých liberálů v českých zemích byli: Ernst von Plener, Eduard Herbst, Franz Schmeykal, Julius Lippert, Karl Eppinger, na Moravě Karl Giskra, později Alois Funke či Anton Pergelt. Tiskovými orgány liberálního tábora byly listy *Neue freie Presse*, *Neue Wiener Tageblatt* (Rakousko), *Bohemia* a *Prager Blatt* (v Čechách), *Tagebote aus Mähren und Schlesien* a *Mährischer Correspondent* (Morava). Za liberální je také možné označit liberecký deník *Reichenberger Zeitung*, který byl vydáván od roku 1860 a patřil k nejvýznamnějším německým politickým deníkům v Čechách.

4. 2. Nacionální hnutí

Po vzniku Německého císařství a pokusech rakouské vlády o vyrovnání s českou politickou reprezentací dochází k zesílení nacionálních tendencí. V sedmdesátých letech dochází v důsledku prosazování nacionální ideologie k postupnému rozštěpení liberální strany.⁴⁴

Hlavní postavou nacionálního hnutí byl Georg Ritter von Schönerer (1842-1921). Byl známý svými projevy, v nichž byl silně uplatňován nacionalismus spolu s antisemitismem. Společně s Heinrichem Friedjungem, Viktorem Adlerem a Antonem Langgassnerem uveřejnil v roce 1882 tzv. linecký program, který měl pro německé nacionální hnutí veliký význam. V tomto programu bylo požadováno především provedení radikálních národnostních a sociálních reforem v užší spolupráci Rakouska s bismarckovským Německem, uzákonění státní němčiny a odluka Haliče, Dalmácie a Bukoviny. Dále se v programu objevily požadavky provedení volební reformy, tiskové a shromažďovací svobody, oddělení státu od církve atd. O tři roky později byl Schönererem k lineckému programu přidán bod, jenž požadoval potlačení židovského vlivu ve všech oblastech veřejného života.

Nacionální hnutí se rozdělovalo do několika proudů. Georg von Schönerer vytvořil v roce 1885 *Verband der Deutschnationalen*, jenž se stal základem pro budoucí *Všeněmeckou stranu* (*Alldeutschen*). Další křídlo nacionálního hnutí se vytvářelo kolem Otto Steinwendera (1847-1921). Ten v roce 1885 založil *Německý klub* (*Deutscher Klub*)⁴⁵, jenž byl seskupením německých nacionálů a stál v opozici proti postojům liberálů, kteří byli shromážděni

⁴⁴ Blíže ke vztahu liberálů a nacionálů Höbelt, L., *Die deutschnationalen und liberalen Gruppierungen in Cisleithanien: von der Vereinigten Linken zum Nationalverband*. In: Erdödy, G., *Das Parteiwesen Österreichs-Ungarns*. Budapest 1987, s. 77-90.

⁴⁵ Blíže Höbelt, L., *Kornblume ...* s. 116-127.

v *Německo–rakouském Klubu (Deutsch-österreichischer Klub)*. Skupina kolem Steinwendera založila v roce 1887 *Deutschnationale Vereinigung*, z něhož o pět let později vznikla *Německá nacionální strana (Deutsche Nationalpartei)*. Z té se v roce 1895 vytvořila *Německá lidová strana (Deutsche Volkspartei)*, jejíž program se příliš nelišil od lineckého programu, pouze ve větší míře kladl důraz na pozitivní řešení konfliktů. Nejvýznamnějšími zástupci této strany byli v Čechách např. Ernst Bareuther, Franz Kindermann, či liberecký politik Heinrich Prade.

V roce 1900 vznikla vydělením z lidové strany *Všeněmecká strana*. O dva roky později ale došlo k roztržce mezi vůdčími představiteli *Všeněmecké strany* Georgem Schönererem a Karlem Wolfem, po které Wolf odešel a založil vlastní *Volnou všenečmeckou stranu – Freialldeutsche* (od 1907 *Německá radikální strana – Deutschradikale Partei*). V centru zájmů této strany stálo německé obyvatelstvo v severočeském pohraničí.

V únoru 1910 byl založen *Německý národní svaz (Deutscher Nationalverband)*. Sjednocení nacionálních skupin přineslo úspěch v následných volbách do říšské rady v roce 1911, které přinesly posílení pozic nacionálních radikálů.⁴⁶

Významným tiskovým orgánem nacionálních stran byly *Deutsche Worte* (později *Unverfälschten deutschen Worte*). Orgánem *Německé radikální strany* byly *Ostdeutsche Rundschau*, hlavními tiskovými orgány *Německé lidové strany* byly *Freie Stimmen* a *Deutsche Volkszeitung* vydávané od roku 1885 v Liberci.

4. 3. Německá agrární strana

Německá agrární strana (Deutsche Agrarpartei) byla vytvořena až v roce 1905 v rámci diferenciací nacionálního tábora. Vůdčími postavami byli Franz Peschka a Theodor Zuleger. Roku 1910 se tato strana spojila s nacionálními stranami do *Německého národního svazu*. Agrární strana se orientovala především na velkostatkáře a velké vlastníky půdy.⁴⁷ Do jejího programu patřil požadavek celní ochrany, oddlužení rolnické půdy nebo posílení agrárních korporací. Tiskovým orgánem této strany byl *Deutsche Agrarblatt* vycházející od roku 1906.

⁴⁶ Šebek, J., *Německé politické strany ...* s. 257. Více o nacionálním hnutí také Molisch, P., *Geschichte der deutschnationalen Bewegungen in Österreich von ihren Anfängen bis zum Zerfall der Monarchie*. Jena 1926, s. 175-7. Nověji Höbelt, L., Kornblume ... s. 116-123.

⁴⁷ Šebek, J., *Německé politické strany ...* s. 258.

2. 4. Německá dělnická strana

Německá dělnická strana (Deutsche Arbeiterpartei) vznikla v roce 1904. V čele byl nejprve Wilhelm Prediger, později Hans Knirsch. Ze začátku její členové úzce spolupracovali s *Německou radikální stranou*, úplně se osamostatnili až roku 1908.

Program této strany vycházel především z lineckého programu, její členové stáli proti zájmům velkostatkářů a průmyslových vlastníků. Požadovali přeměnu monarchie do podoby několika autonomních národních teritorií, kde by ale dominovali Němci, chtěli také spolčovací a tiskovou svobodu a odluku církve od státu.⁴⁸ V roce 1913 vypracoval Rudolf Jung programovou revizi, ve které se objevily antisemitistické tendence. *Německá dělnická strana* měla vliv hlavně v severních a severozápadních Čechách a na Ostravsku. Hlavním tiskovým orgánem této strany byl od ledna 1904 *Deutsche Arbeiterzeitung* vycházející v Ústí nad Labem. Roku 1918 se přejmenovala na *Německou nacionálně socialistickou dělnickou stranu (Deutsche Nationalsozialistische Arbeiterpartei)*.

4. 5. Katolický politický tábor

Nejvýznamnějším představitelem zpočátku převládajícího konzervativně-feudálního směru politického katolicismu byla Hohenwartova konzervativní *Strana práva (Rechtspartei)*.⁴⁹ V devadesátých letech vznikla oddělením od konzervativní strany *Katolická lidová strana (Katholische Volkspartei)*.

Rozhodujícím impulsem pro vznik katolických politických stran byla encyklika papeže Lva XIII. – *Rerum novarum*. V roce 1895 vznikla *Rakouská křesťansko-sociální strana (Österreichische christlich-soziale Partei)*. Jejími vůdčími osobnostmi byli Karl Lueger, Karl von Vogelsang a Josef Scheicher. Roku 1897 vznikl *Křesťanskosociální svaz pro německé Čechy (Christlichsozialer Verband für Deutschböhmen)*, který byl úzce organizačně spjat s rakouskou křesťansko sociální stranou. Na Moravě vznikla tato strana roku 1905 pod názvem *Křesťansko–sociální zemská strana pro Moravu*.

Křesťansko-sociální směr se zaměřil na řešení sociálních problémů. Představitelé této strany žádali spravedlivé mzdy, zaměřovali se na problematiku malých a středních rolníků a

⁴⁸ Šebek, J., *Německé politické strany ...* s. 259.

⁴⁹ Tamtéž, s. 260.

na střední vrstvy, drobné živnostníky a obchodníky.⁵⁰

Politické názory katolíků v tomto období výrazně ovlivnil Karl von Vogelsang.⁵¹ Vůdčími osobnostmi politického katolicismu v českých zemích byli Ambros Opitz a F.M. Schindler, kterým se podařilo získat celorakouský věhlas. Dalšími významnými osobnostmi křesťansko-sociálního hnutí byli Wenzl Frind, Franz Budig a Friedrich Stolberg. Hlavní vliv měl katolický politický tábor v příhraničních oblastech jižních Čech a jižní Moravy.

Ke katolicky orientovanému tisku patřil list *Vaterland* (celorakouský význam) a týdeník *Nordböhmisches Volksblatt* (od 1897 *Österreichische Volkszeitung*), který vycházel v českých zemích. Ambros Opitz založil roku 1897 týdeník *Egerland*, v jižních Čechách začal počátkem století vycházet týdeník *Landbote*.

4 . 6. Německá sociální demokracie v Rakousku

V roce 1874 vznikla *Sociální demokratická strana dělnická v Rakousku* (*Deutsche sozialdemokratische Arbeiterpartei in Österreich*), ta se ale brzy rozpadla. V letech 1888–1889 dochází ke konsolidaci socialistického hnutí v Rakousku. Proces sjednocení vyvrcholil na sjezdu celorakouské sociálně demokratické strany v Hainfeldu, kde byl také přijat její program. Ten kladl důraz na řešení sociálních problémů (zavedení osmihodinové pracovní doby a ochranného zákonodárství) a zavedení základních občanských svobod. Modelem pro nové národnostní uspořádání Rakouska se mělo stát federativní uspořádání rakouské sociální demokracie.⁵² Kvůli omezenému volebnímu právu tato strana dlouho neměla zastoupení v říšské radě a zemských sněmech.

Centry činnosti německé sociální demokracie u nás byly Liberec, Teplice, Karlovarsko, Brno. Nejvýznamnějšími osobnostmi této strany byli Josef Seliger, jenž působil v Teplicích, Karel Čermak a Ludwik Czech. Tiskovými orgány sociální demokracie byla periodika – *Vorwärts* (Liberec), *Freiheit* (Teplice), *Volksrecht* (Ústí nad Labem) či *Gebirgsbote* (Jablonec). Jednou z nejvýznamnějších postav německé sociální demokracie byl Viktor Adler. Ten měl hlavní zásluhu na sjednocení sociální demokracie v Rakousku.⁵³

⁵⁰ Šebek, J., Německé politické strany ... s. 261.

⁵¹ Blíže Fuchs, A., *Geistige Strömungen in Österreich 1867-1918*. Wien 1978, s. 49-52.

⁵² Šebek, J., Německé politické strany ... s. 263.

⁵³ Blíže Fuchs, A., *Geistige Strömungen ...* s. 99-103.

5. Politický život v Liberci v druhé polovině 19. století a na počátku 20. století

Liberec patřil v druhé polovině 19. století k nejvýznamnějším městům v českých zemích. Na počátku tohoto období byl druhým největším městem v Čechách. Sídli zde obchodní a živnostenská komora. Od roku 1850 byl Liberec dokonce statutárním městem, čímž se ze správního hlediska, co se důležitosti týká, zařadil hned za Prahu. Jako druhé statutární město v Čechách tak byl Liberec vybaven pravomocemi, které rozšiřovaly jeho samosprávu a přidělovaly mu některé výkony státní správy, což bylo velice důležité pro rozvoj politického života v tomto městě.⁵⁴ V průběhu 19. století se z Liberce stala velká průmyslová aglomerace (zejména díky rozvíjejícímu se textilnímu průmyslu) s velkým významem pro hospodářství celé rakousko-uherské monarchie. Liberec (Němci nazývaný Reichenberg) byl v této době převážně německým městem, které se stalo jedním z hlavních center německého liberálního myšlení v monarchii. I přestože v Liberci žila i česká menšina, neměla, kvůli omezenému volebnímu právu, šanci podílet se na politickém životě města.⁵⁵ Spolková činnost libereckých Čechů byla sice rozmanitá, nicméně za různorodým politickým životem německého obyvatelstva v Liberci zaostávala. Mezi nejvýznamnější české spolky působící v Liberci patřily *Česká beseda* (od 1863), *Národní jednota severočeská* (od 1885), *Ústřední matice školská* (od 1880), liberecký *Sokol* (od 1886) a politické spolky *Karel Marx* (od 1896), *Politický klub* ad.

Co se týká německých spolků, byl na počátku května 1848 v Liberci založen *Konstituční spolek* (*Constituineller Verein*) – korporace politického charakteru. Jeho členové chtěli prosazení občanských a politických práv a zabezpečení německých zájmů v Čechách. V květnu pak také vznikl *Politický spolek* (*Politischer Verein*), který reprezentoval podnikatele a obchodníky. Porážkou revoluce v roce 1848 ale došlo k ochromení těchto politických sdružení.⁵⁶

Od počátku šedesátých let začaly v Liberci vznikat spolky a korporace nejrůznějšího charakteru. V roce 1867 byl vydán spolkový zákon, jenž bral v úvahu požadavky na právo vytvářet také spolky politické. Po vydání tohoto zákona je tak charakteristický vznik spolků

⁵⁴ Melanová, M., Liberec na cestě ... s. 83.

⁵⁵ K postavení české menšiny v Liberci blíže Melanová, M., Česká menšina v Liberci ... s. 93-122.

⁵⁶ Melanová, M., Spolkový život v Liberci od počátku 19. století do roku 1914. In: Documenta Pragensia XVIII. Praha 2000, s. 265.

politických. *Politický spolek*, který v Liberci existoval od roku 1869, byl seskupením vůdčích osobností liberálů, jenž mělo dominantní postavení dalších 15 let. Roku 1870 bylo založeno *Katolické politické kasino* (*Katholisch – politisches Casino*) = *Bürgerverein*, které se 1886 změnilo na *Katholischer Verein*, reprezentující stabilní liberecký proud (ale s malým vlivem).

V druhé polovině 19. století se ve Čechách začínají projevovat první známky kulturního i politického střetávání Němců a Čechů. V období vlády Eduarda Taaffeho (1879-1893) došlo totiž k několika vstřícným krokům vlády vůči Čechům, kteří usilovali o rovnoprávné postavení v monarchii i českých zemích.⁵⁷ Čeští Němci vnímali úspěchy českého národa jako ohrožení vlastních národních zájmů. Liberec považovali zdejší politikové za město německé a chtěli jeho německý charakter udržet. Z tohoto důvodu vedení města českou menšinu ignorovalo, ba dokonce diskriminovalo.⁵⁸ V této době se mezi českými Němci začínají prosazovat návrhy na administrativní oddělení německých oblastí od Čech. Jeden z prvních projektů na toto oddělení se zrodil v Liberci, jeho autorem byl Josef Turnwald.⁵⁹

V Liberci od roku 1869 existující *Politický spolek* byl na počátku roku 1882 nahrazen *Německým nacionálním spolkem* (*Deutschnationaler Verein*), který více kladl důraz na národní zájmy. Členy tohoto spolku byly vedoucí osobnosti města, tedy i liberálové, tehdy městu vládoucí.⁶⁰

Roku 1885 došlo v Liberci k roztržce mezi liberály, kteří doposud stáli v čele města a nacionály. Tento boj vyvrcholil na jaře 1885 v rámci voleb do říšské rady. V květnu oznámily oba dva tábory své kandidáty. Nacionálové nominovali obchodníka Heinricha Pradeho a městské zastupitelstvo tvořené liberály Gustava Jantsche. Zatímco liberálové ve své kampani kladli důraz především na obnovu jednoty města, nacionálové se zaměřili na prosazování německých zájmů a apelovali tak především na střední vrstvy. Ve volbách 3. června 1885 nakonec s velkým náskokem vyhrál Heinrich Prade a získal tak poslanecký mandát do říšské rady. O několik dní později se konaly ještě doplňovací volby do městského zastupitelstva, které byly taktéž pro nacionály úspěšné. Novými členy zastupitelstva se stali především oba hlavní reprezentanti německých nacionálů Carl Schücker a Heinrich Prade. V červenci 1885 byli liberálové vyloučeni z *Německého nacionálního spolku* a ustavili nový spolek s názvem *Deutschnationaler Fortschrittsverein*. Od 20. září 1885 začali nacionálové vydávat vlastní

⁵⁷ Melanová, M., Heinrich Prade ... s. 57.

⁵⁸ Melanová, M., Česká menšina v Liberci ... s. 94.

⁵⁹ Více o návrhu Josefa Turnwalda viz s. 48-55 této práce.

⁶⁰ Melanová, M., Heinrich Prade ... s. 58.

deník *Deutsche Volkszeitung*. Když pak Prade se stejně vysokým náskokem vyhrál v listopadu i volby do zemského sněmu, vzdali se liberálové funkcí ve vedení města.⁶¹ Liberec se tak stal jedním z hlavních center nacionálního hnutí v Rakousko-Uhersku.

I přes snahy pražského místodržitele hraběte Thuna o posílení pozic liberálů (v roce 1892 rozpustil městské zastupitelstvo, odvolal starostu Schückera i místostarostu Pradeho a místo nich dosadil do čela města prozatímní komisi v čele s hrabětem Coudenhovem) vyhráli další volby v roce 1893 opět nacionálové. Novým starostou se stal Franz Bayer, který v této funkci vydržel až do roku 1929.

V roce 1895 pak nacionálové založili nový politický orgán *Německou lidovou stranu* (*Deutsche Volkspartei*), na jejímž vzniku se výrazně podíleli Heinrich Prade a Ernst Bareuther. Ta ve stejném roce vyhrála volby do zemského sněmu v Liberci i v celých Čechách.⁶² Základem programu této strany byl požadavek upevnění spolku s Německem, rozšíření volebního práva zřízením nové kurie, neomezené tiskové, spolkové a spolčovací právo.⁶³ Důležitým bodem programu libereckých nacionálů bylo také odmítnutí působení Židů ve veřejném politickém životě (antisemitismus). Jejím největší protivníkem v Čechách byla v roce 1896 liberály vytvořená *Německá pokroková strana* (*Deutsche Fortschrittspartei*). V Liberci se původní liberálové soustředili zejména ve vedení obchodní a živnostenské komory. Také v Liberci byl zřejmý sílící vliv sociální demokracie. Úspěchy měla zejména v nejbližším libereckém okolí. Základnou sociální demokracie v Liberci byl spolek *Vorwärts*, založený v roce 1892.

Vydání Badeniho jazykových nařízení v roce 1897 vzbudilo velký odpor a velmi silné reakce také u českých Němců v Liberci. Tehdy zde byl poprvé vysloven požadavek na zřízení provincie *Deutschböhmen*. Liberec se v rámci tohoto návrhu měl stát hlavním městem oddělených německých oblastí. V dalších letech se objevovaly snahy vyřešit vzájemné spory mezi Čechy a Němci a nějak upravit nevyrovnaný stav. Proto proběhla řada vyrovnávacích jednání.

Na přelomu století dochází k postupnému sblížování liberálů a nacionálů v Liberci. V prosinci 1908 byl konstituován *Německý nacionální svaz* (*Deutschnationaler Verband*),

⁶¹ Více o politickém zápasu mezi liberály a nacionály v Liberci viz Melanová, M., Zápas o libereckou radnici v roce 1885. Formování německého nacionálního hnutí v Čechách. In: Documenta pragensia XIV. Praha 1997, s. 171-181.

⁶² Melanová, M., Heinrich Prade ... s. 62.

⁶³ Tamtéž

ve kterém se spojily kluby německých pokrokářů, lidovců i radikálů. (*Fortschrittliche, Deutschnationale, Radikale*).⁶⁴

Dalším krokem libereckých Němců, kterým chtěli ukázat váhu Němců v Čechách, bylo uspořádání výstavy. Tato výstava, probíhající od poloviny května do konce září 1906 v Liberci, představovala úspěchy českých Němců v hospodářství, kultuře a umění. Měla být zároveň argumentem pro prosazení německých politických požadavků.⁶⁵ V červnu navštívil výstavu dokonce císař František Josef I.⁶⁶

V červnu 1908 se v Liberci konalo shromáždění představitelů německých měst (*Städtetag*)⁶⁷, které bylo svolané vedením města. Hlavními body programu byla zpráva o postavení německých měst v Čechách a potřebě jejich trvalého spojení zřízením společné městské kanceláře a posléze problém vlastního rozdělení Čech.⁶⁸ Několikrát na sjezdu zaznělo heslo „Pryč od Čechů“ (*Los von Tschechen*). Liberecký magistrátní rada Otto Ringlhaan zde přednesl radikální návrh na řešení německo-české otázky. Podle jeho projektu se měly německy osídlené oblasti Čech oddělit od vlastních Čech a vytvořit provincii *Deutschböhmen* jako novou korunní zemi v rámci monarchie. Tento návrh sice zazněl již dříve, nicméně nyní ho Ringlhaan poprvé představil jako detailně rozpracovaný projekt. Účastníci libereckého *Städtetagu* se dohodli na prohlášení, které odmítalo jazyková nařízení a které požadovalo uzákonění němčiny za jediný úřední jazyk v německém jazykovém území. Dále bylo rozhodnuto o zřízení stálé kanceláře německých měst se sídlem v Liberci.⁶⁹

Jednání o vyřešení národnostní otázky v Čechách probíhala i dále, avšak neúspěšně. V průběhu války se prosazovaly názory na spojení s Německem a vedoucího postavení Němců v celém státě. Tato myšlenka si našla své přívržence i v Liberci.

Po vzniku Československé republiky se čeští Němci nechtěli stát součástí nově vzniklého státu, a proto 29. října 1918 vyhlásili němečtí poslanci z Čech vznik provincie

⁶⁴ Melanová, M., Heinrich Prade ... s. 71.

⁶⁵ Blíže k výstavě Melanová, M., Liberecká výstava 1906. Liberec 1996, 63 s.

⁶⁶ Melanová, M., Česká menšina v Liberci ... s. 107.

⁶⁷ Sjezd německých měst se v Liberci konal již v květnu 1898. Měla zde být vytvořena celozemská německá korporace, která měla podporovat projekt zřízení provincie *Deutschböhmen*. Vzniku takovéto korporace ale bylo zabráněno kvůli nedostatečné účasti zástupců německých měst, negativního stanoviska místodržitelství, ministerstva vnitra i říšského soudu. Blíže Melanová, M., Liberec na cestě ... s. 86. Dále také Novotný, J., Projekt provincie „Deutschböhmen“. In: Documenta Pragensia XIV. Praha 1997, s. 188.

⁶⁸ Novotný, J., Čeští Němci ... s. 49.

⁶⁹ Melanová, M., Liberec na cestě ... s. 88.

Deutschböhmen. Myšlenka ustanovení samostatné provincie *Deutschböhmen* v takové podobě, v jaké v říjnu 1918 vznikla, se poprvé na veřejnosti objevila v reakci německých poslanců z Čech na Tříkrálovou deklaraci v lednu 1918.⁷⁰ Nyní se tato myšlenka stala skutečností. Liberec se stal hlavním městem provincie. Jak jsem již zmínila dříve, sídlo zemské vlády Liberec byl obsazen československými vojsky 16. prosince 1918.

⁷⁰ Kopica, J., Zemská vláda ... s. 5.

6. ROD TURNWALDŮ

6. 1. Josef Turnwald: Základní životopisná data, rodinné a sociální poměry

Rod Turnwaldů patřil k předním rodům nejvyšší městské vrstvy v Liberci, hrál významnou úlohu v životě politickém, veřejném a sportovním. Zakladatelem tohoto rodu byl právník a poslanec zemského sněmu JUDr. Josef Turnwald.

Josef Turnwald se narodil 18. srpna 1845 v Podbořanech jako syn Johanna Turnwalda u něhož je uvedeno, že byl *Bezirksvorsteher*.⁷¹ Navštěvoval gymnázium v Žatci. Poté studoval právo na pražské univerzitě, kde složil roku 1868 státní závěrečné zkoušky z advokacie. Roku 1882 zde byl promován na doktora obojího práva. Ve stejném roce odchází do Liberce, kde si zakládá vlastní advokátní kancelář. Jako advokát zastupoval přední liberecké rody a byl činný v advokátní komoře v Praze. Jeho bratr Emil Turnwald se stal také advokátem. Působil jako zemský advokát v Praze (*Herrengasse Nro. 14*).⁷²

Politická činnost Josefa Turnwalda byla velice široká. Byl činný v libereckém městském zastupitelstvu. Od osmdesátých let 19. století se téměř až do konce svého života aktivně zabýval národnostní otázkou v Čechách a snažil se prosazovat zájmy českých Němců. Byl zastáncem jednotných postupů všech Němců žijících v Čechách při německo-českých vyrovnávacích jednáních. V roce 1911 usiloval o mandát poslance zemského sněmu za Liberec, který získal. Také během první světové války a po ní byl politicky aktivní.

Josef Turnwald se zajímal o domácí i světové politické události. Přispíval do různých soudobých novin a časopisů. Dopisoval si a vyměňoval názory s mnoha významnými osobnostmi. Tiskem vydal tři studie: *Administrativní dělení Čech (Die administrative Theilung Böhmens und das Curiatvotum am Landtage)*, *Nové občanské zákony (Die neuen bürgerlichen Gesetze)* a *Historicko-politická pojednání (Geschichtlich politische Aufsätze)*.⁷³

⁷¹ *Nachrichten aus Stadt und Land – Dr. Josef Turnwald*. Reichenberger Zeitung (dále jen RZ) 26. 3. 1929, s. 3.

⁷² Pouze jediný dopis dochovaný v korespondenci Josefa Turnwala nasvědčuje tomu, že měl bratra Emila Turnwalda, viz Státní okresní archiv Liberec (dále jen SOKAL), fond Pozůstalost rodu Turnwaldů, karton č. 6.

⁷³ Více o advokátní činnosti Josefa Turnwalda viz s. 31-34, o politické činnosti s. 35-42, o publicistické činnosti s. 43-77 této práce.

V roce 1874 se Turnwald oženil s Klotildou Klingerovou pocházející z rodiny majitelů jedné z největších textilních firem s hlavním sídlem v Novém Městě pod Smrkem. Spolu měli šest dětí: Rudolfa, Reinharda, Margaretu, Frideriku, Wolfganga a Marii.⁷⁴ Tímto sňatkem se dostal do příbuzenského vztahu s nejbohatšími textilními továrníky Liberecka. Sídlem rodiny byl empírový dům č. 2. (označován také číslem 35/5) na tehdejším Lindenplatz (dnešní náměstí Českých bratří).⁷⁵ O tom, že byl Turnwald díky své politické a především advokátské činnosti dobře materiálně zabezpečen svědčí i fakt, že si tento dům koupil⁷⁶ a před první světovou válkou ho nechal nákladně přestavět a rozšířit.⁷⁷ Již v letech 1886-1888 si Josef Turnwald pořídil nové vnitřní vybavení domu, které mu zajistily firmy *Petsch&Fritze (Fabrik von Beleuchtungs – Gegenständen für Gas- und Elektrisches Licht)*, *A. Mein (Maschinen und Bauschlosserei)*, *Julius Ehrlich (Atelier für Schiller-, Schrift- und Wappen- Malerei)*, *Josef Adolf Töpfer (Schlossgärtner)*, *A. Sörensen (Zentral-Heizungen, Badeeinrichtung...)*, *C. M. Masch (Wasserglas- Cementtstein&Baumaterialien Fabrik)* ad.⁷⁸ V roce 1899 si nechal od firmy *Eduarda Schuberta (Bau-und Möbeltischlerei)* vyhotovit nový nábytek. V letech 1911-1913 došlo k velké přestavbě a rozšíření tohoto domu. Na přestavbě a vybavení domu se podílely firmy: *Gustav Sachsers Söhne (Architekten und Baumeister)*, *Gustav und Ferdinand Miksch (Baumeister)*, *Eduard Schubert (Bau- und Möbeltischlerei)*, *Carl Meininger (Dekorationsmaler und Lackierer)*, *Friedrich Klingmüller (Unternehmung für Wasser-, Gas-, Heizungs- Anlagen)*, *Gaswerk der Stadt Reichenberg*, *Eduard Bahsler (Stadt-Pflastermeister)*, *Josef Schwarz (Werkstätte für inneren Ausbau)*, *Wenzel Reinelt (Dachdeckelmeister)*, *Daniel*

⁷⁴ SOKAL, fond Pozůstalost rodu Turnwaldů, Inventář č. 47, s. 1.

⁷⁵ Adresář města Liberce z roku 1882 umísťuje dům do Karlsgasse (ulice, která tvořila jednu část náměstí Lindenplatz). V adresářích z let 1887-1901 je dům umísťován na Lindenplatz. Od roku 1905 na Franz Liebieg Platz.

⁷⁶ Koupil ho pravděpodobně od již zmíněného Wilhelma Polaczka, protože ten je v adresáři z roku 1882 uvedený jako majitel domu. V adresáři města Liberce z roku 1887 je již majitelem Josef Turnwald, viz Sagasser, F., *Adress-Buch und Wohnungs-Anzeiger der Stadt Reichenberg: Mit einem Plane von Reichenberg*. Reichenberg 1887, s. 88.

⁷⁷ K dispozici jsou účty na vnitřní vybavení domu rodiny Turnwaldů z let 1886-88, nákresy na zhotovení nábytku z roku 1899, rozpočty na přestavbu domu z let 1901-11, plánky na přestavbu domu z roku 1911 a účty za přestavbu domu z let 1910-13. To vše in: SOKAL, fond Pozůstalost rodu Turnwaldů, karton č. 1.

⁷⁸ SOKAL, fond Pozůstalost rodu Turnwaldů, karton č. 1.

*Kind (Elektroingenieur), Ch. Linser ad.*⁷⁹ Podle dochovaných plánů⁸⁰ si Josef Turnwald ke svému domu nechal přistavět předsín s novými vchodovými dveřmi, nový vstup do zahrady a železné oplocení kolem domu. Dále si nechal do domu zařídit teplovodní topení. Starou kůlnu na vozy nechal přestavět na byt pro domovníka a dal postavit novou prádelnu s kůlnou na dřevo a uhlí (*Holz- und Kohlschupfen*). Celkové náklady na přestavbu činily dle dochovaných účtů asi 40 000 rakouských korun.⁸¹ Josef Turnwald získal majetek nejen sňatkem s Klotildou Klingerovou, svou advokátní a politickou činností, ale také působením v pojišťovně *Concordia*, kde dlouhou dobu vykonával funkci ředitele.

Pravděpodobně v letech 1920-23 přestává být Josef Turnwald politicky činný a začíná se věnovat sepisování svých politických vzpomínek. Svou advokátní kancelář vedl až do vysokého stáří. Josef Turnwald zemřel po krátké nemoci 24. března 1929. Pohřeb se konal o dva dny později v krematoriu v Liberci.⁸² Jeho advokátní kancelář převzali po jeho smrti synové Reinhard a Rudolf.

6. 2. Rudolf Turnwald st.

JUDr. Rudolf Turnwald starší, syn Josefa Turnwalda, se narodil 8. května 1875 v České Lípě. Vystudoval práva na univerzitě ve Štýrském Hradci, poté působil v otcově advokátní kanceláři. V Liberci se aktivně podílel na organizování pobočky spolku *Deutscher Alpenverein*⁸³ a zasloužil se také o rozkvět libereckého sportovního klubu *Reichenberger Sportklub „Liberecký sportovní klub“* (RSK).

V politickém životě nebyl tak aktivní jako jeho otec. Působil jako právní poradce velkých podniků, zejména Zimmermann Stráž n. N., Lauermannn&Co. Šluknov, Aubin, Protzen&Co.

⁷⁹ SOKAL, fond Pozůstalost rodu Turnwaldů, karton č. 1.

⁸⁰ Fotokopii nákresu vchodových dveří domu uvádím v příloze č. 7 této práce. Fotokopii plánu na přestavbu domu v příloze č. 8. Fotografii Turnwaldova domu v příloze č. 5.

⁸¹ SOKAL, fond Pozůstalost rodu Turnwaldů, karton č. 1.

⁸² *Nachrichten aus Stadt und Land – Dr. Josef Turnwald*. RZ 26.3.1929, s. 3.

⁸³ Více o tomto spolku viz Baloun, J., *Německý alpský spolek v Liberci v letech 1893-1944* (diplomová práce). Liberec 2002, 124 s.

atd.⁸⁴ Až do roku 1945 byl členem správní rady, právním poradcem a spolumajitelem firmy Mildenauer Kammgarnspinnerei Richter a Co. v Luhu u Raspenavy. Svou činností získal Rudolf Turnwald mnohamilionový majetek. V letech 1928 – 1931 si nechal vystavět nádhernou vilu „Sonnenhof“ ve Starém Harcově v Liberci v ceně několika set tisíc.⁸⁵

Roku 1911 se oženil s Klárou Wildnerovou. S ní měl děti Rudolfa, Gottfrieda, Edeltraud, Adelheidu, Klotildu a Elizabeth, jejichž korespondence je částečně zachována.⁸⁶

6. 3. Rudolf Turnwald ml.

Syn Rudolfa Turnwalda st. Rudolf Turnwald ml. pokračoval v rodinné advokátní tradici. Narodil se 22. června 1913 ve Starém Harcově. Studoval práva na pražské univerzitě, kde byl promován roku 1937. Advokátní praxi absolvoval v kanceláři svého otce a u soudů v Liberci a Litoměřicích.⁸⁷ Poté, co nastoupil do vojenské služby, se snažil uchytit jako správní úředník armádní v zázemí a ve škole pro výcvik pilotů ve Zhořelci.⁸⁸

V roce 1945 byla rodina Turnwaldů odsunuta, odstěhovali se pravděpodobně do Rakouska.

⁸⁴ Seznam firem, které Rudolf Turnwald zatupoval ve své advokátní kanceláři viz SOKAL, fond Pozůstalost rodu Turnwaldů, Inventář č. 47, s. 13-15.

⁸⁵ SOKAL, fond Pozůstalost rodu Turnwaldů, Inventář č. 47, s. 2. Více o rozpočtech a plánech ke stavbě vily ve Starém Harcově viz SOKAL, fond Pozůstalost rodu Turnwaldů, karton č. 2.

⁸⁶ SOKAL, fond Pozůstalost rodu Turnwaldů, Inventář č. 47, s. 2. Tato korespondence je částečně zachována viz SOKAL, fond Pozůstalost rodu Turnwaldů, karton č. 4 -5.

⁸⁷ SOKAL, fond Pozůstalost rodu Turnwaldů, Inventář č. 47, s. 2. Z této činnosti jsou zachovány koncepty a poznámky viz SOKAL, fond Pozůstalost rodu Turnwaldů, karton č. 7.

⁸⁸ SOKAL, fond Pozůstalost rodu Turnwaldů, Inventář č. 47, s. 2.

7. Advokátní činnost Josefa Turnwalda

Během 19. století se stávalo advokátní povolání velmi prestižním a finančně výhodným. Advokáti začínali ovlivňovat mnohé sféry veřejného života a získávali vůdčí roli při prosazování liberálních občanských hodnot.⁸⁹ V tomto období totiž dochází k zásadním změnám, díky kterým se advokacie stává svobodným povoláním. První změnou bylo zejména schválení prozatímního advokátního řádu z roku 1849, díky kterému začaly být zřizovány advokátní komory sdružující advokáty, kteří sídlili v obvodu zemského soudu. Druhou zásadní změnou pak bylo vydání advokátského řádu z roku 1868.⁹⁰ Tento advokátský řád platil (s dílčími novelami) až do 31.12. 1948 a uzákonil úplnou svobodu advokacie. Základní změna, kterou tento zákon přinesl, bylo zrušení dosavadního práva ministra spravedlnosti jmenovat advokáty. Vykonávat advokátní povolání byl nyní oprávněn každý svéprávný státní občan, který dokončil právnicko-historická studia na některé tuzemské univerzitě, stal se doktorem práv, prokázal předepsanou praxi a vykonal advokátskou zkoušku. Všechny tyto okolnosti mohly být dostatečným impulsem pro to, aby se Josef Turnwald rozhodl působit v advokacii.

Adepti advokacie studovali nejčastěji na právnické fakultě pražské (ta byla 1882 rozdělena), vídeňské a olomoucké univerzity (do 1855, kdy zanikla). Na pražské české univerzitě studovali v podstatě jen česky hovořící studenti z Čech a Moravy. Na pražské německé univerzitě najdeme hlavně české Němce, ve Vídni pak studovali především moravští a slezští Němci a Židé a také velký díl moravských Čechů.⁹¹ Na pražské univerzitě studoval i Josef Turnwald. V roce 1868 zde složil státní závěrečné zkoušky z advokacie a roku 1882 byl promován na doktora obojího práva. Než byl jakýkoliv advokát, stejně tak i Josef Turnwald, zapsán do advokátské listiny, což byl poslední krok k tomu, aby mohl vykonávat advokátské povolání, musel složit slib „*Že chce císaři věren a Jeho poslušen býti, základní zákony státní, a jiné zákony bez přerušeni zachovávat i povinnosti své svědomitě plniti*“.⁹²

⁸⁹ Malíř, J., Advokát. Příklad JUDr. Václava Šíleného. In: Fasora, L. - Hanuš, J. - Malíř, J., Člověk na Moravě 19. století. Brno 2004, s. 79.

⁹⁰ K Provizornímu advokátskému řádu z roku 1849 a k Advokátskému řádu z roku 1868 blíže Balík, S., Advokacie včera a dnes. Dobrá Voda 2000, s. 34-51.

⁹¹ Balík, S. - Pešek, J., Čeští advokáti 1860-1914 (pražská situace ve středoevropském srovnání). In: Havránek, J. - Svobodný, P., Profesionalizace akademických povolání v českých zemích v 19. a první polovině 20. století. Praha 1996, s. 67.

⁹² Balík, S., Česká advokacie ve světle právních předpisů z let 1868-1914 a jejich dobového výkladu. In: Právněhistorické studie 33. Praha 1993, s. 103.

Již v roce 1868 vstoupil Josef Turnwald do soudní služby. V letech 1870 – 1873 působil jako soudní adjunkt ve Frýdlantu v Čechách, poté jako soudce krajského soudu v České Lípě. V roce 1880 byly vydány vládní jazykové předpisy a nařízení (Stremayrova jazyková nařízení), které zrovnopravňovaly češtinu s němčinou ve vnějším úřadování. Vnější jazyk se řídil jazykem podání a vnitřní jazyk mezi úřady byl německý nebo český.⁹³ Jazyková otázka se dotýkala činnosti advokátů zejména z praktického hlediska, protože při psaní podání k soudu, k úřadům, či samosprávním orgánům byl rozhodující úřední jazyk, v němž orgán podání přijímal.⁹⁴ Josef Turnwald s jazykovými nařízeními zásadně nesouhlasil, což bylo také důvodem k tomu, že v roce 1882 vystoupil v České Lípě ze státní služby.⁹⁵ Tehdy se usadil jako advokát v Liberci.

V Liberci nejprve pracoval jako koncipient v zavedené kanceláři Dr. Wilhelma Polaczka. Tuto kancelář, která sídlila na Altstädter Platz 13 (dnešním Benešově náměstí), převzal Turnwald po Dr. Polaczkově v roce 1887. Jako advokát, který zastupoval nejbohatší liberecké továrníky, byl velmi vlivnou osobností.

Josef Turnwald byl také činný v advokátní komoře v Praze. Advokátní komory dohlížely nad korektností výkonu advokacie. Tyto samosprávné organizace sdružující advokáty v obvodu daného zemského soudu si každoročně volily výbor a prezidenta, vysílaly zástupce do zkušební komise pro advokátní zkoušky, měly právo iniciovat návrhy zákonů, dbaly na dodržování cti a vážnosti advokátského stavu, jmenovaly bezplatné právní zástupce chudých klientů a také podávaly ministerstvu spravedlnosti dobrozdání k návrhu nových klientů.⁹⁶ Pro Čechy byla v letech 1868-1914 zřízena jediná advokátní komora se sídlem v Praze. Orgány komory byly valná hromada, výbor komory, prezident a náměstek prezidenta a disciplinární rada.⁹⁷ V květnu 1894 byl Turnwald zvolen advokátní komorou v Praze jako delegát pro delegátský sněm (*Delegirtentag*) advokátní komory ve Vídni. Od roku 1900 působil jako náhradník (*Ersatzmann*) člena výboru advokátní komory, chebského advokáta Zdenko Schückera.⁹⁸ Turnwald se jako člen advokátní komory zabýval také otázkou reformy

⁹³ Malý, K., Dějiny českého a československého práva do roku 1945. Praha 1997, s. 257.

⁹⁴ Kalféřtová, D., Advokacie v Liberci v letech 1848-1939 (diplomová práce). Praha 2004, s. 37.

⁹⁵ Lug, V. – Ressel, A., Heimatkunde des Bezirkes Reichenberg in Böhmen. IV/1. Reichenberg 1938, s. 279.

⁹⁶ Malý, J., Advokát ... s. 96.

⁹⁷ Balík, S., Česká advokacie ... s. 110.

⁹⁸ V této funkci podle zůstal podle dochované korespondence minimálně do roku 1906. Viz SOKAL, fond Pozůstalost rodu Turnwaldů, karton č. 6.

advokacie. Svůj zájem zaměřoval na znovuzavedení omezení počtu advokátů (numerus clausus).⁹⁹ Je to patrné z dopisu, který Turnwaldovi zaslal tehdejší prezident advokátní komory Friedrich Kaufmann. V tomto dopise z 6. října 1906 je Turnwald žádán, aby stáhl svůj požadavek na zavedení „numerus clausus“ („...gestatte ich mir Sie gleichzeitig Namens des Kammerausschusses ergebnis zu ersuchen den laut Mitteilung des Präsidiums der ständigen Delegation gestellten Antrag auf Einführung des numerus clausus gefälligst zurückziehen zu wollen“).¹⁰⁰

K častým veřejným aktivitám advokátů patřila spolková činnost. Uplatnění ve spolcích bylo oboustranně výhodné – právní způsobilost byla ve spolcích ceněna a naopak členství ve spolcích advokátům napomáhalo k vytváření osobních kontaktů a růstu jejich společenského postavení. Josef Turnwald byl činný nejen v advokátském spolku *Verband deutscher Rechtsanwälte in Böhmen*, ale i dalších spolků jako např. *Deutscher Hausbesitzerverein in Reichenberg*, *Allgemeiner Deutscher Sprachverein*, *Deutscher Volksrat ad.*¹⁰¹

Příslušníci advokátského povolání se často uplatňovali i v samosprávě a politice. Vzrůstající váha advokátů v samosprávě měst a komunální politice se týkala jak měst s německou, tak českou radnicí.¹⁰² I Josef Turnwald byl v tomto ohledu velice činný. Byl aktivní v komunální politice, v letech 1886-1892 byl členem městského zastupitelstva v Liberci. Později působil jako zemský poslanec. Jeho postoje se shodovaly s *Německou pokrokovou stranou*.

Velmi užitečnou činnost vykonával Turnwald také v libereckém pojišťovacím ústavu *Concordia*.¹⁰³ V letech 1889-1920 byl prezidentem tohoto ústavu. Svými rozsáhlými vědomostmi a svou objektivností velkou měrou přispěl k rozvoji této instituce. Prosperita podniku *Concordia* je úzce spojena právě se jménem Josefa Turnwalda.¹⁰⁴

⁹⁹ Numerus clausus – uzavřený, omezený počet nových advokátů.

¹⁰⁰ Dopis se nachází v části, která je nazvaná *Styky s advokátní komorou*, viz SOKAL, fond Pozůstalost rodu Turnwaldů, karton č. 6.

¹⁰¹ Ukazuje to mj. jeho korespondence in: SOKAL, fond Pozůstalost rodu Turnwaldů, karton č. 6.

¹⁰² Malíř, J., *Advokát* ... s. 104.

¹⁰³ Pojišťovací ústav *Concordia* byl založen v roce 1867, sídlil na tehdeším Altstädter Platz 26.

¹⁰⁴ *Nachrichten aus Stadt und Land – Dr. Josef Turnwald*. RZ 26.3.1929, s. 3.

Součástí úspěšného působení advokátů se staly také jejich aktivity v tisku. Turnwald přispíval do mnoha soudobých novin a časopisů, z advokátních to byly např. *Juristische Blätter*.

Turnwald si také dopisoval s mnoha svými profesními kolegy. V jeho korespondenci můžeme najít dopisy od vídeňského dvorního a soudního advokáta Aloise Růžičky, advokáta z rakouského Fehringu Raimunda Plochla, vídeňského advokáta Antona Riedla, pražského advokáta Friedricha Duscheneše, pražského zemského advokáta Emila Turnwalda, pražského advokáta Franze Schemykala nebo dopisy od prezidentů pražské advokátní komory Friedricha Kaumanna a Eduarda Koerneru.¹⁰⁵

¹⁰⁵ Friedrich Kaufmann byl prezidentem advokátní komory v letech 1905-8, 1911-14, 1917-19. Eduard Koerner byl prezidentem v letech 1908-11, 1914-1917, 1919. Koerner mj. za války obhajoval ve Vídni dr. Kramáře.

8. Politická činnost Josefa Turnwalda

8. 1. Politická činnost před rokem 1911

Politická činnost Josefa Turnwalda byla velmi široká. V politickém životě se začal aktivně projevovat od počátku osmdesátých let 19. století. Bylo to období konzervativní vlády Eduarda Taaffeho. Němečtí liberálové stáli v opozici k Taaffeho vládě a v německé společnosti zároveň sílily nacionální požadavky.¹⁰⁶ Tato vláda totiž přinesla již dříve zmíněné úspěchy českému národu, který se snažil získat rovnoprávné postavení v monarchii. Všechny tyto okolnosti budily u Němců obavy, že by mohli přijít o své dosavadní hegemonní postavení. Přirozeně také začaly stoupat německé nacionální tendence. To se projevilo i v největším městě českých Němců Liberci. V roce 1885, kdy byl Josef Turnwald poprvé zvolen městským zastupitelem¹⁰⁷ došlo v Liberci k politické roztržce mezi liberály a nacionály. Až doposud měli v Liberci převahu liberálové. To se ale v roce 1885 změnilo. Jak jsem již zmínila, nacionálové v tomto roce vyhráli nejen volby do říšské rady, ale také doplňující volby do zastupitelstva a volby do zemského sněmu. Na základě těchto okolností opustilo v listopadu 1885 29 liberálně orientovaných členů liberecké městské zastupitelstvo. Jedním z nich byl i Josef Turnwald. Ten tedy ještě tentýž rok, kdy se poprvé stal zemským zastupitelem, na tuto funkci rezignoval. Do zastupitelstva ale znova vstupuje po volbách v následujícím roce a působí v něm až do roku 1892. Josef Turnwald byl liberální politik. Nikde se sice proklamativně nepřihlásil k *Německé pokrokové straně* (v roce 1911 je zdůrazňováno, že do zemského sněmu kandiduje jako nezávislý kandidát), nicméně všechna jeho vystoupení a názory nasvědčují tomu, že byl liberálně orientovaný. Jak jsem již zmínila, tak byl jedním z liberálů, kteří vystoupili v roce 1885 z městského zastupitelstva. Mimo to přispíval do liberálně orientovaných listů *Neue freie Presse* či *Reichenberger Zeitung*.

Období Taaffeho vlády a s ní související změny byly důvodem k tomu, že v Liberci začínaly vznikat návrhy na zajištění německých zájmů v Čechách. Základním principem těchto projektů mělo být rozdělení zemské správy na českou a německou a vytvoření uzavřených jazykových oblastí.¹⁰⁸ Jedním z vůbec prvních autorů návrhů na administrativní dělení Čech a na reformu zemského sněmu byl právě Josef Turnwald. Již v roce 1884 vydal

¹⁰⁶ Melanová, M., Heinrich Prade ... s. 57.

¹⁰⁷ Reichenberg in der Zeit der Selbstverwaltung vom Jahre 1850 bis 1900. Ein geschichtlicher Rückblick und Verwaltungsbericht. Reichenberg 1902, s. 80.

¹⁰⁸ Melanová, M., Heinrich Prade ... s. 58.

studii *Administrativní dělení Čech*, ve které českým Němcům ukázal novou cestu k dosažení národní autonomie. Turnwald se německo-českou otázkou zabýval téměř až do konce svého života. Z let 1889-1890 se dochovala jeho korespondence s poslancem zemského sněmu a vůdcem německých liberálů Franzem Schmeykalem¹⁰⁹, jejímž tématem je právě především národnostní otázka a administrativní rozdělení Čech. O této problematice si později dopisoval i s dalšími významnými osobnostmi, např. v roce 1889 s poslancem říšského sněmu, německým liberálem Ernstem Plenerem, v roce 1911 s dalším poslancem zemského sněmu, německým nacionálem, později všenněmcem Rafaelem Pacherem a v roce 1900 s libereckým nacionálem, zemským poslancem a poslancem říšského sněmu Heinrichem Pradem.¹¹⁰

V roce 1908 se v Liberci konalo již zmíněné shromáždění představitelů německých měst (Städtetag). Jedním z výsledků tohoto shromáždění bylo zvolení pětičlenného výboru, který se měl zabývat potřebnými zákony a hranicemi v návrhu odtržení německy osídlených oblastí od Čech a vytvoření provincie *Deutschböhmen*. Společně s Franzem Bayerem (starosta Liberce), Otto Ringlhaanem, Adolfem Heinrichem Posseltem (starosta Jablonce) a Aloisem Funkem (starosta Litoměřic) byl členem tohoto výboru také Josef Turnwald.

8. 2. Volba Josefa Turnwalda zemským poslancem

V únoru 1911 se v Liberci konaly volby do zemského sněmu. V prosinci 1910 totiž odstoupil z postu zemského poslance Heinrich Prade, čímž uvolnil jeden ze tří zemských mandátů města Liberce. O tento mandát se ucházeli dva kandidáti: JUDr. Josef Turnwald a Ferdinand Kiesewetter.

Josef Turnwald byl společným kandidátem německé lidové a německé pokrokové strany (*Deutsche Volkspartei a Deutsche Fortschrittspartei*) v Liberci. Ačkoliv tyto dvě politické strany dříve soupeřily proti sobě, nyní se tyto boje staly minulostí: „*Diese Kämpfe gehören einer Vergangenheit an, die bereits verschmerzt wurde, und der Riß ist jetzt geheilt.*“¹¹¹ Představitelé těchto uskupení si uvědomili, že pro uspokojivý vývoj Liberce je bezpodmínečně nutná jednota občanů tohoto města. S ohledem na tristní vztahy v českém

¹⁰⁹ F. Schmeykal (1826-1894) působil jako advokát v České Lípě, později v Praze. Byl spoluzakladatelem německého kasina v Praze, účastníkem jednání o punktačích. Zemským poslancem byl jako německý nacionál v letech 1861-1866 a 1867-1894. Blíže Lišková, M., Slovník ... s. 275. Dále také Österreichisches biographisches Lexikon (Band 11)... s. 235-236.

¹¹⁰ Více o těchto osobnostech Lišková, M., Slovník ... s. 233-4 (Plener), s. 221-1 (Pacher), s. 239 (Prade).

¹¹¹ *Zur heutigen Landtagswahl in Reichenberg.* RZ 23. 2. 1911, s. 5.

zemském sněmu se shodli na tom, že je důležité, aby všichni Němci v Čechách postupovali jednotně, a proto se rozhodli pro společného kandidáta. Josef Turnwald je již 4. ledna 1911 představen v libereckém deníku *Reichenberger Zeitung* jako muž, který je zásadový a neústupný a neúnavně obhajuje myšlenky administrativního rozdělení Čech. Již jeho jméno podle nich znamená program („*ein Mann, dessen Namen schon ein Programm bedeutet*“)¹¹² Německý národ totiž potřebuje muže, který je schopen sledovat německé zájmy, muže nezištného smýšlení upřímně milujícího svůj národ – a tím Josef Turnwald rozhodně je.

Jako protivník Turnwalda byl postaven kandidát německé radikální strany Ferdinand Kiesewetter. Narodil se 7. března 1859.¹¹³ Byl majitelem textilní továrny na oděvní látku z ovčí vlny, kterou převzal po svém otci.¹¹⁴ To, že radikálové vystoupili se zvláštním kandidátem, považovaly liberecké noviny *Reichenberger Zeitung* i *Reichenberger Deutsche Volkszeitung* za politováníhodné chování. Oba dva deníky kandidáta radikálů kritizují a zpochybňují jeho schopnost stát se poslancem zemského sněmu.

Kiesewettera označují za muže ctihodného a počestného, nicméně politicky naprosto neschopného. Tento muž podle nich neprovedl nic, co by ho opravňovalo stát se zemským poslancem, kromě toho, že je příslušníkem německé radikální strany. A co je nejdůležitější, Kiesewetter prý neměl žádné ponětí o německo-českých vyrovnávacích jednáních. Liberecký tisk nekritizuje pouze Kiesewettera, ale především postup radikální strany, která chce za každou cenu boj, a proto ničí mír a jednotu tohoto města: „*Sie wollen...den Kampf, den Kampf um jeden Preis. Deshalb stören sie den Frieden dieser Stadt; deshalb sind sie bestrebt, jene mühsam geschaffene Einigkeit zu vernichten, die gerade jetzt im Interesse des deutschen Volkes und der Entwicklung Reichenbergs so dringend nötig ist.*“¹¹⁵ Zdůrazňují také, že radikálové upřednostňují zájmy strany před zájmy národními, čímž poškozují německý národ v Čechách.

Předvolební boje vrcholily již několik dní před samotným dnem voleb, který připadl na 23. února 1911. V libereckém tisku (*Reichenberger Zeitung*, *Reichenberger Deutsche*

¹¹² *Das nach dem Rücktritte Prades erledigte Reichenberger Landesmandat*. RZ 4. 1. 1911, s. 4.

¹¹³ SOKAL, fond Archiv obce Ruprechtice, karton č. 35 – policejní přihlášky.

¹¹⁴ Ferdinandův otec A. J. Kiesewetter koupil tuto továrnu v roce 1888 a nechal ji rozšířit. Továrna se nacházela v Ruprechticích č. 53. V letech 1896-7 si nechal Ferdinand Kiesewetter u fabriky vystavět krásnou vilu (Ruprechtice č. 55). Více o továrně Lug, V. – Ressel, A., *Heimatkunde ...* s. 509. Dále také Ressel, A., *Heimatkunde des Reichenberger Bezirkes. Stadt und Land. Reichenberg 1903-5.*, s. 186. Nejnověji Beran, L. – Valchářová, V., *Industriál libereckého kraje. Technické stavby a průmyslová architektura*. Praha 2007, s. 115.

¹¹⁵ *Landtagswähler Reichenbergs*. *Reichenberger Deutsche Volkszeitung* (dále jen RDV) 22. 2. 1911, s. 1.

Volkzeitung)¹¹⁶ byla vyzdvihována osobnost Josefa Turnwalda. Jeho protikandidát a radikální strana byli ostře kritizováni. Letáky, které radikálové vydávali na podporu svého kandidáta byly označovány za prázdné a nicotné, protože se na nich neobjevuje nic z jejich programu. Taktéž bylo kritizováno, že chyby, které jsou vytýkány Turnwaldovi jsou neopodstatněné a lživé.

Základem programu společného kandidáta lidové a pokrokové strany Josefa Turnwalda bylo řešení německé národní otázky. Důraz byl kladen na sjednocení všech Němců z Čech a jejich společné postupy při řešení německo-českého vyrovnání. *Reichenberger Deutsche Volkzeitung* představují 22. února 1911 obsáhlou činnost Turnwalda (nepočítaje v tom jeho články a spisy k rozdělení Čech), která ukazuje, jak se Turnwald snažil a snaží přispět k rozkvětu města Liberce a jak mnoho bylo díky jeho činnosti uskutečněno.¹¹⁷ Z této činnosti je zřejmé, že se Turnwald v Liberci snažil o vytvoření stejných úřadů jako v Praze. Také deník *Neue freie Presse* ze stejného dne nešetří chválou při popisu činnosti a vlastností Josefa Turnwalda. Představují ho jako muže, který je průkopníkem myšlenky administrativního dělení Čech, který si ještě dnes stojí za stejným názorem jako před dvaceti lety a který když se dostane do českého zemského sněmu, tak tam své názory bude zastávat s rozhodností. Josef Turnwald by podle nich reprezentoval ostrý tón v česko-německém vyrovnání a zastával program autonomní samosprávy německy obydlených oblastí Čech. Na závěr je podotknuto, že volby do zemského sněmu v Liberci mají velký význam pro další vývoj německých záležitostí v Čechách.

Hlavní bod programu Josefa Turnwalda je jasný také z hesla, které uvádí liberecký tisk v den voleb a kterým jsou voliči pobídnuti, aby volili právě tohoto kandidáta: „*Wer für die Zweiteilung ist, der stimmt für Herrn Dr. Josef Turnwald!*“¹¹⁸

Ve čtvrtek 23. února 1911 se v Liberci konaly doplňující volby do zemského sněmu. Na následujících řádcích uvádím, jak volby v Liberci popisovaly soudobé noviny¹¹⁹. Předsedou

¹¹⁶ *Reichenberger Zeitung* sice vystupovaly jako nezávislé noviny, ale většinou strnily liberálům. *Reichenberger deutsche Volkszeitung* byly naopak tiskovým orgánem Německé lidové strany (*Deutsche Volkspartei*). Nyní tyto dva listy spolupracovaly a oba prosazovaly kandidáta Josefa Turnwalda.

¹¹⁷ *Reichenberger Deutsche Volkszeitung* uvádí následující výčet Turnwaldovy činnosti: „*Dr. Turnwald war der Erste, der die Gründung eines deutschen Städtetages in Böhmen angeregt hat. Er ist in den Jahren 1903, 1904, 1905 für Errichtung einer Finanzbezirksdirektion in Reichenberg eingetreten. Im Jahre 1898 für die Errichtung einer Oberrealschule in Reichenberg; im Jahre 1906 für ein reichsdeutsches Konsulat Reichenberg und im selben Jahre für eine Postdirection in Reichenberg.*“ In: *Zur Landtagswahl*. RDV 22. 2. 1911, s. 3.

¹¹⁸ *Zur heutigen Landtagswahl*. RDV 23. 2. 1911, s. 1. Totéž in: RZ 23. 2. 1911, s. 4.

volební komise byl státní rada Felgenhauer. Již od otevření volební místnosti v 9 hodin ráno se ve velké národní hale radnice kupily masy voličů čekajících na okamžik, kdy budou připuštěni k hlasování. Volební účast byla velice silná a mnohdy trvalo dlouhou dobu, než mohli voliči uplatnit své volební právo. Někteří voliči byli ale dlouhým čekáním unaveni, a proto otráveně odešli, aniž by své hlasovací právo uplatnili. Původně měla být volební místnost uzavřena již ve tři hodiny odpoledne. Avšak poté, co volební komise viděla nastalou situaci, rozhodla se čas hlasování prodloužit až do šesti hodin večer. V tuto dobu byly dveře volební místnosti zavřeny a v půl sedmé vhozeny poslední volební lístky.

Výsledky voleb vypadaly takto:

Dr. Josef Turnwald – 1911 hlasů

Ferdinand Kiesewetter – 694 hlasů

Neplatných nebo prázdných 12 hlasů

Roztrhlých – 8 hlasů

Josef Turnwald vyhrál volby s naprostou většinou o 1217 hlasů. Volební účast překročila 58% a byla tedy silnější, než kdy předtím.¹²⁰ Volba proběhla v klidu a bez zvláštních příhod. Josef Turnwald se tedy v roce 1911 stal zemským poslancem a v této funkci vydržel až do roku 1913, kdy byl zemský sněm rozpuštěn již zmíněnými anenskými patenty.

Reichenberger Zeitung den po volbách opěvují výsledek voleb, jednotu Liberce a hlavně voliče: „So groß die Befriedigung sein mag über den Ausgang dieser Wahl, welche einen Sieg der deutschen Einigkeit in Reichenberg bedeutet und der politischen Einsicht der Reichenberger Wählerschaft und ihrem Verständnisse für die politische und nationale Lage des deutschen Volkes und für die Interessen ihrer Vaterstadt ein glänzendes Zeugnis ausstellt.“¹²¹

¹¹⁹ *Die Reichenberger Landtagswahl*. RDV 24. 2. 1911, s. 1 a *Die Landtagswahl in Reichenberg*. RZ 24. 2. 1911, s. 3.

¹²⁰ Celkem hlasovalo 2626 z 4515 voličů. Při poslední volbě v roce 1908 se účastnilo 1507 voličů, v roce 1901 přišlo 1365 voličů. V roce 1911 se tedy účastnilo voleb o 1110 voličů více než při minulých volbách. Více *Die Reichenberger Landtagswahl*. RDV 24. 2. 1911, s. 1.

¹²¹ *Die Landtagswahl in Reichenberg*. RZ 24. 2. 1911, s. 3.

8. 3. Politická činnost v letech 1914-1929

Z dopisu, který zaslal Turnwaldovi 24. února 1914 spolek *Deutscher Hausbesitzverein* je zřejmé, že Josef Turnwald v této době přemýšlel o ukončení své politické činnosti. V tomto dopise je Turnwald žádán, aby se nestahoval z politického života a i nadále zastupoval práva Němců, zejména ve Svazu bývalých německých zemských poslanců z Čech (*Verband der ehemaligen deutschenböhmisches Landtagsabgeordneten*).¹²²

V dalších letech Josef Turnwald skutečně ještě nepřestal být politicky aktivní. Během první světové války se totiž snažil o obnovení Svazu bývalých německých zemských poslanců z Čech. Společně s dalšími politiky Friedrichem Leglerem a Karlem Kirchhofem¹²³ zaslal 17. února 1915 dopis 66 bývalým zemským poslancům. V tomto dopise je konstatováno, že v březnu 1914 byla ukončena činnost Svazu bývalých německých zemských poslanců z Čech a tento svaz by měl být nyní obnoven: „*Nun dürfte wohl der Zeitpunkt gekommen sein, dahin zu trachten und wirken, daß die frühere Vereinigung wieder hergestellt werde.*“¹²⁴ Dále zdůrazňují, že je potřeba zabývat se nově vzniklými otázkami v národních a národohospodářských vztazích a v neposlední řadě také otázkou německo-českého vyrovnání. Na závěr dopisu žádají všechny adresáty, aby co nejdříve odpověděli, zda se ztotožňují s tímto dopisem „...“, *ob Sie unsere Meinung beitreten, und sich mit dem weiteren Vorschlage der Einberufung einer gemeinsamen Sitzung einverstanden erklären*“¹²⁵ S dopisem se naprosto ztotožnilo 23 oslovených pánů (včetně Turnwalda, Leglera a Kirchhofa), 16 osob s ním souhlasilo, ale pouze za určitých podmínek, 26 osob se k dopisu nevyjádřilo a 4 osoby byly nepřítomny v době doručení dopisu.¹²⁶

O tom, že se Josef Turnwald během první světové války zajímal o politické dění svědčí také jeho deník, který si psal během války. Jedná se o politické vzpomínky z let 1914-1918, ve kterých se Turnwald v chronologickém pořadí vyjadřuje k událostem první světové války.

¹²² Fotokopii celého dopisu uvádím v příloze č. 11.

¹²³ K. Kirchhof (1852-1929) byl zemským poslancem za německou pokrokovou stranu v letech 1901-1907 a 1910-1913. F. Legler (1852-1919) byl zemským poslancem za německou radikální stranu v letech 1889-1911. Blíže k oběma poslancům viz LIŠKOVÁ, M., Slovník ... s. 139 (Kirchhof) a 174 (Legler).

¹²⁴ Korespondence Josefa Turnwalda in: SOkAL, fond Pozůstalost rodu Turnwaldů, karton č. 6.

¹²⁵ Tamtéž, fotokopii celého dopisu uvádím v příloze č. 9.

¹²⁶ Viz fotokopie dopisu v příloze č. 10 se všemi jmény osob, kterým byl dopis zaslán. Většina dopisů reagujících na obnovení Svazu bývalých německých poslanců z Čech je k dispozici in: SOkAL, fond Pozůstalost rodu Turnwaldů, karton č. 6.

Z období první světové války není Turnwaldova korespondence příliš obsáhlá. Kromě dopisů reagujících na možné obnovení Svazu bývalých německých zemských poslanců z Čech se v jeho korespondenci z toho období nachází pouze několik dopisů od Rafaela Pachera a od prof. J. Stumpfa.

Po první světové válce a uzavření mírových smluv byla většina Němců žijících v Čechách zklamaná, že se nepodařilo uskutečnit vznik provincie *Deutschböhmen*.¹²⁷ Často si tak vytvořili negativní vztah k nově vzniklému československému státu již od jeho počátků. I Josef Turnwald byl pravděpodobně, jako zastánce administrativního rozdělení Čech, zklamán z vývoje událostí. Nicméně se snažil přizpůsobit se nově vzniklé situaci, a tak již v roce 1919 vydává studii *Nové občanské zákony*. Jedná se o soupis změn týkajících se československého zákonodárství. Jejich doslovným zněním se tyto změny snaží přiblížit německému obyvatelstvu žijícímu v Čechách.

V následujících letech se Turnwald zabýval psaním své další studie *Historicko-politická pojednání*, která vyšla v roce 1922. Při psaní této studie vycházel mj. z výše zmíněných deníkových záznamů z období první světové války.

V období po první světové válce si Josef Turnwald dopisoval především s Willy Ginzkeyem, s nímž se také přátelil, dále s Wilhelmem Medingerem¹²⁸ a Ernstem Plenerem. Z korespondence s Plenerem je patrné, že jsou oba zklamáni ze stavu, který nastal po první světové válce a že litují, že jejich snahy o prosazení práv Němců byly bezpředmětné. Plener píše Turnwaldovi: „*Alle unsere Arbeiten für die Stellung und Wahrung der Rechte der Deutschen in Böhmen sind nun gegenstandlos geworden und bilden ein Blatt nur unserer Geschichte...Auch ich sehe ohne Hoffnung auf eine absehbare Besserung in die Zukunft...*“¹²⁹

Josef Turnwald byl politicky činný téměř padesát let. Věnoval velké úsilí prosazení zájmů Němců žijících v Čechách. Byl obhájcem jednotných postupů českých Němců. O tom, že byl Josef Turnwald uznávanou osobností svědčí i fakt, že byl v roce 1909 navržen na

¹²⁷ Z dochované korespondence a dalších archivních materiálů z fondu Pozůstalost rodu Turnwaldů není jasné, jaký postoj měl Josef Turnwald ke vzniku provincie *Deutschböhmen* a nakolik byl v této době politicky aktivní. Stejně tak není jasné, jak přijal vznik československého státu. Podle toho, jak se vyjadřuje ve své studii *Historicko-politická pojednání*, by se dalo usoudit, že se v době existence provincie *Deutschböhmen* neustále snažil o to, aby byl znovu svolán Svaz bývalých německých zemských poslanců z Čech a také o to, aby čeští Němci postupovali jednotně.

¹²⁸ W. Medinger (1878-1934) byl v době, kdy si dopisoval s Turnwaldem, poslancem (1920-25). Roku 1922 založil Německou ligu pro svaz národů. Blíže Lišková, M., Slovník ... s. 197.

¹²⁹ Korespondence Josefa Turnwalda, in: SOKAL, fond Pozůstalost rodu Turnwaldů, karton č. 6.

vyznamenání u příležitosti šedesátého výročí panování císaře (Ritterkreuz des Franz Joseph – Ordens).¹³⁰

Josef Turnwald byl členem spolku *Deutscher Hausbesitzverein*. Tento spolek založený roku 1895 měl hájit zájmy vlastníků domů v Liberci, často stál v opozici proti městskému zastupitelstvu. Dále působil ve spolku *Allegemeiner Deutscher Sprachverein*, který byl založen pro péči o německý jazyk. Usiloval o vymýcení všech cizích slov z němčiny. V Liberci měl ohlas především proto, že zdejší Němci usilovali o udržení německého charakteru města. Turnwald byl také členem *Německé rady v Čechách (Deutscher Volksrat für Böhmen)*, která byla založena v roce 1903 Josefem Wenzlem Tittou jako jedna z centrálních organizací pro české Němce. Sídlo této organizace bylo v Třebenicích. Josef Turnwald také působil v organizacích *Verband der deutschen Rechtsanwälte a Verband der ehemaligen deutschen Landtagsabgeordneten*.¹³¹

Josef Turnwald byl všestranně orientovaný. Svědčí o tom i skutečnost, že když roku 1897 začalo Vodní společenstvo jednat o budování ochrany přehrad, tak měl Turnwald přednášku pro *Sdružení k ochraně průmyslových a živnostenských zájmů (Vereinigung zur Wahrung industrieller und gewerblicher Interessen)*. Název této přednášky z 28. září 1897 byl „Über Wassergenossenschaften“.¹³²

Josef Turnwald přestává být politicky aktivní pravděpodobně někdy v letech 1920-1923.¹³³

¹³⁰ SOkAL, Presidiální spisy, číslo katalogizační 2083, karton č. 19.

¹³¹ Ukazuje to jeho korespondence in: SOkAL, fond Pozůstalost rodu Turnwaldů, karton č. 6.

¹³² Reichenberg in der Zeit der Selbstverwaltung ... s. 293.

¹³³ Usuzuji tak podle toho, že jeho dochovaná korespondence s novinami končí roku 1922 a jeho politická korespondence roku 1923. Kromě toho se v roce 1920 vzdal funkce prezidenta ve společnosti *Concordia* kvůli svému zdravotnímu stavu. Dá se proto předpokládat, že v následujících letech odešel i z aktivního politického života.

9. Publicistická činnost Josefa Turnwalda

Josef Turnwald se intenzivně zabýval domácím i světovým děním, v tisku se vyjadřoval k soudobým společenským problémům. Spolupracoval s mnoha tiskovými orgány. Jen v libereckých novinách *Reichenberger Zeitung* vyšlo přes 300 Turnwaldových politických článků.¹³⁴ Dochovala se také jeho korespondence s redakcemi různých novin a časopisů z let 1890-1926. Do novin přispíval Josef Turnwald zejména po přelomu století, nejintenzivněji v letech 1911-1915. V této době bohatě publikoval zejména do německého deníku vydávaného ve Vídni *Neue freie Presse*¹³⁵ a do pražského německého listu *Bohemia*.¹³⁶ Své názory vyjadřoval také v regionálních listech *Teplitzer Zeitung* (v letech 1914-15) a v *Egerer Neuste Nachrichten* (v roce 1914). Dalšími listy, do kterých Turnwald přispíval, nicméně již ne tak intenzivně, byly: vídeňské noviny *Die Zeit*, tiskový orgán německé radikální strany *Ostdeutsche Rundschau* nebo německý nacionální list pro Severní Čechy *Abwehr*.¹³⁷

V mnoha člancích vyjadřoval Josef Turnwald své názory, zejména v otázkách týkajících se jazykových nařízení a politiky českých Němců působil jasně a průbojně.¹³⁸ Z jeho obsáhlé spisovatelské činnosti jsou významné jeho podněty v *Reichenberger Zeitung* k založení německého městského spolku (1884)¹³⁹, k zřízení finančního okresního ředitelství v Liberci (1893, 1904 a 1905) ad.¹⁴⁰

Tiskem vydal Josef Turnwald tři již zmíněné studie. Jeho brožura *Administrativní dělení Čech* je jedním z prvních návrhů na rozdělení Čech podle etnického hlediska v oblasti

¹³⁴ *Nachrichten aus Stadt und Land – Dr. Josef Turnwald*. RZ 26.3.1929, s. 3.

¹³⁵ Noviny *Neue freie Presse* byly založeny roku 1864 redaktory M. Etiennem a M. Friedländerem. Byly nejvýznamnějším tiskovým orgánem liberálního tábora. V době šéfredaktora M. Bedendikta (1908-1920) se staly celosvětově významnými novinami. Činnost *Neue freie Presse* byla ukončena v roce 1939 poté, co se sloučily s *Neuer Wiener Tagblatt*. Viz <http://aeiou.iicm.tugraz.at/aeiou.encyclop.n/n350340.htm>.

¹³⁶ *Deutsche Zeitung Bohemia* byly vydávány v letech 1828-1938 nejprve jako příloha *Prager Zeitung* a od roku 1835 samostatně. Jejich jméno se často měnilo: např. *Unterhaltungsblätter Bohemia*, *Unterhaltungsblätter für gebildete Stände* nebo *Deutsche Zeitung Bohemia*. V Čechách patřily k jedněm z nejvýznamnějších německých listů vůbec. K těmto novinám blíže také Roubík, F., *Bibliografie časopisectva v Čechách z let 1863-1895*. Praha 1936, s. 17.

¹³⁷ Ukazuje to mj. jeho korespondence in: SOkAL, fond Pozůstalost rodu Turnwaldů, karton č. 6.

¹³⁸ *Nachrichten aus Stadt und Land – Dr. Josef Turnwald*. RZ 26.3.1929, s. 3.

¹³⁹ Z pozůstalosti tento údaj není jasně patrný, ale uvádí to nekrolog Josefa Turnwalda viz *Nachrichten aus Stadt und Land – Dr. Josef Turnwald*. RZ 26.3.1929, s. 3.

¹⁴⁰ Další Turnwaldovy podněty, které publikoval jsou připomenuty již v poznámce č. 117 na str. 38 této práce.

justiční, politické a školní správy. Ve své další studii *Nové občanské zákony* se zabývá některými změnami v zákonodárství, které nastaly po vzniku Československé republiky. Poslední z jeho vydaných studií *Historicko-politická pojednání* je souborem Turnwaldových politických pojednání, která se vztahují k různým historickým událostem. Podrobněji se k jednotlivým studiím vyjadřuji na následujících stranách této práce.

9. 1. Návrhy na řešení národnostní otázky v Čechách

9. 1. 1. Liberecké návrhy

V letech 1848 – 1914 docházelo v Čechách a na Moravě k opakovaným pokusům o politické řešení národnostního konfliktu mezi Čechy a Němci žijícími v těchto oblastech. Němci z českých zemí tvořili v letech 1848 – 1918 více než třetinu obyvatelstva Čech a více než čtvrtinu obyvatelstva Moravy.¹⁴¹ Měli zde jak hospodářskou, tak politickou převahu, což se ale v průběhu druhé poloviny 19. století začíná měnit. Ani Němci ani Češi se nechtěli smířit s postavením národně politické menšiny. V rámci celé rakousko-uherské monarchie měli sice Němci majoritní postavení, ale v Čechách tvořili většinu obyvatelstva Češi a Němci tedy byli v menšinovém postavení.

Již v revolučním roce 1848 se mezi Němci objevují první snahy nejen o celoněmecké sjednocení, ale také návrhy na regionální samosprávu Němců v Čechách.¹⁴² V souvislosti s českými návrhy na vyrovnání v roce 1871 (fundamentální články) začínají němečtí liberální poslanci Franz Schmeykal a Alfred Knoll uvažovat o možnosti odtržení německých částí Čech a jejich spojení v samostatný celek s vlastním zemským sněmem a rozpočtem.¹⁴³ Na zasedání zemského sněmu v roce 1883 Franz Schmeykal zopakoval možnost rozdělení Čech na dvě části. Tento požadavek pak více či méně provázel všechna následující jednání mezi Čechy a Němci v Čechách až do roku 1914. V podstatě všechny německé návrhy na řešení národnostního konfliktu usilovaly o zajištění většinového postavení Němců na jejich sídelním území.

Liberec byl v druhé polovině 19. století a na počátku 20. století převážně německým městem. Toto město se stalo jedním z nejdůležitějších center odporu vůči rostoucím snahám českého obyvatelstva o zrovnoprávnění obou národností. I v Liberci proto vznikaly projekty na řešení národnostní otázky v Čechách. Po několika vstřícných krocích Taaffeho vlády vůči Čechům na počátku osmdesátých let se čeští Němci začali přiklánět k návrhům na vytvoření

¹⁴¹ Kořalka, J., Češi v habsburské říši a v Evropě 1815-1918. Wien 1996, s. 140.

¹⁴² K událostem v letech 1848-1849 blíže Novotný, J., Ke vztahu Čechů a českých Němců v revoluci 1848-1849. In: Česko-slovenské vztahy - Slovensko-české vztahy. Liberec 2000, s. 63-72. Předtím také Klíma, A., Češi a Němci v revoluci 1848-1849. Praha 1994, 203 s.

¹⁴³ Kořalka, J., Češi ... s. 140.

jazykově uzavřených území a jejich administrativního oddělení.¹⁴⁴ Právě v této době vzniká v Liberci první projekt na rozdělení Čech podle etnického složení. Jeho autorem byl Josef Turnwald. Ten v roce 1884 vydal studii s názvem *Administrativní dělení Čech*. Tato brožura obsahuje, jak již název napovídá, návrh na administrativní rozdělení Čech podle národností a na reformu zemského sněmu. Podrobněji o tomto návrhu informuji v následující kapitole této práce.

Na počátku 20. století vzniká v Liberci další návrh na řešení česko-německých vztahů v Čechách. Jeho autorem byl liberecký politik, člen nacionalistické *Volkspartei* a poslanec říšské rady i zemského sněmu Heinrich Prade.¹⁴⁵ Svůj návrh na vyrovnaní představil Prade v materiálu *Die Zweiteilung Böhmens*, který byl vydaný jako zvláštní tisk libereckých nacionalistických novin *Deutsche Volkszeitung* na podzim roku 1901. Prade ve svém projektu vychází z výše zmíněného návrhu Josefa Turnwalda a požaduje administrativní rozdělení Čech podle národností na dvě části. Prade usiloval o nové uspořádání politických i soudních okresů a vytvoření krajů s krajskými úřady a zastupitelstvy, které by částečně převzaly pravomoci místodržitelství.¹⁴⁶ Český zemský sněm měl být rozdělen na dvě národnostní kurie se stejnými pravomocemi a právem veta. Základem nově vzniklých okresů a krajů měly být národnostní hranice. Z nově vzniklých čtrnácti krajů měly mít pouze dva postavení smíšených území. Co se týká jazykové otázky, požaduje Prade zachování němčiny jako státního jazyka v českých zemích. V německých krajích měla být u autonomních úřadů vyloučena čeština. Jazykový utrakvismus u autonomních úřadů měl být zachován pouze v Praze a smíšených oblastech.¹⁴⁷ Prade také ve svém návrhu požaduje, aby bylo omezeno zřizování menšinových škol, čímž chtěl zabránit pronikání Čechů do německy osídlených území.

O mnoho radikálnější než návrh Heinricha Pradeho byl projekt libereckého magistrátního rady Otto Ringlhaana. Dne 7. června 1908 se v Liberci konalo shromáždění německých měst. Ústředním bodem jednání „Städtetagu“ byla otázka, jakým způsobem uskutečnit oddělení od Čechů a realizovat německou autonomii v Čechách. V souvislosti s tímto problémem vystoupil se svým návrhem již jmenovaný Otto Ringlhaan.¹⁴⁸ Ten požadoval zřízení provincie

¹⁴⁴ Melanová, M., Liberec na cestě ... s. 84.

¹⁴⁵ Tamtéž, s. 86.

¹⁴⁶ Tamtéž

¹⁴⁷ Melanová, M., Heinrich Prade ... s. 66.

¹⁴⁸ Novotný, J., Provincie ... s. 190.

Deutschböhmen jako nové korunní země předlitavské části monarchie. Tato provincie měla disponovat vlastním zemským sněmem, výborem, místodržitelem a zemskými úřady. Tento projekt se sice objevil již v roce 1897, nyní ho ale Ringlhaan představil ve zcela konkrétní podobě. Korunní země *Deutschböhmen* měla být tvořena z 45 politických a 100 soudních okresů. Ringlhaan detailně rozpracoval ucelený systém státní, justiční, fiskální, policejní, vojenské správy, hospodářských, sociálních, kulturních a dalších organizací země *Deutschböhmen*.¹⁴⁹ Zároveň stanovil kompetence těchto orgánů a jejich členění na nižší články. Hlavním městem provincie měl být Liberec. Dalších kroků v této záležitosti (návrhy zákonů potřebných k zřízení nové provincie ad.) se měl ujmout desetičlenný výbor. Pět členů zvolil sněm přímo (mj. k nim patřil také Josef Turnwald), dalších pět mělo být jmenováno o čtrnáct dní později. Ringlhaan na závěr také podotknul, že je důležité, aby se v záležitosti provincie *Deutschböhmen* sjednotili všichni čeští Němci, nehledě na jejich politickou příslušnost.¹⁵⁰ Projekt na zřízení nové korunní země *Deutschböhmen* byl nepřijatelný nejen pro českou politiku, ale také pro vládní a dvorské kruhy. Neztotožnila se s ním dokonce ani většina českoněmeckých politiků. Na svou realizaci si projekt *Deutschböhmen* počkal až na samý závěr první světové války. Otto Ringlhaan se stal tajemníkem výboru pro rozdělení Čech (*Zweiteilungsausschuß*), který předložil řadu zákonných návrhů a jehož počátky spadají právě do roku 1908.¹⁵¹

Také v průběhu první světové války se čeští Němci zabývali vyřešením národnostní otázky v Čechách. Liberecká politická reprezentace se ztotožnila s programem německých radikálů z roku 1916 pod názvem *Požadavky Němců Rakouska na nové uspořádání po válce*.¹⁵² V tom bylo požadováno úzké propojení s Německem a zajištění vedoucího postavení Němců v celém státě. V únoru 1917 vypracoval Otto Ringlhaan *Návrhy německého rozdělovacího výboru na nové uspořádání poměrů v Čechách*.¹⁵³ S přijetím myšlenky samostatného československého státu domácí reprezentací se čeští Němci vrací k návrhu provincie *Deutschböhmen*. Tento projekt byl skutečně 29. října 1918 realizován, nicméně jeho existence netrvala dlouho.

¹⁴⁹ Novotný, J., *Provincie ...* s. 190.

¹⁵⁰ Novotný, J., *Čeští Němci ...* s. 51.

¹⁵¹ Melanová, M., *Liberec na cestě ...* s. 89.

¹⁵² Tamtéž, s. 90.

¹⁵³ Tamtéž

9. 1. 2. Administrativní dělení Čech podle Josefa Turnwalda

V roce 1884 vydal Josef Turnwald studii *Administrativní dělení Čech*. Pojednává v ní především o vztahu Čechů a Němců v Čechách na konci 19. století a nabízí administrativní reformu, která by měla vyřešit rozpory mezi těmito dvěma národy žijícími v Čechách. Na následujících řádcích předkládám rozbor této studie a Turnwaldova návrhu na řešení národnostní otázky v Čechách.

Na počátku studie vzpomíná Josef Turnwald časů bachovského absolutismu (*unter dem Ministerium Bach*), kdy byla němčina jediným úředním jazykem v Čechách a byla používána v celém Rakousko-Uhersku. Přitom zdůrazňuje, že Němci se tenkrát i přesto snažili zpřístupnit úřady česky mluvícím občanům.

A tak bylo podle Turnwalda možné, že v padesátých letech 19. století v úřadech v Čechách pracovali němečtí úředníci. To se změnilo v šedesátých letech se zavedením ústavy. Tehdy došlo k oživení nacionálních myšlenek slovanského národa a také k oživení jeho sociálních požadavků. Od této doby se poměry v českých zemích vyvíjely pro Němce nepříznivě, ba dokonce nepřátelsky. Turnwald se k tomu vyjadřuje: „*Mit dem Wiederaufleben des nationalen Gedankens im slavischen Theile Böhmens lebten auch die alten nationalen Aspirationen und Forderungen auf. Die sozialen Verhältnisse in den tschechischen oder überwiegend tschechischen Bezirken gestalteten sich für die Deutschen immer unfreundlicher, feindseliger...*“¹⁵⁴

Češi postupně požadovali, aby všichni úředníci působící v Čechách ovládali český jazyk. Podle Turnwalda tento požadavek přímo vyvrací rovnoprávnost, přesto byl ale Čechům nepřímě splněn, a to tzv. Stremayrovými jazykovými nařízeními z roku 1880 (ta mj. zrovnoprávnila češtinu a němčinu ve státních úřadech v jejich tzv. vnějším úřadování) – „*Hiedurch allein wird diese sogenannte Gleichberechtigungsprinzip in der heutigen Anwendung widerlegt. Dessenungeachtet wurde diese Forderung der Tschechen erfüllt, nicht direkt, sondern indirect durch die Sprachenzwangsverordnung*“¹⁵⁵ Turnwald podotýká, že kompletní dokončení tohoto nařízení pak v konečném důsledku znamená, že musí být eliminováni němečtí úředníci z úřadů v Čechách, což je pro Němce maximálně nepříznivé.

¹⁵⁴ Turnwald, J., Die Administrative Theilung Böhmens und das Curiatvotum am Landtage. Reichenberg 1884, s. 5.

¹⁵⁵ Tamtéž, s. 6.

V této části studie je uveden úryvek z projevu Dr. Hallwicha¹⁵⁶ (ze zasedání říšské rady 31. 1. 1882), ve kterém tento muž kritizuje fakt, že němečtí úředníci žijící v Čechách musí znát dokonale češtinu k tomu, aby se mohli ucházet o nějaké místo na úřadě. Hallwich říká: „*Sind wir heimatlos geworden in unsere eigenen Heimat?...Sind wir rechtslos in einem Rechtsstaate geworden? ... das ist recht- und gesetzlose Gewalt!*“¹⁵⁷

Znalost obou jazyků je podmínkou pro vstup do státní služby, tento požadavek je prý pro Němce téměř nesplnitelný. Turnwald přitom podotýká, že jazykovými nařízeními byla vytvořena nadvláda Čechů na německém území. Zároveň ale zdůrazňuje, že Němci budou proti této nadvládě bojovat všude tam, kde jich je většina: „*Durch dieses angebliches Prinzip der Gleichberechtigung und der hierauf fassenden Sprachenverordnung wurde eine Präponderanz, ein Herübergreifen der Tschechen auf deutsches Gebiet, in künstlicher Weise geschaffen. Nun haben aber die Deutschen auch anzukämpfen gegen eine Präponderanz der Tschechen auf natürlichem Wege überall dort, wo Majoritäten entscheiden*“¹⁵⁸ Podle Turnwalda také Němcům škodí dvojjazyčnost – z kterékoliv strany prý člověk vstoupí do německých oblastí Čech, na každém místě, na každé místní tabuli, poštovní či soudní zasilce je vše prezentováno dvojjazyčně.

Turnwald míní, že Němci mají právo být znepokojeni z dalšího vývoje v Čechách. Už nyní jsou nuceni odříci se své kariéry kvůli situaci, která nastala v Čechách. Jediným řešením této situace je tedy úplné rozdělení politické a soudní správy v Čechách podle národních oblastí (v platnosti by mělo zůstat rozdělení techniky a univerzity). Tato správní reforma by měla nabídnout záruku, že Němcům nebude zabraňováno v jejich nacionálním vývoji a že správa německých oblastí v Čechách bude v rukou německých úředníků, německého národa. Turnwald také požaduje zcela nezávislé školství a rozdělení diecézí. Jeho správní reforma by měla v politickém vztahu oddělit oba dva národy a vytyčit styčné body vyžadované zemskou správou. Toto rozdělení by pak mělo odstranit utlačování jednoho národa druhým.

Turnwald uvádí, že dělení správy na národním principu vlastně není v Čechách ničím neznámým. Již v roce 1627 bylo císařem Ferdinandem II. vydáno *Obnovené zřízení zemské*, na jehož základě byl v Čechách německý jazyk zrovnoprávněn s jazykem českým, znalost

¹⁵⁶ JUDr. Hermann Hallwich (1838-1913) působil jako profesor na vyšší obchodní škole v Liberci, poté jako sekretář obchodní a živnostenské komory v Liberci. V roce 1891 přesídlil do Vídně, kde se stal dvorním radou a založil *Zentralverband der Industrieller Österreichs*. V letech 1871-98 byl zemským poslancem a v letech 1871-97 byl poslancem na říšské radě za trutnovský okres. Blíže Lišková, M., Slovník představitelů s. 87.

¹⁵⁷ Turnwald, J., Die administrative ... s. 7.

¹⁵⁸ Tamtéž, s. 8.

němčiny pro úředníky nebyla podmínkou. Zde také Turnwald uvádí článek Dr. Antona Springera otištěný v *Münchener Allgemeinen Zeitung*, kde byla uveřejněna jeho studie popisující poradu ústavní komise rakouského říšského sněmu v Kroměříži z 13. 1. 1849. Je zde zdůrazňováno, že právě Češi tehdy chtěli rozdělení správních oblastí v Čechách. Jsou zde také uvedeny návrhy Palackého na správní rozdělení Čech. Těmito skutečnostmi se Turnwald snaží argumentovat proti námitkám, které odmítají jím navrhované administrativní dělení Čech.

Základem Turnwaldovy reformy bylo rozdělení Čech na čistě německé, čistě české a smíšené oblasti. Určení čistě německých a čistě českých oblastí by mohlo být učiněno dle podkladu bývalého zemského a školského dělení na základě statistických materiálů. Těžší by bylo vymezení smíšených oblastí. Jako kritérium by v tomto případě mohlo platit, že jako smíšené oblasti budou určeny ty, ve kterých je vedle většiny obyvatel jedné národnosti zastupována také silná menšina domácího usedlého obyvatelstva jiné národnosti. Musí být vytvořen zákon založený na principu, že úředníci v německých oblastech budou používat německý úřední, podnikatelský a obchodní jazyk a to samé bude platit pro české úředníky a český jazyk. S ohledem na smíšené oblasti by zde byl zachován dvojjazyčný stav, který nyní platí v celých Čechách – který byl zaveden jazykovými nařízeními (ve všech úřadech těchto oblastí by žádosti musely být podávány a vyřizovány v obou jazycích).

Následně by měly být podávány návrhy, jak by tato administrativní reforma mohla být provedena ve vztahu k:

justiční správě
politické správě, zahrnující finanční a poštovní úřady
školní správě

Justiční správa

Dr. Herbst¹⁵⁹ uveřejnil v *Neue freie Presse* přehled, jak by měly být německy osídlené oblasti v Čechách rozděleny na německé, české a smíšené okresy. Tento přehled Turnwald uvádí ve své studii a vychází z něj.¹⁶⁰

¹⁵⁹ JUDr. Eduard Herbst (1820-1892) byl v letech 1862-68 členem pražské městské rady, v letech 1867-70 ministrem spravedlnosti a v roce 1870 tajným radou. Působil také jako zemský poslanec v letech 1861-1885 (složil mandát) a poté 1885-1891. Od roku 1861 byl poslancem říšské rady (německý liberál). Blíže Lišková, M., *Slovník představitelů ...* s. 97-98.

¹⁶⁰ Přehled okresů, které patřily do německých, českých a smíšených oblastí uvádím v příloze č. 14.

V první řadě se nutné změny dělení okresů vztahují na rozdělení oblasti skládající se z 25 okresů a na zřízení dvou nových okresních soudů („*Weckelsdorf*“, *Opatov*). V druhém směru se pak jedná o rozdělení obvodů krajského soudu, protože při existenci okresních soudů v jejich nynější podobě by správní reforma nemohla být provedena. Podle soudní organizace tvoří krajské soudy v určitých vztazích mezičlánek mezi okresními a vrchními soudy. Všichni soudní úředníci německých oblastí by ve vzniklém statutu měli být zařazeni pod předsedou německého vrchního soudu, stejně tak soudní úředníci českých a smíšených oblastí by se měli zformovat pod předsedou českého vrchního soudu. Pak by podle Turnwalda bylo vyloučené, aby byl krajskému soudu českých oblastí podřízen německý okresní soud.¹⁶¹

Krajské soudní obvody německých oblastí by tedy byly vymezeny následovně:

1. Krajský soud Most
2. Krajský soud Česká Lípa
3. Krajský soud Litoměřice
4. Krajský soud Liberec
5. Krajský soud Cheb
6. Krajský soud Stříbro
7. Krajský soud Český Krumlov
8. Krajský soud Trutnov

České oblasti by byly tvořeny následujícími krajskými soudními obvody:

1. Praha
2. Slaný
3. České Budějovice
4. Chrudim
5. Jičín
6. Mladá Boleslav
7. Hradec Králové
8. Kutná Hora
9. Písek
10. Tábor
11. Plzeň

¹⁶¹ Turnwald, J., *Die administrative ...* s. 19.

Dále by mělo být provedeno úplné rozdělení vrchních zemských soudů na německý a český, oba se sídlem v Praze. Německému vrchnímu soudu by bylo podřízeno všech 88 německých obvodních soudů (ve všech právních, osobních i ekonomických záležitostech). Českému vrchnímu zemskému soudu by pak byly podřízeny nejen čistě české oblasti, ale také smíšené oblasti.

Politická správa

Politická správa by podle Turnwalda byla vykonávána magistrátem v Praze a v Liberci a 80 okresními hejtmanstvími. Dosavadní rozdělení politické správy by s nepatrnými úpravami mohlo zůstat nezměněno.

Co se týká úředního a soudního jazyka, měly by být v německých, českých a smíšených okresních hejtmanstvích v platnosti vypracované předpisy pro justiční správu. U místodržitelství se, kvůli nedělitelným zastupitelstvím vlády zemského sněmu, úplné dělení (stejně jako u vrchních zemských soudů) jeví jako nepřípustné. Místo společného místodržitelství by byla vytvořena dvě samostatná oddělení – každé s viceprezidentem, s odpovídajícím počtem rádců a pomocných úředníků. Obchodní agendy by byly řízeny podobně jako u soudní správy.

U finanční správy by mělo dojít k úplnému rozdělení úřednického aparátu. Finanční zemské ředitelství by mělo dvě vedení – pro německé oblasti a pro české oblasti včetně smíšených oblastí.

Úplně rozděleny by byly poštovní a telegrafní správa se samostatnými ředitelstvími v Praze pro německou i českou správní oblast. Co se týká úředního a obchodního jazyka, měly by být použity zákony pro finanční a poštovní správu. Báňské úřady nebudou organizovány dvojazyčně a budou podřízeny jen finanční prokuratuře v Praze.

Dále by bylo provedeno úplné rozdělení advokátní komory (pro Němce, pro Čechy a smíšené oblasti) a stejné rozdělení obchodní komory.

Školní správa

Co se týká školní správy, podotýká Turnwald, že nařízením zemské školní rady z 20. listopadu 1873 již bylo provedeno vymezení školních okresů na nacionální zásadě. Tam, kde tvorba samostatných německých a českých školních okresů odpovídající politickým okresům nebyla možná, tam byly uvnitř té samé politické oblasti vytvořeny dvě okresní školní

rad. Toto opatření, které platilo pouze pro smíšené oblasti, by bylo provedeno v celých Čechách. Podle dosavadního vymezení školních okresů jsou již německé školy z oblastí Český Dub, Dvůr Králové, Nová Paka, Nové Město nad Metují, Netolice a Plzeň vyjmuty ze soudních okrsků. Jako okresy s dvěma školními radami by zůstaly města Praha, okres Jindřichův Hradec, České Budějovice, Dvůr Králové a Polná. Podle výše uvedených podkladů o politické správě může být považováno za přípustné, že v těchto smíšených oblastech zůstane okresní hejtmán předsedou německé a české školní rady.

Turnwald popisuje, že jako nejvyšší školský zemský dozorčí orgán funguje v současnosti zemská školní rada. Dle zákona z 24. února 1873 se pro Čechy skládá z místodržitele jako předsedy, ze čtyř zemských poslanců volených dozorčím orgánem, dvou referentů, osmi zemských inspektorek, čtyř duchovních a tří členů učitelského svazu.¹⁶²

Jestliže by se tedy nyní rozhodovalo o úplném rozdělení zemské školní rady na dva celky (buď tak, že v čele německé školské zemské rady by byl předseda německého oddělení místodržitelství a v čele české rady český, nebo jestliže by obě oddělení zemské školní rady byla pod předsednictvím společného místodržitele), vždy se vyskytnou pochyby při řešení otázky, jak může být dána záruka, že zemským výborem pro německou nebo českou zemskou radu budou voleni zemští poslanci příslušné národnosti.

Tomuto nebezpečí by se předešlo, kdyby na zemském sněmu vešel v platnost nový kuriový systém. Navrhuje změnu, že v tomto případě by stačilo určení, že pro německou popř. českou zemskou školní radu smějí být voleni jen poslanci z příslušných kurií.

Zastoupení dle kurií existuje nyní v českém zemském sněmu jen omezeně a na základě volebního pořádku - na tom základě, že poslanci města, venkovské obce a velkostatku tvoří po jedné kurii – v této podobě je ovšem pro jednání zemského sněmu bez významu a ukazuje se jen při volbách zemského výboru a při volbách oddělení zemského sněmu. Reforma dosavadní formy kurií na národním základě by byla v mnoha vztazích žádoucí a snadno proveditelná. Volební pořádek by mohl být ponechán s nepatrnými ratifikacemi volebních obvodů. (Jen pořádek zemského sněmu, popř. obchodní pořádek by byl modifikován).

Tvorba kurií by měla proběhnout bez těžkostí, kurie velkostatkářů by zůstala. Německé a české kurie by byly tvořeny německými a českými poslanci. Poslancům ze smíšených oblastí by byly přiděleny jednotlivé kurie dle pravidel voleb. Se zřetelem na hlasovací modus by muselo být stanoveno, že ukončení zemského sněmu bude ve všech případech uskutečněno jen se souhlasem všech kurií.

¹⁶² Turnwald, J., Die administrative ... s. 26.

Pražská univerzita by zůstala rozdělena na českou a německou část. Stačí takové zákonné určení, že ke vstupu do státní služby pro německé oblasti v Čechách budou oprávněni jen ti, kteří svá studia absolvovali na německé univerzitě v Praze nebo jiné německé univerzitě v Rakousku.

Josef Turnwald se ve své studii, vydané roku 1884, snažil předložit komplexní návrh administrativního dělení Čech. Pokusil se svůj návrh aplikovat v oblastech justiční, politické i školní správy. Jeho studie byla jedním z prvních pokusů o vytvoření předlohy toho, jak by mohly být Čechy rozděleny na české, německé a smíšené oblasti. Tento návrh určitě nebyl v druhé polovině 19. století ojedinělý, stejnou problematikou se zabývalo i mnoho dalších německých liberálů žijících v Čechách – např. Franz Schmeykal, Eduard Herbst, či Ernst Plener. Z dochované korespondence se dá potvrdit, že s nimi byl Josef Turnwald v kontaktu a spolupracoval s nimi.¹⁶³ Základní prvky Turnwaldova návrhu se objevily ve vyrovnávacích úmluvách, které jsou známe pod názvem punktace z roku 1890.¹⁶⁴ Turnwaldovým projektem se inspirovali i další tvůrci návrhů na německo-české vyrovnání. Jedním z nich byl např. Heinrich Prade, který roku 1901 formuloval svůj návrh na vyřešení této otázky.

Josef Turnwald se národnostní otázkou v Čechách zabýval i v dalších letech. Roku 1908 byl ve výboru, jenž vznikl na sjezdu německých měst v Liberci. Tento výbor měl připravit potřebné zákony pro vznik nové korunní země *Deutschböhmen*. Problematika administrativního rozdělení Čech podle národností se také stala hlavním bodem jeho volebního programu pro kandidaturu do zemského sněmu v roce 1911.

¹⁶³ SOkAL, fond Pozůstalost rodu Turnwaldů, karton č. 6.

¹⁶⁴ Melanová, M., Liberec na cestě ... s. 85.

9. 2. Nové občanské zákony

(Die neuen bürgerlichen Gesetze)

V roce 1919 vydal Josef Turnwald studii *Nové občanské zákony*. Tato studie svědčí o tom, že se Josef Turnwald i po skončení první světové války zabýval postavením Němců žijících v Čechách. V této brožuře se zabývá důležitými změnami v zákonodárství, zejména ve vztazích týkajících se soukromého práva. Tyto změny části novel občanského zákoníku byly provedeny zákonodárstvím nově vzniklého československého státu.

Turnwald se jako Němec žijící v Čechách pokouší ostatním Němcům usnadnit orientaci v novém právním prostředí. Přibližuje zde tři novely – první novela obsahuje nová stanovení o rodinném a dědickém právu, druhá o hraničním oprávnění a třetí a nejdůležitější o věcném a obligačním právu. Podrobněji se však zabývá pouze rodinným, dědičným a věcným právem.

Turnwald se ve své studii snaží přiblížit novely občanského zákoníků. Jedná se v podstatě o překlad těchto novel pro Němce, kteří byli občany nově vzniklé Československé republiky. V jednotlivých částech této studie pak Turnwald postupně podrobně rozepisuje některé části těchto novel a zdůrazňuje, co je důležité a nové.

V části o rodinném právu je možno se dozvědět o možnostech ženy, která čeká nemanželské dítě, o povinnostech otce takového dítěte, o podmínkách převzetí dítěte do opatrovnictví či o snížení hranice nezletilosti. Ve věcném právu byly vyřizovány tři sporné otázky: o podmínkách vlastnictví strojů (*über Eigentumsvorbehalt an Maschinen*), o sousedském právu (*über das Nachbarrecht*) a o zákazu prodeje a zatěžování (*über Veräußerungs- und Belastungsverbote*).

V dědickém právu je zákonné dědické pořadí příbuzných manželského původu omezeno na čtyři linie. Dále je zde uvedeno, kdo a za jakých podmínek získává kolik dědictví.

V další části je podrobně rozepsáno soukromé, osobní a věcné právo a zákon o manželské smlouvě, ve kterém jsou podrobně popsány podmínky sňatku a případného rozvodu.

V poslední části studie je rozepsán zákon o snížení věku nezletilosti, kterým byl snížen věk nezletilosti. Nezletilí tak jsou ti, kteří nedokončili 21. rok života. Zabývá se také právy nezletilých a zletilých.

Jako dodatek následuje doslovené znění následujících zákonů: Zákon z 22. května 1919 o manželské smlouvě; Prováděcí nařízení z 27. července 1919; Zákon z 23. července 1919 o snížení věku nezletilosti; Nařízení ministerstva (*Gesamtministerium*) z 20. ledna 1919.

9. 3. Názory Josefa Turnwalda na evropskou politiku. Rozbor studie Historicko politická pojednání (Geschichtlich politische Aufsätze)

Studie Josefa Turnwalda *Historicko politická pojednání* byla vydána roku 1922. Je to sbírka politických pojednání, která vznikla především z deníkových záznamů z různých časů. Pro veřejnost mají sloužit jako vzpomínka na důležité historické události. Turnwald v nich také, jako český Němec, vyjadřuje své názory na evropské události. V patnácti kapitolách se vrací k významným událostem, které popisuje a zároveň k nim vyjadřuje své stanovisko, k některým dokonce přidává své deníkové záznamy. Rozbor jednotlivých kapitol a Turnwaldových názorů osvětluje soudobé postoje části českých Němců.

Habsburkové-Hohenzollernové a Německo (Habsburg–Hohenzollern und Deutschland)

Tato kapitola slouží jako určitý úvod k ostatním statím tohoto svazku. V první kapitole se totiž Turnwald snaží popsat historii vlády Habsburků a Hohenzollernů. Postupně se zmiňuje o panovnících, kteří měli velký význam v dějinách Německa (*Deutschland*)¹⁶⁵ a o významných událostech, jež se za jejich vlády udály.

Na počátku připomíná husitské hnutí, koncil v Basileji, vystupování Luthera proti nešvarům katolické církve i Augsburský mír. Vyzdvihuje přitom delegaci husitů, která roku 1433 přišla do Basileje, což tam prý tenkrát vzbudilo velkou senzaci.¹⁶⁶

Dále se krátce zmiňuje o významných panovnících habsburské dynastie Maxmiliánovi II., Karlovi V., Rudolfovi II. a Matyášovi. Negativní stanovisko zaujímá Turnwald k třicetileté válce, která podle něj měla špatné následky pro Německo (*Deutschland*) a jeho orientaci

¹⁶⁵ Z významu je zřejmé, že obsah termínu z hlediska tehdejších státních útvarů kolísá. Označení Německo – *Deutschland* i Německá říše – *Deutsches Reich* - vztahuje Turnwald jak na označení Svaté říše římské a Německého císařství, tak na německy osídlený prostor v Evropě.

¹⁶⁶ Turnwald zde čerpá ze svědectví biskupa Eneáše Silvia Piccolominiho, pozdějšího papeže Pia II., který popisuje, že velmi obdivována prý byla hlavně řeč vůdce husitů Prokopa, který při odchodu zavolal na papeže a kardinály, že by měli upustit od válek a od světské moci a raději se zabývat nutným zlepšením stavu církve. Více Turnwald, J., *Geschichtlich politische Aufsätze*. Reichenberg 1922, s. 6.

v mezinárodních vztazích. Německá říše (*Deutsches Reich*) prý tenkrát byla ve velmi žalostném stavu, což budilo výsměch v celém světě.¹⁶⁷

Turnwald i dále kritizuje počínání habsburské dynastie, jež v honbě za ryze dynastickými zájmy dovedla Německo (*Deutschland*) do válek o dědictví španělské, které způsobily těžké zpusťošení Německa. Stejně kriticky se pak Turnwald vyjadřuje k zapojení do napoleonských válek. Jednalo se prý o nešťastnou kabinetní politiku Hohenzollernů a Habsburků, jež zavinila následovanou bídu Německa.

Po vylíčení průběhu napoleonských válek Turnwald opět kriticky popisuje Vídeňský kongres, na kterém podle jeho názoru nebyly Francii nařizeny odpovídající válečné reparace. Hanebností tohoto kongresu ale prý bylo, že německému národu (*deutsches Volk*) vnutil Německý Spolek (*Deutscher Bund*), který Turnwald charakterizuje jako útvar se státní bezmocností a rozervaností.

Chybou také bylo, že německé zájmy na Vídeňském kongresu zastupoval panovník z dynastie Hohenzollernů Friedrich Vilém III., kterého Turnwald popisuje jako muže bez energie a s nedostatkem rozhodovací schopnosti.

Dále se Turnwald krátce vyjadřuje k osobnosti Metternicha a především k nespokojenosti veřejnosti s politickou situací v Německu (*in ganz Deutschland*). Jako příklad uvádí protest na Hambašském zámku roku 1832 a protest 7 profesorů na Göttingenské univerzitě v roce 1837. Co se týká roku 1848, zmiňuje se Turnwald zejména o frankfurtském sněmu, tzv. maloněmecké a velkoněmecké koncepci (*eine gross-deutsche und eine klein-deutsche Partei*), o jmenování krále Friedricha Viléma IV. německým císařem a jeho následném odmítnutí této hodnosti. K tomu Turnwald dodává: „*Unter den Ablehnungsgründen hob der König hervor, er würde heilige Rechte verletzen, und mit sich selbst in Widerspruch geraten, wenn er ohne das freie Einverständnis der gekrönten Häupter, Fürsten und freien Städte einen für alle Fürsten und Stände entscheidenden Entschluss fassen würde*“.¹⁶⁸ To svědčí o tom, že Friedrich Vilém IV. chtěl, aby byl německý panovník volen korunovanými knížaty a stavy, popř. městy.

Na závěr kapitoly vyzdvihuje Turnwald osobnost kancléře Bismarcka, který dokázal Německo opět přivést k jednotě a síle („..., *hatte sich dasselbe unter Führung Bismarcks zur Einheit und Macht emporgeschwungen*“).¹⁶⁹

¹⁶⁷ Turnwald, J., *Geschichtlich ...* s. 8.

¹⁶⁸ Tamtéž, s. 17-18.

¹⁶⁹ Tamtéž, s. 19.

Turnwald v podstatě v celé této kapitole vyjadřuje svůj názor, že habsburská i hohenzollernská dynastie nesou velkou část zodpovědnosti za většinu proher, které v historii jejich panování Německo (*Deutschland*) oslabily.

O anglické zahraniční politice (Über englische Auslands-Politik)

V celé této stati se Turnwald vyjadřuje k anglické zahraniční politice, a to především na počátku první světové války. Sděluje, jak anglická vláda pod vedením Asquitha vyhlásila válku Německé říši (*Deutsches Reich*) pod záminkou ochrany neutrality Belgie a ochrany proti vystupování Němců. Turnwald zde kritizuje zahraniční politiku Anglie v tomto období a obviňuje ji, že sledovala pouze své vlastní cíle. Do této kapitoly Turnwald zařazuje ukázky ze dvou prací vydaných během války, které podle jeho názoru objasňují anglický charakter, anglickou státní politiku a příčiny války Anglie proti Německu (*Englands gegen Deutschland*). Jsou jimi spis Alexandra von Peeze¹⁷⁰ „*England und der Kontinent*“ (Wien, 1915) a německé vydání práce anglického spisovatele Houstona Stewarta Chamberlaina „*Kriegsaufsätze*“. (München, 1915)¹⁷¹

„O německé politice“ knížete Büllowa (Über Fürst Büllows „Deutsche Politik“)

Tato kapitola je věnována osobnosti knížete Bernharda Büllowa.¹⁷² Tento bývalý říšský kancléř (1900-1909) zveřejnil spis o německé politice (*Deutsche Politik*, Berlin 1916). Z tohoto spisu Turnwald čerpal a na jeho základě charakterizuje osobnost Büllowa. Zároveň také uvádí ukázky z tohoto spisu. Při vysvětlování svých postojů vycházel prý Büllow z toho,

¹⁷⁰ Alexander von Peez (1825-1912) – politik, průmyslník, národní ekonom a kulturní historik (1824-1912), studoval práva mj. také v Praze. V Liberci převzal redakci Reichenberger Zeitung a úzce spolupracoval s Johanem Liebiegem. V letech 1876-1885 zastupoval libereckou obchodní komoru v poslanecké sněmovně. V letech 1890-95 byl zvolen říšským poslancem (*Vereinigte Dt. Linke*). Prosazoval ochranářskou politiku jako předpoklad pro zlepšení domácího průmyslu, propagoval rakousko-německý celní spolek. Více o Peezovi viz Österreichisches biographisches Lexikon 1815-1950, Bd. 7, Wien 1978, s. 389-390.

¹⁷¹ Houston Stewart Chamberlain (1855-1927) – myslitel a spisovatel britského původu, později přijal německé občanství. Autorem populárně naučných knih, propagátor nacionalistických, rasových a antisemitských teorií a myšlenek. Jeho kniha *Základy devatenáctého století* se stala základem rasistických teorií v Německu na počátku 20. století. Více o Chamberlainovi viz Shirer, W. L., *Vzestup a pád třetí říše: dějiny nacistického Německa*. Brno 2004, s. 100-106.

¹⁷² Bernhard von Büllow byl německý diplomat a politik. V letech 1894-7 velvyslancem v Římě, 1897-1900 státním tajemníkem zahraničního úřadu, 1900-9 říšským kancléřem a pruským premiérem. Více o Büllowovi viz. Hlavačka, M. - Pečenka M., *Trojspolek. Německá, rakousko-uherská a italská zahraniční politika před první světovou válkou*. Praha 1999, s. 158-9.

že německá politika přešla od časů zisku kolonií, rozvoje německého průmyslu a rozšíření obchodu po moři ke světové politice a že k ochraně této politiky musí vytvořit silné válečné loďstvo. Turnwald zmiňuje, jak se Bülow snažil, aby byla vytvořena německá válečná flotila, i přestože si uvědomoval, že se Německo tímto aktem dostane do postavení, které se nebude líbit Anglii. Bülow byl toho názoru, že udržování co nepřátelštějších vztahů s Amerikou a Japonskem by mělo být jednou z nejdůležitějších povinností německé zahraniční politiky. Zároveň také souhlasil s Bismarckovou politikou udržování příznivých vztahů s Ruskem, která bohužel nebyla jeho následovníky dodržena, což Bismarck považoval za chybu a Bülow se s tímto názorem ztotožňuje. Bülow se také, stejně jako jiní, domníval, že anexe Bosny a Hercegoviny přivedla Evropu do krize: „*Die endgültige Einverleibung der Provinzen Bosnien und Herzegowina,..., führte eine große europäische Krise herauf*“.¹⁷³

O dnech, které předcházely válce (Über die Vortage des Weltkrieges)

V této části studie je pojednáváno především o ultimátu, které dostalo Srbsko od Rakousko-Uherska. Dále Turnwald rozvádí, jak se k tomuto aktu stavělo Německé císařství a jak o něm byla informována Anglie.

Turnwald píše, že již po zveřejnění ultimáta Srbsku muselo vzniknout všeobecné podezření, že Rakousko-Uhersko má připravený pevný plán vyhlášení války Srbsku. Turnwald míní, že německá vláda nemohla ultimátu zabránit, jelikož se o jeho obsahu a formě dozvěděla příliš pozdě: „*Am 21. Juli, also zwei Tage vorher, hatte erst die deutsche Reichskanzlei von ihrem Inhalte und ihrer Form Kenntnis erhalten, daher in einem Zeitpunkte, in welchem die deutsche Regierung jede Einflußnahme auf diese äußerst wichtige Kundgebung praktisch unmöglich war.*“¹⁷⁴ Stejně tak tomu prý bylo s přesným zněním odpovědi Srbska na toto ultimátum. Již 7. července prý rakouský ministr zahraničí Berchtold otevřeně vyjádřil svůj úmysl vstoupit do války se Srbskem a co nejdéle se pak před Německem snažil utajit obsah ultimáta a odpověď Srbska. Podivné bylo také podle Turnwalda chování Berchtolda vůči anglickým „snahám o zprostředkování“ (*Vermittlungsbestrebungen*) – snahám o mezinárodní projednávání srbské otázky. Všechny tyto snahy z konce července 1914 prý Berchtold odmítl. Poté, co Rakousko oznámilo ukončení diplomatických vztahů se Srbskem, popsal Turnwald situaci Německa následovně:

¹⁷³ Turnwald, J., *Geschichtlich ...* s. 33.

¹⁷⁴ Tamtéž, s. 35.

*„Ob Deutschland unter dieser Voraussetzung den Krieg gegen Rußland und die Entente hätte abwenden können, ist wohl zweifelhaft, zumal Rußland bei der damals gespannten Lage wohl einen anderen plausiblen Grund zum Kriege gegen Österreich und gegen das Deutsche Reich gefunden hätte.“*¹⁷⁵ Turnwald se tedy domnívá, že Německo v této situaci nemělo na výběr a válku odmítnout nemohlo, protože Rusko by si vždy našlo důvod k válce proti Německu a Rakousko-Uhersku.

O ministru zahraničí hraběti Berchtoldovi (Über den Außenminister Grafen Berchtold)

V této kapitole Turnwald představuje svůj zápis do deníku ze dne 14. ledna 1915, který je věnován osobnosti hraběte Leopolda Berchtolda¹⁷⁶, jenž byl rakouským ministrem zahraničních věcí na počátku první světové války. Nejvýznamnější období jeho působení bylo období balkánské krize a konfliktu se Srbskem. Ještě jako velvyslanec v Petrohradě se mu podařilo odstranit válečné nebezpečí, které hrozilo z ruské strany v roce 1908 bezprostředně po anexi Bosny a Hercegoviny. Od roku 1912 začíná hrabě Berchtold budovat svoji vlastní politiku, která může být charakterizována třemi základními body: udržení statu quo po balkánských válkách¹⁷⁷, revize bukurešťské mírové smlouvy (to mělo za následek ztrátu přátelských vztahů s Rumunskem, což se ukázalo jako chybné pro další vývoj) a vytvoření státu Albánie. Ani v jednom z těchto kroků však Berchtold nebyl úspěšný.

Turnwald dodává, že 14. ledna 1915 překvapila všechny zpráva, že z funkce ministra zahraničí byl hrabě Berchtold odvolán a na jeho místo povolán baron Burian.

Rakouská „Červená kniha“ a Itálie (Das Österreichische Rotbuch und Italien)

Josef Turnwald v této stati popisuje zveřejnění tzv. Červené knihy (*Österreichisch-Ungarisches Rotbuch*, Manz, Wien 1915), což byla rozsáhlá sbírka veškerých diplomatických

¹⁷⁵ Turnwald, J., *Geschichtlich* ... s. 39.

¹⁷⁶ Hrabě Leopold Berchtold (1863-1942) byl rakousko-uherský diplomat a politik. 1906-11 působil jako velvyslanec v Petrohradě, 1912-15 ministrem zahraničí. Více o Berchtoldovi viz. Hlavačka, M. - Pečenka M., *Trojspolek* ... s. 234-239.

¹⁷⁷ Balkánské války je označení pro sérii konfliktů, které probíhaly v letech 1912-13 na Balkánském poloostrově. V těchto konfliktech se nově vzniklé národní státy snažily získat co největší území na úkor Osmanské říše a následně vznikl konflikt mezi nimi.

nót, které si mezi sebou vyměnily Itálie a Rakousko-Uhersko v období od 20. 6. 1914 do 23. 5. 1915.

Ministerstva zahraničí v Berlíně a Vídni byla před vypuknutím války plna důvěry, že se Itálie přidá na jejich stranu, ačkoliv věděla, že již před atentátem na následníka rakouského trůnu započala vyjednávání s Francií a Anglií. Turnwald zde zdůrazňuje, že pro Rakousko-Uhersko byla velkým štěstím nedůvěra rakouského vrchního velitelského k vedení v Itálii. V „Červené knize“ jsou zveřejněna jednání od počátku konfliktu se Srbskem mezi rakouským ministrem zahraničí knížetem Berchtoldem, rakouským vyslancem na italském dvoře knížetem Mereyem a italským ministrem zahraničí Marghesem di San Martinem.

„Červená kniha“ je zdrojem autentických informací o tom, jak se změnilo italské chování vůči Rakousko-Uhersku. Turnwald zdůrazňuje, že Itálie svým počínáním na počátku první světové války porušila hned dvakrát trojspolkovou spojeneckou smlouvu uzavřenou s Rakousko-Uherskem a Německem.¹⁷⁸ Toto porušení se týkalo jednak vyhlášení italské neutrality a dále kompenzační otázky: *„einmal durch die Neutralitätserklärung, dann in der Kompensationsfrage“*.¹⁷⁹

Rakousko a Srbsko (Österreich und Serbien)

Rakouské ultimátum Srbsku (Das österreichische Ultimatum an Serbien)

V této kapitole je pojednáváno o tom, co bezprostředně předcházelo první světové válce. Turnwald zde líčí, jak mělo po atentátu na následníka trůnu Rakousko-Uhersko podezření, že atentát byl připraven a podporován sarajevskými úředníky a důstojníky. Dne 23. června 1914 zástupci Srbska v Sarajevu obdrželi notu s požadavky Rakousko-Uherska, na kterou měli odpovědět do 48 hodin. Každý asi pomyslel na to, že nebudou-li tyto podmínky přijaty, mohlo by to mít za následek válku. Poté došlo k tomu, že Srbové odmítli, Rakousko s nimi přestalo komunikovat a v Srbsku byla vyhlášena mobilizace.

Turnwald se zde také zamýšlí nad tím, zda bylo Rakousko-Uhersko oprávněno takto jednat. Turnwald píše, že hlavní váha v notě Rakouska Srbsku byla kladena na výsledky trestního vyšetřování proti vrahovi Gavrilu Principovi a jeho společníkům. Turnwald míní, že předběžné vyšetřování proti tomuto atentátníkovi, který se přiznal, mohlo být dávno uzavřené

¹⁷⁸ O Trojspolku pojednává publikace Hlavačka, M. - Pečenka M., Trojspolek ... 279 s.

¹⁷⁹ Turnwald, J., Geschichtlich ... s. 44.

a vyšetřování proti jeho neznámým spoluviníkům mohlo být vedeno nezávisle od žaloby proti Principovi. Zároveň ale Turnwald zdůrazňuje, že rakouské ultimátum Srbsku zašlo příliš daleko, protože dle zákonů mezinárodního práva nesmí být podány sousednímu státu požadavky, jenž mohou být splněny pouze zrušením zákonů tohoto cizího státu (což se stalo požadavky 1 a 2 daného ultimáta).

Generál hrabě Stürgkh a válka se Srbskem (General Graf Stürgkh und der Krieg mit Serbien)

Turnwald zde připomíná generála Josefa Stürgkha, jenž na počátku války působil jako delegát německého velkého hlavního stanu a vydal knihu „*Im deutschen Hauptquartier*“ (*Im deutschen großen Hauptquartier*, Laakirchen 1921). V této knize Stürgkh vyjadřuje svůj názor na vojenskou situaci Rakousko-Uherska na počátku války. Stürgkh byl toho názoru, že Rakousko-Uhersko bylo v situaci, kdy mohlo riskovat válku se Srbskem, ale nikoliv s evropskými velmocemi, jelikož množství a kvalita rakouské výzbroje byly nedostatečné. Turnwald dodává, že po vyjádření generála Stürgkha se zdálo být rakouské ultimátum nezodpovědnou chybou tehdejší rakouské zahraniční politiky.

V souvislosti s vypuknutím rakousko–srbské války předkládá Turnwald v této kapitole také své deníkové záznamy z období od srpna do prosince 1914, ve kterých především popisuje, jak se dozvídal zprávy o dění v Srbsku. Turnwald v těchto zápiscích velmi často vyjadřuje své rozhořčení nad tím, jak byla veřejnost klamně informována o průběhu této války a jak dělá velmi špatný dojem, když je obyvatelstvo drženo v nevědomosti o událostech na bitevním poli. Pravdivé zpravodajství by prý bylo pro veřejnost v každém případě prospěšnější.

Vina na světové válce (Die Schuld am Weltkriege)

Od počátku války byla hlavní vina za světovou válku podsouvána Německu. Dle Turnwalda je to sporná otázka a zdůrazňuje přitom, že každý stát odmítá vinu a odpovědnost na této hrozné válce. Turnwald také přiznává, že bezprostřední podnět k vypuknutí světové války prý tvořil konflikt mezi Rakousko-Uherskem a Srbskem. Nehledě na to, že již v roce 1908 po anexi Bosny a Hercegoviny vystupovalo Rusko proti Rakousku tak, že hrozil válečný konflikt. Tomu ještě bylo zamezeno. Zde Turnwald zdůrazňuje, že „*tenkrát byl ještě čas, připravit změnu německé politiky - hledat sblížení s Ruskem a vyhnout se smyčce zkažených svazků s Rakouskem, které se, jak státní sekretář Otto Bauer správně poznamenal, zakládaly*

více na solidaritě dynastií Hohenzollernů a Habsburků, než na německém nacionálním základě“.¹⁸⁰

Hlubší důvody, které vedly k rozpoutání světové války, však podle názoru Turnwalda spadají již do období propuštění Bismarcka z úřadu kancléře. Je známo, že císař Vilém II. nechtěl následovat Bismarckovu politiku. Turnwald v této části pojednání popisuje, jak rozdílné byly přístupy Bismarcka a Viléma II. k politice. Zatímco Bismarck se snažil o opatrnou státnickou politiku tím, že udržoval spojení s Rakouskem (*Österreich*) a Ruskem a vůči Anglii zachovával neutrální postavení, tak císař Vilém II. tuto politiku zcela opustil. Hned po nástupu na trůn obnovil tzv. zajišťovací smlouvu s Ruskem a snažil se navázat přátelské vztahy s Anglií. Nicméně Anglie byla velmi znepokojována rostoucí silou německého válečného loďstva, a tak začal král Eduard VII. prosazovat tzv. izolační politiku vůči Německu a Rakousku. Bismarckova politika se také snažila zdržet se zasahování do orientálních vtahů¹⁸¹, což opět císař Vilém II. nedodržel a nepřátelil si tím Rusko. Turnwald je toho názoru, že zachováním postupu Bismarcka by se Německá říše (*Deutsches Reich*) nikdy do této světové války nezapletla.

Turnwald zde nechce svádět na nikoho vinu z rozpoutání světové války, ale snaží se objasnit, že jejím hlavním viníkem není pouze Německo, ale že hlubší kořeny válečného konfliktu krystalizovaly již delší dobu a nesou na nich vinu i ostatní účastníci válečného konfliktu.

V této stati také Turnwald zveřejňuje zápisky ze svého deníku z měsíců září a prosince 1921. V zápisu ze září 1921 Turnwald vyjadřuje názor, že státy USA, Anglie, Francie a Itálie nevedly proti Německu válku obrannou, nýbrž dobytčnou, jelikož po jejím skončení bylo Německo donuceno odstoupit Alsasko-Lotrinsko, všechny kolonie a další oblasti těmto státům, vydat velkou část obchodního i námořního loďstva, zničit vojenskou výzbroj ad. Kromě toho byly Německu uloženy obrovské válečné reparace, kterými bylo narušeno udržení veškerého hospodářského života v Německu – což vedlo k prospěchu Anglie, jelikož před válkou byla velice znepokojena rostoucím obchodním a průmyslovým vývojem Německa.

Nese tedy vinu na první světové válce Německo? Turnwald se vrací ke stanovisku států Dohody, že válku způsobil německý militarismus: „*Der Krieg hätte unter allen Umständen*

¹⁸⁰ Turnwald, J., *Geschichtlich ...* s. 65.

¹⁸¹ Slovem *orientální* označuje Turnwald oblast Balkánského poloostrova.

kommen müssen, der deutsche Militarismus hat ihn unvermeidlich gemacht.“ Turnwald ale tomuto názoru oponuje a zdůrazňuje, že Německo nebylo jediným státem, který investoval do vojska: *„Aber war dann der Militarismus ausschließlich Deutschlands Schuld? Haben nicht die Staaten der Entente in den zehn Jahren vor dem Kriege 46 Milliarden Franken in den Abgrund des Heeresbudgets geworfen und die Zentralmächte nur 23, also genau die Hälfte?“*¹⁸² Turnwald zde tedy naznačuje, že argument států Dohody, že válku zapříčinil německý militarismus, byl neoprávněný a neopodstatněný.

Turnwald se dále také zabývá otázkou, kdo je odpovědný za prodloužení první světové války. Je to také Německo? Turnwald udává, že Německo již v prvních dvou letech války mluvilo vícekrát o míru, ale tyto pokusy byly ze strany spojeneckých sil zamítnuty. Kdo je tedy vinen? Turnwald byl toho názoru, že vinni jsou v tomto případě spojenci: *„Nur die Verbündeten haben also den Krieg verlängert und dies nicht, um den Frieden dauerhafter zu machen, wie sie es behaupten, sondern um allen Gewinn aus dem Kriege zu ziehen, den sie davon erhofften.“*¹⁸³

Zápisky Josefa Turnwalda z jeho deníku z prosince 1921 obsahují zveřejněnou¹⁸⁴ korespondenci mezi císařem Vilémem a polním maršálem Hindenburgem z března a dubna roku 1921. Jedná se o dva dopisy, ve kterých se nejprve Hindenburg, poté císař Vilém vyjadřují k otázce viny Německa na rozpoutání světové války. Oba se shodují v tom, že Německo rozhodně vinu na válce nenese. Císař Vilém píše svému polnímu maršálovi, že není pochyb o tom, že válku úmyslně rozpoutaly státy Dohody: *„Von einer Schuld Deutschlands am Kriege kann nicht die Rede sein. Es besteht heute kein Zweifel mehr, daß nicht Deutschland, sondern der Feindbund den Krieg planmäßig vorbereitet und absichtlich herbeigeführt hat.“*¹⁸⁵ Císař Vilém v tomto dopise zároveň obhájí svůj odchod do exilu a vysvětluje, proč se nechce dostavit před mezinárodní soudní dvůr: *„Doch ein Gerichtshof, in dem der Feindbund gleichzeitig Ankläger und Richter wäre, würde nicht ein Organ des Rechtes, sondern ein Instrument politischer Willkür sein und nur dazu dienen, durch meine*

¹⁸² Turnwald, J., *Geschichtlich ...* s. 75.

¹⁸³ Tamtéž, s. 76.

¹⁸⁴ Z textu není jasné k jaké zveřejněné korespondenci měl Turnwald přístup.

¹⁸⁵ Turnwald, J., *Geschichtlich ...* s. 82.

selbstverständliche Verurteilung die uns auferlegten unerhörten Friedensbedingungen nachträglich zu rechtfertigen.“¹⁸⁶

O císaři Vilémovi II. (Über Kaiser Wilhelm II.)

Zde Turnwald rozebírá třetí svazek Bismarckových vzpomínek „*Gedanken und Erinnerungen*“ (Mannheim, 1919), ve kterém jsou obsaženy tři důležité dokumenty vztahující se k zdravotnímu stavu Viléma II. Po roztržce s císařem prý Bismarck sehnal lékařské posudky, které shodně přinášejí informace o existenci duševního onemocnění a počítají s možností vypuknutí dlouhodobého šílenství u císaře Viléma II. Turnwald také informuje, že brzy po pádu Bismarcka (1890) zveřejnil mnichovský profesor Quidde leták s názvem „*Cäsarenwahnsinn*“ („šílenství moci“), ve kterém je s odkazem na život a činy římského císaře Caliguly předložen popis chování, které může každý s lehkostí rozpoznat také na císaři Vilémovi. Tato nemoc prý císaři přináší mimo jiné představu, že je nad všechny lidi přírodou povznesený tvor. Duševní nemoc, která byla údajně rozpoznána i jinými odborníky, se prý, dle Bismarcka, projevuje také v císařově chování a v jeho postupech v zahraniční politice.

Turnwald na osobnosti císaře Viléma II. hodnotí kladně, že se během své vlády horlivě snažil podporovat růst Německé říše ve všech oblastech, snažil se povznést německý průmysl a moc a udržet světový mír. O tom, zda je císař Vilém II. odpovědný za vznik světové války se Turnwald vyjadřuje následovně: „*Den Kaiser Wilhelm die Schuld dem Ausbruche des Weltkrieges beizumessen, ist eine ungerechte, ja heuchlerische Beschuldigung, deren Ungrund durch eine unparteiische Geschichtsschreibung dargelegt werden wird.*“¹⁸⁷ Nicméně zodpovědnosti za to, že po pádu Bismarcka svou zahraniční politikou vyvolal světovou válku, se císař Vilém II., dle Turnwaldova názoru, před německým národem vyhnout nemůže.

Jako doplnění předkládá Turnwald dopis prince Viléma knížeti Bismarckovi z 29. 11. 1887 a dopis knížete Bismarcka princovi Vilémovi z 6. 1. 1888. Z obou dopisů je znatelné, jaké panovačné a naprosto opačné mínění než císař Vilém I. měl tehdy ještě princ Vilém II. Zároveň se zde ukazují naprosto nepřekonatelné politické protikladné názory Bismarcka a Viléma II.

¹⁸⁶ Turnwald, J., *Geschichtlich ...* s. 82.

¹⁸⁷ Tamtéž, s. 91.

O založení Polského království (Über die Gründung des Königreiches Polen)

V této stati se Turnwald zabývá situací Polska v období první světové války. Po obsazení kongresového Polska ústředními mocnostmi v roce 1915 začala tzv. polská otázka významně ovlivňovat vzájemné vztahy mezi Rakousko-Uherskem a Německem. Zatímco Rakousko-Uhersko v podstatě až do konce války prosazovalo austro-polské řešení (spojení kongresového Polska s rakouskou Haličí v jeden celek s rozsáhlou autonomií), Německo se snažilo o vytvoření samostatného polského státu závislého na Německu.¹⁸⁸ Dne 5. listopadu 1916 bylo sice zřízeno Polské království, nicméně polská otázka zůstávala aktuální až do konce první světové války.

Ve svých zápiscích z deníku z 6., 10. a 23. 11. 1916 reaguje Turnwald na vznik Polského království: „*Das gesamte von deutschen und österreichischen Truppen besetzte polnische Gebiet – das sog. Kongreßpolen – wurde vom russischen Staate abgetrennt und zu einem selbständigen Staate, und zwar als erbliche Monarchie erklärt.*“¹⁸⁹ Podle Turnwalda je jasné, že krok osvobodit Polsko (*Kongresovku*) od ruské nadvlády byl proveden proto, že Německo a Rakousko (*Österreich und Deutschland*) chtěly dokázat, že jsou připraveny bojovat proti státům Dohody a zároveň proto, že by jim Polsko mohlo ve válce vojensky vypomoci. Turnwald se domnívá, že Německo podleho dojmů, že zřízením nového Polského státu byla vytvořena ochranná stěna proti útokům Ruska. Podle Turnwalda byl ale bylo jednodušší zajistit si přátelství raději s Ruskem než s Polskem, jelikož nepřátelské chování Ruska bylo vždy v první řadě namířené proti Rakousko-Uhersku, jako proti státu, který stál Rusku na Balkáně v cestě do Konstantinopole. Teprve když Německo v době kancléřství Caprioviho zrušilo německo-ruské spojenectví, když se bezvýhradně připojilo k Rakousko-Uhersku a otevřeně podporovalo rakouskou balkánskou politiku (1908), staly se nepřátelské nálady proti Německu součástí ruské politiky.

Oznámení o zřízení království Polského nevyvolalo dle Turnwalda v Německé říši (*im Deutschen Reiche*) žádné nadšení. Obávalo se, a oprávněně, že posílení polského elementu v novém království také probudí nacionální polská úsilí.

Turnwald se k vzniku Polského království vyjadřuje poměrně kriticky. Domnívá se, že bylo chybou věřit tomu, že by válka proti Rusku mohla vést k bližšímu sblížení mezi Němci a

¹⁸⁸ Županič, J., Rakousko-Uhersko a polská otázka za první světové války, Praha 2006, s. 24.

¹⁸⁹ Turnwald, J., Geschichtlich ... s. 96.

Poláky. Podotýká také, že Polsko vždy bude uvažovat raději o sblížení se svými slovanskými bratry v Rusku, než s Německem.

Po mírové konferenci ve Versailles se Turnwald kriticky vyjadřuje k vděku Polska za osvobození Německem: „*Für die Befreiung Polens aus dem russischen Joche und Wiederherstellung der staatlichen Selbständigkeit hat das deutsche Volk von den Polen den schnödesten Dank geerntet.*“¹⁹⁰

O německé předválečné politice (Über deutsche Vorkriegspolitik)

Turnwald v této kapitole opět připomíná Bismarckovu politiku a srovnává jí s politikou císaře Viléma II. Bismarck uzavřel tzv. zajišťovací smlouvu mezi Německem a Ruskem (*Rückversicherungsvertrag*) a také se nechtěl vměšovat do orientálních záležitostí. V této politice však císař Vilém II. nepokračoval. Anexe Bosny a Hercegoviny a dodatečný souhlas Německa s tímto činem rozpoutaly Balkánskou krizi a vyvolaly nepřátelské chování Ruska nejen proti Rakousku, ale také proti Německé říši. Bismarck před touto politikou varoval, nicméně nebyl vyslyšen. Podle Turnwalda se později dostalo Německu „vděku“ od Rakouska, když císař Karel za zády císaře Viléma II. přijal prostřednictvím ministra zahraničí Andrásyho nabídku míru, a tím ukončil spojenectví s Německem. („...,und dadurch den Abfall vom deutschen Bündnisse vollzogen hat“)¹⁹¹

Spojení Německého Rakouska s Německou říší (Die Vereinigung Deutschösterreichs mit dem Deutschen Reiche)

V této kapitole reaguje Turnwald na snahy politiků v Rakousko-Uhersku a Německém císařství o vytvoření společného státního útvaru. Píše, že 12. listopadu 1918 vydalo provizorní národní shromáždění ve Vídni zákon, jehož druhý odstavec informuje o tom, že Německé Rakousko je součástí německé republiky, což znamená spojení obou států. Na mírové konferenci ve Versailles bylo ale toto spojení odmítnuto, především Anglií a Francií. Toto spojení tedy nebylo prosazeno (nakonec ho ani nepotvrdila německá říšská rada). Bylo

¹⁹⁰ Turnwald, J., *Geschichtlich ...* s. 102.

¹⁹¹ Tamtéž, s. 107.

namítáno, že by znamenalo zásah odporující mezinárodnímu právu proti suverenitě obou států.

Turnwaldovi se zdá nápadné, že ani rakouská, ani německá strana nepřišla s návrhem, zda by nemohlo být připraveno a provedeno spojení obou států na národohospodářském základě. Turnwald se domnívá, že takovému spojení na základě celního a obchodního spolku, kdy by byla zachována státní samostatnost, by nemohlo být zabráněno protesty cizích států. K tomu dodává, že námitky států Dohody proti takovému spolenectví by byly zásahem odporujícím mezinárodnímu právu: „*Der Einspruch der Ententenmächte gegen diese Bündnisse würde einen völkerrechtswidrigen Eingriff gegen die Souveränität beider Staaten bedeuten, ein Eingriff, welcher durch den bestehenden Völkerbund beseitigt werden müsste.*“¹⁹²

LISTY Z DENÍKU (Tagebuchblätter)¹⁹³

V této části studie zveřejňuje Turnwald své deníkové zápisky z ledna až prosince roku 1918. Zabývá se v nich především událostmi z roku 1918 v českých zemích a Rakousko-Uhersku.

Vyhlášení korunní země „Deutschböhmen“ (Verkündigung des Kronlands Deutschböhmen)

Ve svém deníkovém zápisu z 23. ledna 1918 Turnwald informuje o tom, jak 22. ledna 1918 podalo sdružení poslanců říšské rady z řad českých Němců (*Deutschböhmische Vereinigung der Reichsratsabgeordneten*) státoprávní návrh, aby oblasti obývané českými Němci byly přetvořeny na samostatné části Rakouska s vlastním zemským sněmem a vlastní zemskou správou. Turnwald připomíná, že podobný návrh byl předložen již dříve, nicméně nyní se stal neodkladným, protože Češi začínali vystupovat se svými státoprávními projevy o zřízení českého státu (*Errichtung eines tschechischen Staates*) pro Čechy, Moravu, Slezsko a Slovensko. Turnwald se domnívá, že zřízení korunní země *Deutschböhmen* je celostátní záležitostí, která by měla být projednávána všemi německými Rakušany (*von allen deutschen*

¹⁹² Turnwald, J., *Geschichtlich ...* s. 109-110.

¹⁹³ Pro tuto část své studie čerpá Turnwald ze svých deníkových záznamů in: SOKAL, fond Pozůstalost rodu Turnwaldů, karta č. 6. Během první světové války si psal Turnwald deník. Tento deník se dochoval dodnes. Je rozdělen do dvou dílů. V prvním díle nazvaném *Kriegsberichte vom Jahre 1914* popisuje na 269 stranách především politické události, které se udály v období od srpna 1914 do října 1915. Druhý díl, který navazuje na díl první, nazval Turnwald *Politische Erinnerungen vom Oktober 1915 bis Oktober 1918*. Jedná se taktéž o politické vzpomínky. Oba díly jsou koncipovány jako deník, ve kterém se Turnwald chronologickým pořadím vyjadřuje k významným mezníkům první světové války. Turnwald při tvorbě svého deníku čerpal nejen z vlastních zážitků, ale také z novinových článků, které v jednotlivých pasážích cituje.

Österreichern). Aby se mohlo společně postupovat, muselo by pak v říšské radě dojít k sjednocení všech německých stran.

Zveřejnění Tříkrálové deklarace (Freigabe des Dreikönigsmanifestes)

Dne 6. ledna 1918 byla v Praze přijata tzv. Tříkrálová deklarace, která formulovala cíle národně osvobozenického boje českého a slovenského národa. Odvolávala se na zásadu sebeurčení národů a vyslovila požadavek na vytvoření svrchovaného československého státu.

Turnwald se k Tříkrálové deklaraci vyjadřuje ve svém zápisu z 1. února 1918. Píše o něm, že tento manifest obsahuje stejný požadavek, který byl českými poslanci předložen na dřívějších zasedáních poslanecké sněmovny, totiž požadavek na zřízení samostatného království. Turnwald zde vyjadřuje myšlenku, že se stejným právem na sebeurčení jako Češi mohou přijít také Němci s požadavkem plné autonomie pro *Deutschböhmen*.

Ve svém dalším zápisu z 22. února 1918 se Turnwald vrací k návrhu na zřízení korunní země *Deutschböhmen*. Konstatuje zde, že ihned po tomto návrhu měly být provedeny další kroky, aby bylo zahájeno referendum o této důležité otázce. Lituje, že nebyl svolán spolek bývalých německých poslanců českého zemského sněmu (*Verband der früheren deutschböhmisches Landtagsabgeordneten*), kde by byly projednány zásady pro další postupy v této otázce. Zde také Turnwald zveřejňuje svůj dopis z 2. února 1918 adresovaný říšskému poslanci Raphaelu Pacherovi, ve kterém apeluje na to, aby němečtí poslanci neodkládali provedení tohoto důležitého návrhu: „*Jedenfalls sollten die Abgeordneten die Führung in dieser großen Sache nicht aus der Hand geben.*“¹⁹⁴ Zároveň předkládá odpověď Pachera na tento dopis, v němž Pacher slibuje brzké projednání této záležitosti. Se zklamáním však Turnwald podotýká, že další kroky v této záležitosti nebyly z Vídně provedeny.

Stav „ex lex“ v Rakousku (Ex lex = Zustand in Österreich)

Dne 11. července 1918 píše Josef Turnwald ve svém deníku o tom, že po vraždě ministerského předsedy Stürgkha a po nešťastném vystupování vlády Clam-Martinice dosáhla rakouská státní správa pod ministerským předsedou Dr. Seidlerem tzv. stavu ex lex („tzn. pro státní výdaje dle ústavy neexistuje žádné zákonné svolení“).¹⁹⁵ Turnwald zde kritizuje jak finanční, tak národnostní rozervanost rakouského státu i neschopnost rakouského válečného vedení.

¹⁹⁴ Turnwald, J., *Geschichtlich ...* s. 116.

¹⁹⁵ Tamtéž, s. 117.

Odchod Rakouska ze svazku s Německem (Abfall Österreichs von Deutschen Bündnisse)

V tomto zápisku z 28. října 1918 Turnwald reaguje na to, že rakouský ministr zahraničí Andrassy vyjádřil ochotu přijmout podmínky prezidenta USA Wilsona k ukončení první světové války (14 bodů prezidenta Wilsona). Jejich součástí je mj. uznání práva na sebeurčení národů Rakousko-Uherska.

Turnwald líčí, jak toto oznámení vyvolalo hněv a rozhořčení v Německé říši a i u všech Němců v Rakousku. Tím bylo oficiálně ukončeno spojení Rakousko-Uherska a Německa. Podle všeho se prý zdálo, že tento „zrádcofský krok“ císaře Karla byl dlouho připravován, jak dokazuje již dřívější pokus císaře Karla navázat spojení s francouzskou vládou za zády jeho spojenců.

Turnwald na závěr podotýká: *„Endlich wird wohl auch Kaiser Wilhelm zur Erkenntnis gelangen, welche verfehlte Politik er durch das ausschließliche Bündnis mit Österreich, durch Unterstützung dieses Staates in dessen Balkanpolitik eingeschlagen hat: nur wird diese Erkenntnis zu spät kommen, zu spät, um Deutschland aus diesem nun drohenden Unheil, den Kampf gegen alle Feinde fortzusetzen zu retten“*.¹⁹⁶ Turnwald se domnívá, že udržování spojení s Rakousko-Uherskem a podpora tohoto státu v jeho balkánské politice byla velkou chybou německé politiky a myslí si, že císař Vilém II. měl tuto skutečnost rozpoznat již dříve.

Rozklad Rakouska (Der Zerfall Österreichs)

Turnwaldův deníkový záznam s datem 31. října 1918 začíná: *„Der 28. Oktober war für Österreich ausgefüllt von folgenschweren Ereignissen“*.¹⁹⁷ Turnwald se rozepisuje o událostech předešlých dní. Informuje o vyhlášení samostatného československého státu, které bylo provedeno bez odporu vládních orgánů, zjevně se souhlasem vídeňské vlády.¹⁹⁸ Podotýká také, že o právu na sebeurčení Němců není v manifestu Národního výboru ani slovo, takže se zdá, že čeští Němci byli také zahrnuti do oblastí československého státu.

V tomto zápisku se také Turnwald zmiňuje o shromáždění německých říšských poslanců z Čech ve Vídni (*Versammlung der deutschböhmisches Reichsratsabgeordneten*), na kterém

¹⁹⁶ Turnwald, J., *Geschichtlich ...* s. 120.

¹⁹⁷ Tamtéž

¹⁹⁸ Od 25. 10. 1918 vláda Heinricha Lammasche (předtím vláda Maxe Hussarka).

bylo schváleno zřízení státu *Deutschböhmen*¹⁹⁹ (*die Einrichtung des Staates Deutschböhmen*) se sídlem vlády v Liberci a v čele se zemským hejtmanem Pacherem.

Zemská vláda a zemský sněm pro „Deutschböhmen“ (Die Landesregierung und der Landtag für Deutschböhmen)

Ve dvou zápiscích z listopadu 1918 se Turnwald vrací k prvním zasedáním zemské vlády *Deutschböhmen*, která se v tomto období konala. Turnwald kritizuje, že do tohoto sněmu nebyli povoláni všichni dřívější němečtí zemští poslanci, což bylo nesmyslně odůvodněno tím, že bývalí zemští poslanci ztratili své mandáty. Zároveň zdůrazňuje, že Češi postupovali jinak. Novému zemskému sněmu pro *Deutschböhmen* scházela podle Turnwalda dostatečná autorita. Dodává, že již na jeho první zasedání se velká část poslanců vůbec nedostavila.

Obsazení Liberce a útěk zemské vlády (Die Besetzung Reichenbergs und die Flucht der Landesregierung)

K obsazení Liberce českými vojsky dne 16. prosince 1918 a útěku zemské vlády z Liberce se Turnwald vyjadřuje ve dvou zápiscích z prosince 1918. K poslednímu zasedání zemské vlády v Liberci, které se konalo dne 30. prosince ve Vídni, dodává: „*Die Versammlung bewegte sich in allgemeinen Phrasen über das Selbstbestimmung, in der Hoffnung auf bessere Zeiten, welche hauptsächlich von dem Aufstiege Deutschlands erwartet werden könnten. Mit dieser Sitzung hatte die Selbstständigkeit Deutschböhmens ihr Ende erreicht, denn in dieser Zeit war ganz Deutschböhmen von den Tschechen besetzt...*“²⁰⁰ Turnwald podotýká, že poslední zasedání zemské vlády ve Vídni již bylo pouze oficialitou, další existenci *Deutschböhmen* pak spojuje s budoucím očekávaným vzestupem Německa.

Hlavní vinu za úplné fiasko zemské vlády pro *Deutschböhmen* dává Turnwald vídeňské vládě, která zemskou vládu ponechala svému osudu.

¹⁹⁹ Provincie *Deutschböhmen* tvořily německy osídlené kraje severních Čech; na severní Moravě a ve Slezsku byla 30. 10. vyhlášena provincie *Sudetenland*, 3. 12. provincie *Deutschsüdmähren* na Jižní Moravě a provincie *Böhmerwaldgau* v Jižních Čechách.

²⁰⁰ Turnwald, J., *Geschichtlich ...* s. 125.

O antisemitském hnutí (Über die antisemitische Bewegung)

V předposledním pojednání se Turnwald zabývá otázkou netolerance k židovskému obyvatelstvu od nejstarších dob až po první světovou válku. Popisuje pronásledování, vydírání, mučení a ohrožování Židů, které probíhalo po celý středověk a jejich život v ghettech. Zdůrazňuje přitom, že toto chování vůči Židům probíhalo také v německých městech jako Norimberk, Erfurt, Magdeburk ad. Až do Francouzské revoluce pak neexistovali Židé v žádném evropském státě jako rovnoprávní občané státu. V Rakousko-Uhersku získali Židé rovnoprávnost prosincovou ústavou z roku 1867. Turnwald míní, že vztahy mezi židovským a křesťanským obyvatelstvem byly přátelské, což se ale změnilo v době přistěhovalectví různých židovských rodin z Ruska a Polska do Německa a rakouských zemí. Chování těchto Židů prý bylo pohoršující zejména v obchodním životě.

Ve stejné míře se v Německu postupně začínalo vyvíjet nové antisemitské hnutí, které, nehledě na náboženské aspekty, zahájilo boj proti židovství jako cizí rase a dosáhlo velkého významu. Podle Turnwalda bylo toto hnutí potlačeno až první světovou válkou.

Dále Turnwald řeší otázku, zda by Židé měli být ponecháni jako zvláštní národnost, nebo být zahrnuti k národu země, ve které žijí. Doposud byli Židé připočítáváni k tomu národu, jehož jazykem mluvili. Antisemité tvrdí, že Židé tvoří vlastní národ.

Turnwald se domnívá, že jestli je vůbec nějaká židovská otázka, tak vzniká v oblasti sociální. V tomto směru musí každý jednat dle svého individuálního přesvědčení. Na závěr zdůrazňuje, že velká část průmyslových podniků je právě v židovském vlastnictví, velké banky v hlavních městech se nacházejí v židovských rukou a židovští lékaři, právníci, profesori na vysokých školách budou brzy tvořit většinu na těchto místech.

Myslím si, že sám Turnwald antisemitou nebyl. V celé své stati se vyjadřuje k antisemitským projevům neutrálně, nijak Židy nekritizuje, dokonce konstatuje, že by o prosazení židovské národnosti měli usilovat na Pařížské mírové konferenci: „*Da aber nicht alle in der Welt zerstreuten Juden nach Palästina zurückkehren können, sollen die insbesondere in europäischen Staaten zurückbleibenden Juden die Anerkennung der Jüdischen Nationalität, der national jüdischen Organisation erwirken und dahin abzielende Anträge bei der Pariser Friedensverhandlung unterbreiten*“.²⁰¹

²⁰¹ Turnwald, J., Geschichtlich ... s. 133.

Konrád Deubler (Konrád Deubler – Ein Lebensbild aus Alt-Österreich)

Josef Turnwald ve svém posledním pojednání navazuje na knihu Arnolda Dodla Porta „*Konrad Deubler*“ (*Konrad Deubler, Tagebücher, Biographie und Briefwechsel des oberöstr. Bauernphilosophen*, Lipsko, 1886) a vyjadřuje své stanovisko k osobnosti Deublera a soudnímu procesu, který s ním byl veden.

Konrád Deubler se narodil v roce 1814 v chudých poměrech, vyučil se mlynářem, provozoval ale hostinskou živnost až do své smrti v roce 1872. Navzdory svému nízkému vzdělání a nuzným poměrům zatoužil tento muž po vyšším vzdělání, především v přírodovědeckém a filosoficko-náboženském směru. Věnoval tak všechny své úspory na nákup knih a v mladém věku také na cestování. Setkal se s mnoha učiteli. Ani před rokem 1848, ani po něm se neúčastnil politického dění, ale jako volnomyšlenkář se snažil rozšiřovat myšlenky osvícenství, jak v písemné, tak v ústní podobě. To bylo tehdy v Rakousku zakázáno.

V roce 1853 bylo proti Konrádu Deublerovi a jeho třinácti přívržencům vedeno předběžné šetření kvůli zločinu velezrady a porušování náboženství. Po čtyřtýdenním jednání byli všichni obžalováni soudem osvobozeni. Radost z dosažené svobody ale netrvala dlouho.

Již 3. dubna 1854 se vydal policejní komisař v doprovodu dvou četníků s rozkazem přepravit Deublera ihned pod policejním dohledem do Jihlavy. Tam byl Deubler dopraven, internován a odsouzen k dvěma letům tvrdého žaláře. Tento trest mu byl ještě prodloužen a až koncem března 1857 dostal milost a byl propuštěn. Bez utrpení škod na svém zdraví a bez dalších policejních poškozování pokračoval Deubler ve své dřívější činnosti až do své smrti 1872.

Turnwald míní, že trestní proces Konráda Deublera byl jedním z procesů chmurného obrazu rakouského soudnictví padesátých let 19. století. K obžalovacímu spisu oproti Deublerovi Turnwald předkládá své kritické stanovisko: „*Wenn man heute diese Anklageschrift durchliest, muß man sich mit den Händen an den Kopf greifen, wie es möglich war, daß aus einem Sammelsurium von Klatsch und sophistischen Auslegungen ohne jede sachliche Grundlage eine solche Anklageschrift vor Gericht gebracht werden konnte.*“²⁰²

²⁰² Turnwald, J., *Geschichtlich ...* s. 136.

K Historicko politickým pojednáním

Studie *Historicko politická pojednání* svědčí o tom, že se Josef Turnwald zajímal o historii, přemýšlel o ní a dokázal si na ni vytvořit svůj názor. Je zcela zřejmé, že Turnwald ve své studii vysvětluje jako příslušník českých Němců svůj postoj k evropským událostem, především k průběhu první světové války.

Turnwald publikoval svá pojednání víceméně v chronologickém pořadí. Kromě první a posledních dvou statí se vyjadřuje zejména k událostem, které se staly před první světovou válkou a během ní. Popisuje předválečnou politiku evropských velmocí a její důležité osobnosti. Zejména statí, které se zabývají událostmi první světové války jsou tvořeny deníkovými záznamy. V předposledním pojednání *O antisemitském hnutí* autor reaguje na poválečné nálady v Evropě, ale i na změny v postavení Židů v Československé republice.

Na konci své studie nezapře Turnwald ani svou profesi tím, že zveřejňuje proces, který má dokázat vady rakouské justice v polovině 19. století. Jako advokát se Turnwald vyjadřuje k tomuto procesu a zaujímá k němu odmítavé stanovisko.

Turnwald ve svých statích vyjadřuje kritický postoj k výsledkům války. Několikrát ve své studii vyzdvihuje zahraniční politiku říšského kancléře Bismarcka a lituje, že jeho nástupci v ní nepokračovali. Je také zřejmé, že se Turnwald kriticky staví k chování a politice rakouského ministra zahraničí Berchtolda v období po atentátu na Františka Ferdinanda d'Este.

Jednou z otázek, kterou se Turnwald zabývá a reaguje tak na soudobé polemiky, je otázka, kdo nese vinu na rozpoutání světové války. Turnwald se jako Němec žijící v Čechách snaží zaujmout k této otázce vlastní stanovisko. Nemyslím si, že by odmítal vinu Německa na vzniku světové války. Tuto vinu možná dokonce připouští, snaží se ale zároveň zdůraznit, že vinu na válce nesou i ostatní státy, zejména pak na jejím prodlužování. Kritizuje také zahraniční politiku Anglie během světové války a vyčítá jí, že sledovala vlastní cíle.

Turnwald chtěl ve svých pojednáních popsat významné změny zejména v rakousko-uherské a německé politice. Často vycházel ze svých deníkových zápisků. V některých částích své deníkové zápisky cituje doslova, v jiných používá nové formulace pro vyjádření svých myšlenek. Při popisu událostí z roku 1918, kdy se velmi rychle střídaly události a docházelo k výrazným změnám zejména v Rakousko-Uhersku, uvádí Turnwald pouze své

deníkové zápisky.²⁰³ Zde zveřejněné deníkové záznamy vypovídají o Turnwaldově politickém myšlení. Během války se zajímal o politické dění a snažil se k němu ve svém deníku vyjadřovat.

Tam, kde chtěl Turnwald zdůraznit svou argumentaci, používá úryvky z dopisů, novin, dokumentů, korespondence či vydaných prací, které se vztahují k daným událostem. U většiny z nich však neuvádí, kde byly tyto materiály zveřejněny.

Na počátku své studie Josef Turnwald informuje, že má tato studie sloužit veřejnosti jako vzpomínka na důležité historické události a možná také k pochopení některých válečných událostí. Důvodem k napsání těchto pojednání mohla být také skutečnost, že byl Turnwald, jako Němec žijící v nově vzniklém československém státu, nespokojen s výsledky první světové války. Určitě se mu také nelíbilo, že se nepodařilo realizovat vznik provincie *Deutschböhmen*. Veřejnosti chtěl proto sdělit skutečný průběh událostí a jeho názor na ně.

Je zřejmé, že Josef Turnwald byl člověkem se značným vzděláním a rozhledem, zajímající se o politické dění v Rakousko-Uhersku, Německu i celé Evropě. Předkládá své pohledy na politické události soudobé i minulé, tím zároveň vyjadřuje názory části německé inteligence v českých zemích.

²⁰³ Jeho deníkové zápisky končí 12. listopadu 1918, ale v této studii cituje své zápisky i pro období následující. Turnwald si tedy možná psal ještě jiný deník, vztahující se k poválečnému období, který není ve fondu Pozůstalost rodu Turnwaldů dochován. Také deníkové zápisky k událostem roku 1918 se neshodují se zápisky z dochovaného deníku. Buď Turnwald čerpal ještě z jiného deníku nebo se použitím zápisků, které vydával za deníkové, snažil o větší hodnověrnost svých myšlenek.

10. Závěr

Hlavním cílem mé práce bylo představit život a činnost Josefa Turnwalda. Mým prvním úkolem bylo zjistit základní údaje o jeho osobě, o jeho rodině a o sociálních podmínkách, v kterých žil. Josef Turnwald byl činný především v advokacii, politice a publicistice, a proto jsem si jako dílčí úkoly této práce stanovila popsat jeho činnost v těchto oblastech. Na začátku, ale vlastně i v průběhu celé práce jsem se snažila zařadit osobnost Josefa Turnwalda do širšího politického kontextu nejen v celé habsburské monarchii, ale také v Liberci, jako největším městě českých Němců.

Na základě rozboru pramenného materiálu se mi podařilo zjistit základní údaje o Turnwaldově rodině a jeho sociálních a majetkových podmínkách. Z uvedeného je zřejmé, že patřil mezi skupinu obyvatel se značným majetkovým zázemím, které se opíralo o prosperující advokátní kancelář.

V advokátní činnosti byl Josef Turnwald velice úspěšný. Svědčí o tom fakt, že si zařídil vlastní advokátní kancelář, kterou vedl až do konce svého života a ve které zastupoval bohaté liberecké továrníky. Kancelář po něm převzali jeho potomci Rudolf Turnwald st. a ml. Základní informace o Turnwaldově činnosti v oblasti advokacie jsem rozšířila o jeho činnost v advokátní komoře. Přitom jsem čerpala především z dochované korespondence. Jako člen advokátní komory se Turnwald snažil především o omezení počtu nových advokátů.

Turnwaldova politická činnost spadá do období od osmdesátých let 19. století až do dvacátých let 20. století. Toto dlouhé období jsem rozdělila do tří etap. Jako hlavní mezník v jeho politické kariéře jsem uvedla volbu Josefa Turnwalda zemským poslancem, kterou podrobně rozepisuji na základě informací ze soudobého tisku. Snažila jsem se, aby bylo jasné, s jakým programem šel do těchto voleb. Liberecké voliče přesvědčil zejména představou administrativního rozdělení Čech podle národností a svým odhodláním zatupovat práva českých Němců na zemském sněmu. V období předešlém a následujícím jsem uvedla hlavní politickou činnost, kterou se Josef Turnwald v té době zabýval. V roce 1884 vydal studii *Administrativní dělení Čech*, která obsahuje návrh na řešení národnostní otázky v Čechách. Do městského zastupitelstva poprvé vstupuje v roce 1885. Jako zastupitel působil v letech 1886-1892. Turnwald se také účastnil sjezdu německých měst v Liberci v roce 1908. V období první světové války se Turnwald snažil o obnovení *Svazu bývalých německých zemských poslanců z Čech*. Krátce po skončení války se zabýval psaním studie *Nové občanské zákony*. I přestože z výzkumu vyplývá, že Turnwaldova politická činnost před první světovou

válkou byla velice rozsáhlá, prameny nenaznačují, že by byl v říjnu 1918 nějakým způsobem politicky aktivní. Pravděpodobně nepatřil k hlavním aktérům při vzniku provincie *Deutschböhmen*. Každé období Turnwaldovy politické činnosti doplňuji o informace, s kým si dopisoval. Krátce také uvádím, v jakých spolicích a organizacích byl Turnwald činný. Za nejdůležitější považuji jeho působení ve *Německé národní radě v Čechách* a v pojišťovacím ústavu *Concordia*.

Analýza publicistické činnosti Josefa Turnwalda ukazuje, že nejvíce publikoval v liberálních novinách *Neue freie Presse* a *Reichenberger Zeitung*, nejintenzivněji v období 1911-1915. Kromě toho je autorem tří tiskem vydaných studií, jejichž rozboru je věnována pozornost. Brožura *Administrativní dělení Čech* vypovídá o Turnwaldových názorech na národnostní situaci v českých zemích i o jeho konkrétních návrzích v oblasti justiční, politické a školní správy. Z jeho studie čerpali i další osobnosti zabývající se touto problematikou. Návrhy Turnwalda a Heinricha Pradeho si nebyly příliš vzdálené. Oba požadovaly rozdělení Čech dle národnostního hlediska, přičemž by ale měly německé oblasti zůstat součástí Čech. Projekt Ringlhaanův z roku 1908 byl oproti nim o mnoho radikálnější. Ten totiž požadoval vyčlenění německých oblastí z českých zemí a vytvoření samostatné korunní země *Deutschböhmen*.

Sepsáním studie *Nové občanské zákony* se Turnwald v nových poměrech pokusil pomoci českým Němcům při orientaci v novém právním prostředí.

Rozbor studie *Historicko politická pojednání* umožňuje poznat názory, které reprezentovaly stanovisko alespoň určité části českých Němců.

Josef Turnwald byl bezesporu významnou osobností z řad Němců žijících ve sledovaném období v Čechách. Analýza všech jeho činností je příspěvkem ke zkoumání názorů i životních podmínek obyvatelstva v Liberci a v českých zemích na konci devatenáctého a v první čtvrtině dvacátého století.

11. SEZNAM POUŽITÝCH PRAMENŮ A LITERATURY

Prameny:

STÁTNÍ OKRESNÍ ARCHIV LIBEREC, fond Pozůstalost rodu Turnwaldů, karton č. 1-25.

STÁTNÍ OKRESNÍ ARCHIV LIBEREC, fond Archiv obce Ruprechtice, karton č. 35.

STÁTNÍ OKRESNÍ ARCHIV LIBEREC, Presidiální spisy, číslo katalogizační 2083, karton č. 19.

STÁTNÍ OKRESNÍ ARCHIV LIBEREC, fond Pozůstalost rodu Turnwaldů, Inventář č. 47 (vyhotovil Vladimír Ruda), 15 s.

NÁRODNÍ ARCHIV V PRAZE, fond Český zemský sněm, karton č. 112.

TURNWALD, J., Geschichtlich politische Aufsätze. Reichenberg, Gebrüder Stiepel 1922, 139 s.

TURNWALD, J., Die neuen bürgerlichen Gesetze. Reichenberg, Gebrüder Stiepel Ges. 1919, 47 s.

TURNWALD, J., Die administrative Theilung Böhmens und das Curiavotum am Landtage. Reichenberg, A. Schöpfer 1884, 31 s.

Reichenberger Zeitung – 1884-1929.

Reichenberger Deutsche Volkszeitung – 1908-1919.

Reichenberg in der Zeit der Selbstverwaltung vom Jahre 1850 bis 1900. Ein geschichtlicher Rückblick und Verwaltungsbericht. Reichenberg, Im Selbstverlage des Stadtrathes 1902, 679 s.

SAGASSER, F., Adress-Buch und Wohnungs-Anzeiger der Stadt Reichenberg. Reichenberg, Verlag von A. Schöpfer 1882, 307 s.

SAGASSER, F., Adress-Buch und Wohnungs-Anzeiger der Stadt Reichenberg: Mit einem Plane von Reichenberg. Reichenberg, Selbstverlage des Verfassers u. Commission der Schöpfer'schen 1887, 396 s.

SAGASSER, F., Adress-Buch und Wohnungs-Anzeiger der Stadt Reichenberg. Reichenberg, Selbstverlage des Verfassers u. Comission der Schöpfer'schen 1895, 524 s .

DRESSLER, J., Wohnungs- und Geschäftsanzeiger der Stadt Reichenberg. Reichenberg, Im Selbstverlage des Verfassers 1901, 624 s.

Jahrbuch und Wohnungsanzeiger der Stadt Reichenberg für das Jahr 1905, Reichenberg 1904, 556 s.

Jahrbuch und Wohnungsanzeiger der Stadt Reichenberg für das Jahr 1929, Reichenberg 1928, 770 s.

Literatura:

BALÍK, S., Advokacie včera a dnes. Dobrá Voda, Aleš Čeněk 2000, 256 s.

BALÍK, S., Po pěti letech (črta z dějin advokacie v Čechách v letech 1869-1873). In: Bulletin advokacie č. 10, Praha, Česká advokátní komora 1995, s. 32-41.

BALÍK, S., Česká advokacie ve světle právních předpisů z let 1868-1914 a jejich dobového výkladu. In: PHS 33. 1993, s. 97-114.

BALÍK, S. - PEŠEK, J., Čeští advokáti 1860-1914. In: Svobodný, P. – Havránek, J., Profesionalizace akademických povolání v českých zemích v 19. století a v první polovině 20. století. Praha, Karolinum 1996, s. 61-81.

BALOUN, J., Německý alpský spolek v Libereci 1893-1944 (diplomová práce). Liberec, TUL 2002, 124 s.

BERAN, L. – VALCHÁŘOVÁ, V., Industriál libereckého kraje. Technické stavby a průmyslová architektura. Praha, ČVUT 2007, 281 s.

EFMERTOVÁ, M. C., České země v letech 1848-1918. Praha, Libri 1998, 463 s.

FUCHS, A., Geistige Strömungen in Österreich. Wien, Loecker 1978, 320 s.

HAAS, H., Konflikt při uplatňování nároků na právo sebeurčení: od habsburského státu k Československu – Němci v Českých zemích v letech 1918 až 1919. In: První světová válka a vztahy mezi Čechy, Slováky a Němci. Brno, Matice moravská 2000, s. 113-178.

HLAVAČKA, M. - PEČENKA, M., Trojspolek. Německá, rakousko-uherská a italská zahraniční politika před první světovou válkou. Praha, Libri 1999, 279 s.

HÖBELT, L., Deutschnationalen und liberalen Gruppierungen in Cisleithanien: Von der Vereinigten Linken zum Nationalverband. In: ERDÖDY, Gábor: Das Parteiwesen Österreichs-Ungarns. Budapest, Akad. Kiadó 1987, 144 s.

- HÖBELT, L., Kornblume und Kaiseradler. Die Deutschfreiheitlichen Parteien Altösterreichs 1882-1919. Wien, Verlag für Geschichte und Politik 1993, 387 s.
- HORÁKOVÁ, L., Obsazení Liberecka československým vojskem na konci roku 1918. In: Vznik samostatného Československa a severní Čechy. Ústí nad Labem, Okresní archiv 1968, s. 183-196.
- JABLONSKÁ, H., Projednávání otázek českých menšin na zemském sněmu v letech 1895-1913 (diplomová práce). Liberec, TUL 2002, 158 s.
- KALFÉŘTOVÁ, D., Advokacie v Liberci v letech 1848-1939 (diplomová práce). UK Praha 2004 (diplomová práce), 92 s.
- KARPAŠ, R., Kniha o Liberci. 2. dopl. a rozš. Vyd. Liberec, Dialog 2004, 704 s.
- KAZBUNDA, K., Otázka česko-německá v předvečer velké války: Zrušení ústavnosti země České tzv. anenskými patenty z 26. července 1913. Praha, Karolinum 1995, 477 s.
- KLÍMA, K., Češi a Němci v revoluci 1848-1849. Praha, Nebesa 1994, 203 s.
- KOBER, J., Advokacie v českých zemích v letech 1848-1994. Praha, Česká advokátní komora 1994, 284 s.
- KOPICA, J., Zemská vláda Deutschböhmen v letech 1918-1919. In: Němci v českých zemích. Zprávy Společnosti pro dějiny Němců v Čechách III/2004. Ústí nad Labem, Alois international 2004, s. 5-66.
- KOŘALKA, J., Češi v habsburské říši a v Evropě 1815 - 1914: Sociálněhistorické souvislosti vytváření novodobého národa a národnostní otázky v Českých zemích. Praha, Argo 1996, 354 s.
- KŘEN, J., Konfliktní společenství: Češi a Němci 1780-1918. Praha, Academia 1990. 508 s.
- KÜBL, F., Geschichte der österreichischen Advokatur. Wien, Österr. Rechtsanwaltskammertag 1981, 220 s.
- LIŠKOVÁ, M., Slovník představitelů zemské samosprávy v Čechách 1861-1913. Praha, Státní ústřední archiv v Praze 1994, 379 s.
- LUG, V., Heimatkunde des Bezirkes Reichenberg in Böhmen. IV/1. Reichenberg, Verlag der drei Lehrervereine des Reichenberger Bezirkes und des Vereines für Heimatkunde des Jeschken-Iser-Gaues 1938, s. 104 s.
- MALÍŘ, J., Advokát. Příklad JUDr. Václava Šíleného. In: FASORA, L. - HANUŠ, J. – MALÍŘ, J., Člověk na Moravě 19. století. Brno, Centrum pro studium demokracie a kultury 2004, s. 79-110.

- MALÝ, K., Dějiny českého a československého práva do roku 1945. Praha, Linde 1997, 572 s.
- MELANOVÁ, M., Heinrich Prade. Liberecký místostarosta a představitel německých nacionalů v Čechách. In: Osobnosti regionu 2, Liberec, Technická univerzita v Liberci 2005, 132 s.
- MELANOVÁ, Miloslava: Spolkový život v Liberci od počátku 19. století do roku 1914. In: Documenta Pragensia XVIII. Praha, Skriptorium 2000. s. 259 – 279.
- MELANOVÁ, Miloslava: Zápas o libereckou radnici v roce 1885. Formování německého nacionálního hnutí v Čechách. In: Documenta Pragensia XIV. Praha, Scriptorium 1997, s. 171–180.
- MELANOVÁ, M., Liberec na cestě k projektu samostatné provincie. In: Česko-slovenské vztahy – Slovensko-české vřahy. Liberec, Technická univerzita 1998, s. 83-95.
- MELANOVÁ, M., Česká menšina v Liberci před první světovou válkou. In: Fontess Nissae I/2000. Liberec, Technická univerzita 2000, s. 93-122.
- MELANOVÁ M., Liberecká výstava 1906. Liberec, Kalendář Liberecka 1996, 63 s.
- MOLISCH, P., Geschichte der deutschnationalen Bewegung in Österreich von ihren Anfängen bis zum Zerfall der Monarchie. Jena, Fischer 1926, 277 s.
- NOVOTNÝ, J., Čeští Němci a habsburská monarchie. In: Hojda, Z. - Prah, R., Český lev a rakouský orel v 19. století. Praha, KLP 1996, s. 47-53.
- NOVOTNÝ J., Projekt provincie „Deutschböhmen“. In: Documenta Pragensia XIV. Praha, Scriptorium 1997, s. 183-192.
- NOVOTNÝ, J., Ke vztahu Čechů a českých Němců v revoluci 1848-1849. In: Česko-slovenské vztahy - Slovensko-české vřahy. Liberec, Technická univerzita 2000, s. 63-72.
- Österreichisches biographisches Lexikon 1815-1950, Bd. 1-12.
- PFOHL, Ernst: Orientierungslexikon der Tschechoslowakischen Republik : Oro-, hydro- und topographisches, statistisches und wirtschaftskundliches Nachschlagewerk, Auskunftsbuch über jeden Ort der Republik, die verschiedensprachigen Namen, Lage, Einwohner, Denkwürdigkeiten, Bedeutung, Post- und Eisenbahnstation, kommerziell-industrielle Tätigkeit nach verlässlichen amtlichen Daten. Reichenberg, Verlag von Gebrüder Stiepel 1931, 741 s.
- PROKŠ, Petr: První světová válka a velmocenské plány Rakousko-Uherska (1914-1918). In: Moderní dějiny 14, Praha 2006, s. 51-80.

RESSEL, A. F., Heimatkunde des Reichenberger Bezirkes: Stadt und Land. Reichenberg, Verlag der Lehrervereine des Stadt und Landbezirkes 1903-5., 725 s.

ROUBÍK, F., Bibliografie časopisectva v Čechách z let 1863-1895, Praha, Česká akademie věd a umění 1936, 319 s.

SHIRER, W. L., Vzestup a pád třetí říše: dějiny nacistického Německa. Brno, L. Marek 2004, 1118 s.

SIEGRIST, H., Bürgerliche Berufe. Zur sozialgeschichte der freien und akademischen Berufe im internationalen Vergleich. Göttingen, Vandenhoeck&Ruprecht 1988, 223 s.

SLAPNICKA, Helmut: Juristen als Wegbereiter des aufsteigenden Bürgertums des 19. Jahrhunderts in den Böhmisches Ländern. In: Anzeiger der österreichischen Akademie der Wissenschaften phil.-his. Kl. 125/1988, Wien 1988, s. 35-60.

ŠEBEK, J., Německé politické strany v českých zemích 1861-1918. In: Marek, P. a kolektiv, Přehled politického stranictví na území českých zemí a Československa v letech 1861- 1998. Rosice u Brna, Gloria 2000, s. 254-265.

URBAN, O., Česká společnost 1848-1918. Praha, Svoboda 1982, 690 s.

VELEK, L., Pokus o česko-německé vyrovnání 1899-1900 – konference u K. Chiariho. Český časopis historický 96/98, s. 532-560.

VELEK, L., Koeberovy česko-německé smluvní konference 1900. Časopis národního muzea – řada historická, 168/1999, s. 28-54.

WANDRUSZKA, A. Österreichs politische Struktur. Die Entwicklung der Parteien und politischen Bewegungen. In: BENEDIKT, Heinrich: Geschichte der Republik Österreich, Wien, Verlag f. Geschichte u. Politik 1954, 632 s.

ŽUPANIČ, Jan: Rakousko-Uhersko a polská otázka za první světové války. Praha, Karolinum 2006, 194 s.

<http://aeiou.iicm.tugraz.at/aeiou.encyclp.n/n350340.htm>

<http://www.psp.cz/cgi-bin/ascii/eknih/1908skc/stenprot/009schuz/s009004.htm>

12. Seznam příloh

1. Fotografie Josefa Turnwalda z neznámého roku. In: Státní okresní archiv Liberec (SOkAL), fond Pozůstalost rodu Turnwaldů, karton č. 5.
2. Fotografie pravděpodobně Josefa Turnwalda z roku 1929. In: SOkAL, fond Pozůstalost rodu Turnwaldů, karton č. 5.
3. Fotografie JUDr. Rudolfa Turnwalda st. s rodinou z neznámého roku. In: SOkAL, fond Pozůstalost rodu Turnwaldů, karton č. 5.
4. Fotografie Rudolfa Turnwalda st. s manželkou Klárou z neznámého roku. In: SOkAL, fond Pozůstalost rodu Turnwaldů, karton č. 5.
5. Fotografie JUDr. Rudolfa Turnwalda ml. z neznámého roku. In: SOkAL, fond Pozůstalost rodu Turnwaldů, karton č. 5.
6. Fotografie domu JUDr. Josefa Turnwalda č. 35/5 na tehdejším Lindenplatz. In: SOkAL, fond Pozůstalost rodu Turnwaldů, karton č. 5.
7. Fotokopie nákresu vchodových dveří, které si Turnwald nechal vyhotovit od firmy Gustav Sachers Söhne v roce 1911. In: SOkAL, fond Pozůstalost rodu Turnwaldů, karton č. 1.
8. Fotokopie plánu na přestavbu domu č. 35/5 na tehdejším Lindenplatz. In: SOkAL, fond Pozůstalost rodu Turnwaldů, karton č. 1. (1. část)
8. Fotokopie plánu na přestavbu domu č. 35/5 na tehdejším Lindenplatz. In: SOkAL, fond Pozůstalost rodu Turnwaldů, Karton č. 1. (2. část)
9. Fotokopie dopisu, který zaslal Josef Turnwald společně s Karlem Kirchhofem a Friedrichem Leglerem bývalým zemským poslancům, ve kterém požadují obnovení Svazu bývalých německých zemských poslanců z Čech. In: SOkAL, fond Pozůstalost rodu Turnwaldů, karton č. 6. (1. část)
9. Fotokopie dopisu, který zaslal Josef Turnwald společně s Karlem Kirchhofem a Friedrichem Leglerem bývalým zemským poslancům, ve kterém požadují obnovení Svazu bývalých německých zemských poslanců z Čech. In: SOkAL, fond Pozůstalost rodu Turnwaldů, karton č. 6. (2. část)
10. Fotokopie dopisu, který informuje o výsledcích snah o obnovení Svazu bývalých německých zemských poslanců z Čech. In: SOkAL, fond Pozůstalost rodu Turnwaldů, karton č. 6. (1. část)
10. Fotokopie dopisu, který informuje o výsledcích snah o obnovení Svazu bývalých německých zemských poslanců z Čech. In: SOkAL, fond Pozůstalost rodu Turnwaldů, karton č. 6. (2. část)

11. Fotokopie dopisu adresovaného Josefu Turnwaldovi od *Deutscher Hausbesitzerverein*, který žádá Turnwalda, aby se nestahoval z politického života. In: SOkAL, fond Pozůstalost rodu Turnwaldů, karton č. 6.
12. Fotokopie novinového článku o zvolení Josefa Turnwalda zemským poslancem z *Reichenberger Deutsche Volkszeitung* z 24. února 1911.
13. Fotokopie nekrologu Josefa Turnwalda z *Reichenberger Zeitung* z 26. března 1929.
14. Rozdělení justiční správy v Čechách dle Josefa Turnwalda. In: Turnwald, J., *Administrative Theilung Böhmens und das Curiatvotum am Landtage*. Reichenberg 1884, s. 17 – 18.
15. Rozdělení politické správy v Čechách dle Josefa Turnwalda. In: Turnwald, J., *Administrative ...*, s. 23 – 24.

1. Fotografie Josefa Turnwalda z neznámého roku.

2. Fotografie pravděpodobně Josefa Turnwalda z roku 1929.

3. Fotografie JUDr. Rudolfa Turnwalda st. s rodinou z neznámého roku.

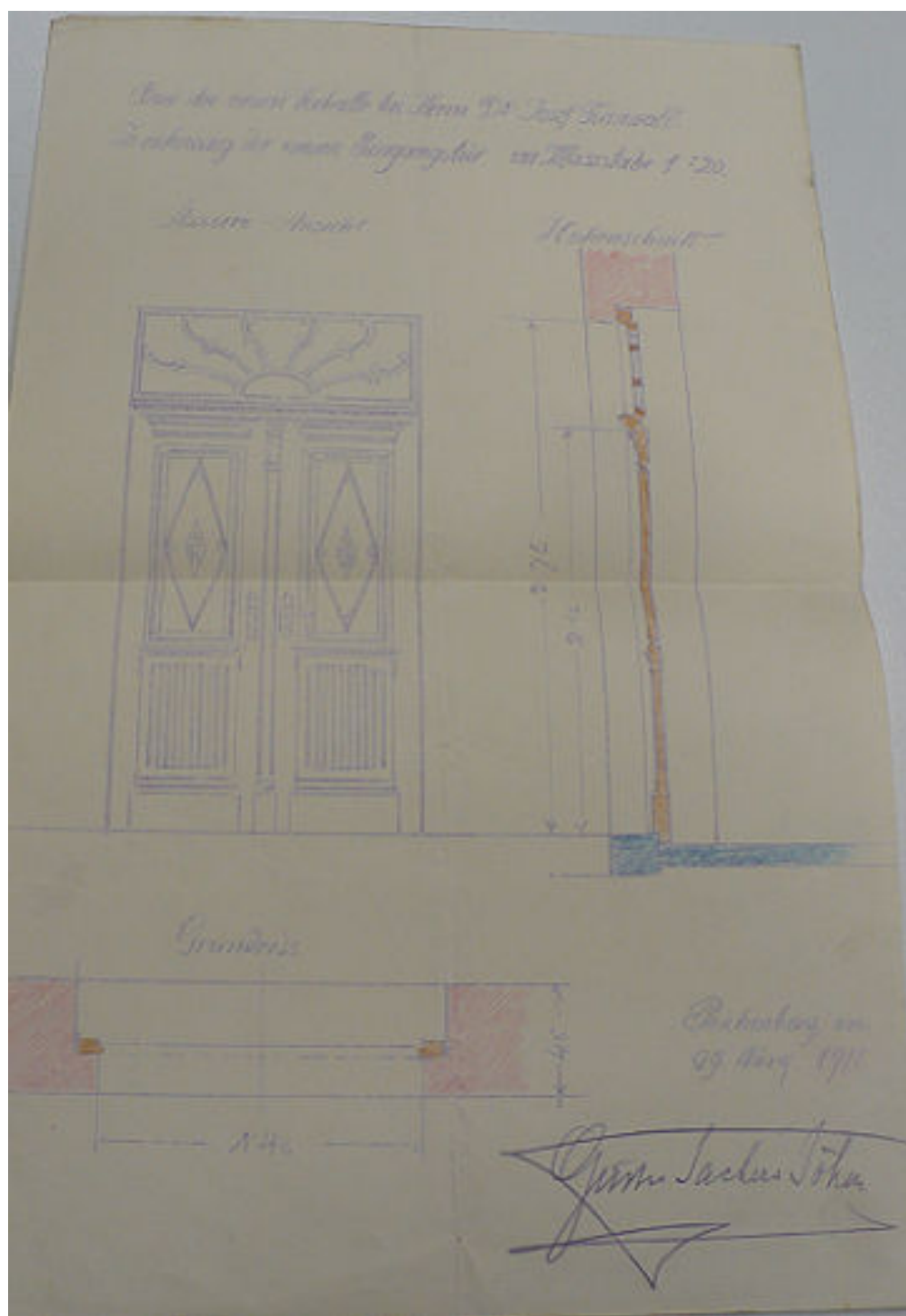
4. Fotografie Rudolfa Turnwalda st. s manželkou Klárou z neznámého roku.

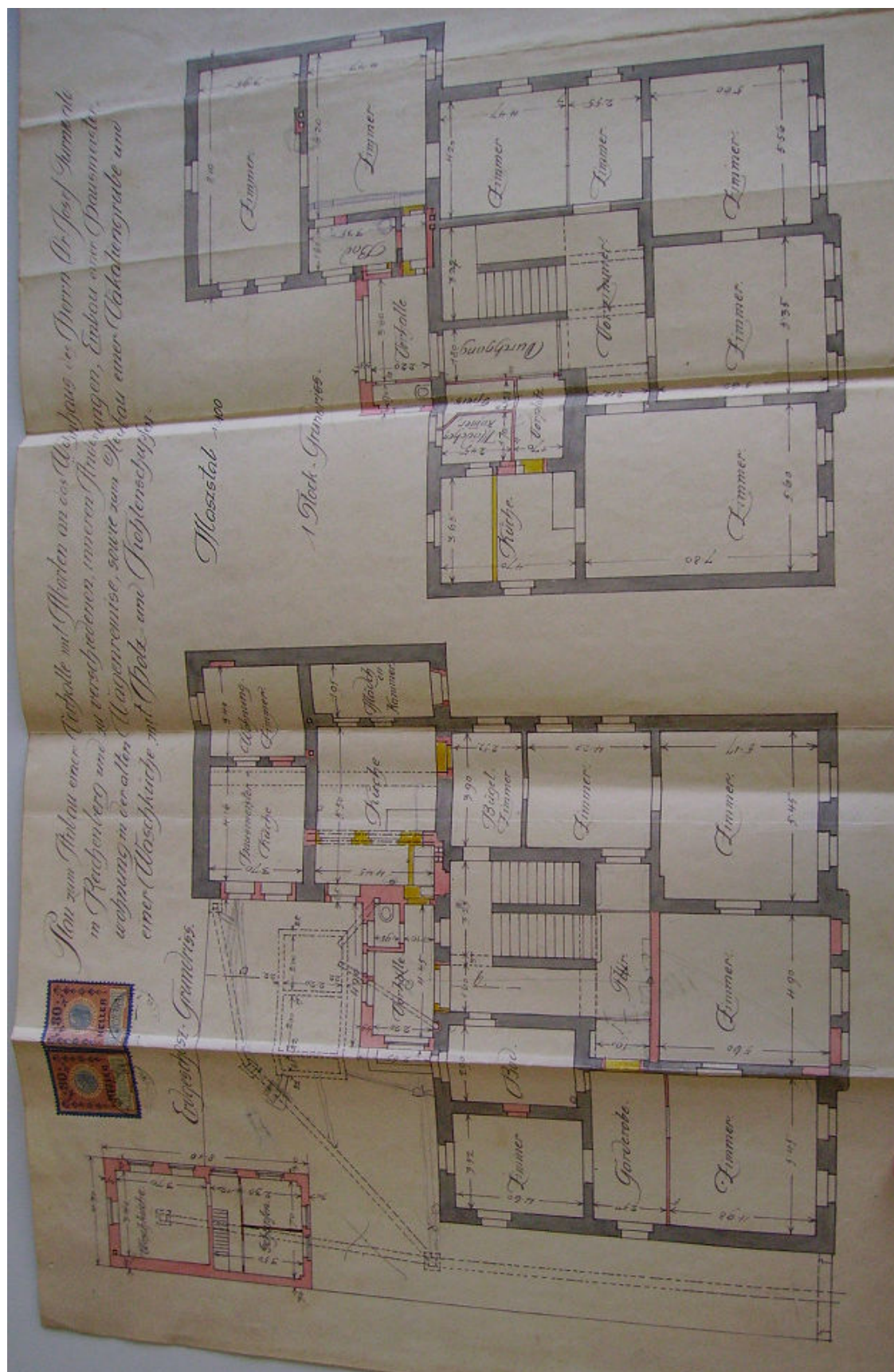
5. Fotografie JUDr. Rudolfa Turnwalda ml. z neznámého roku.

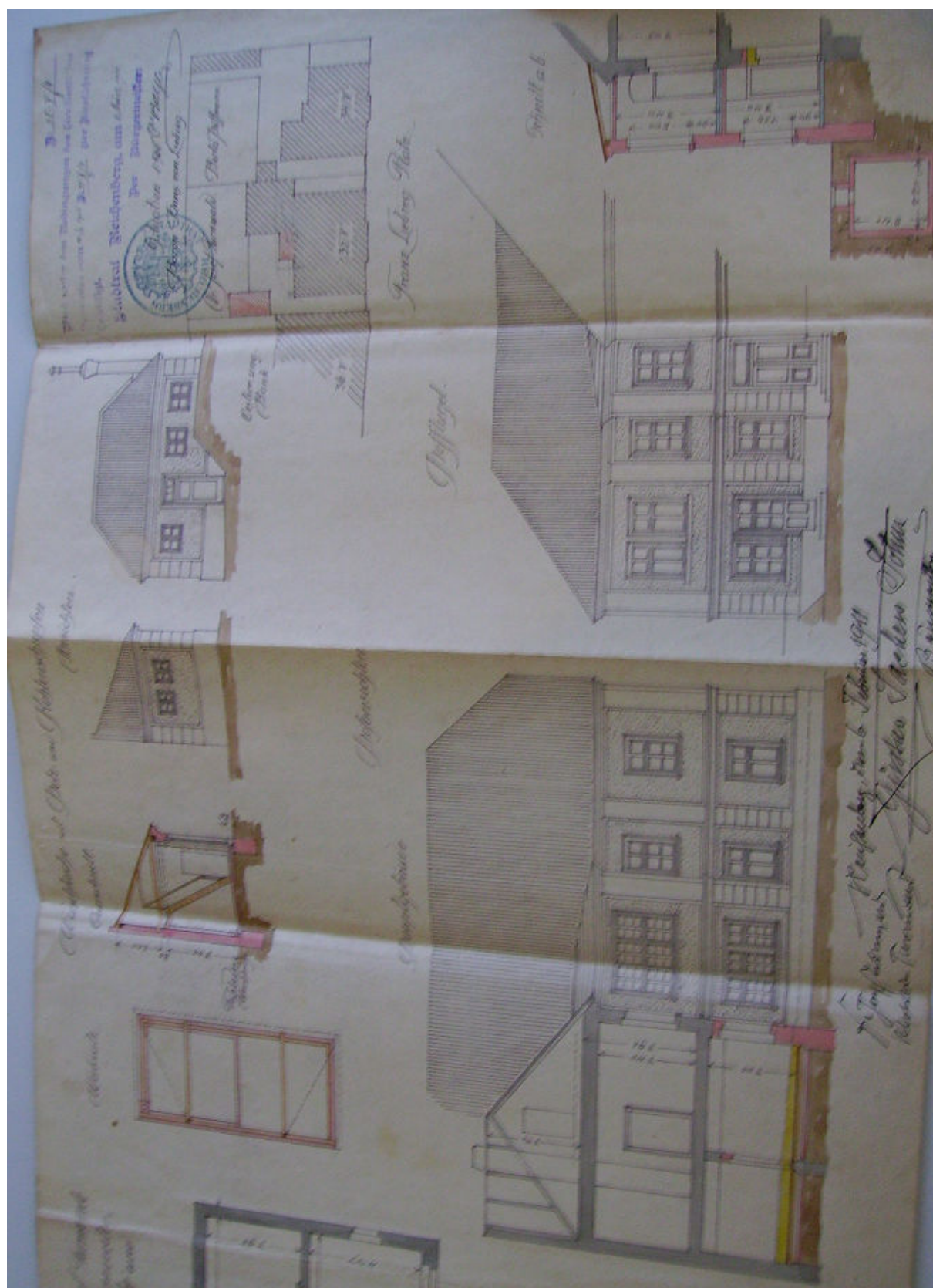
6. Fotografie domu JUDr. Josefa Turnwalda č. 35/5 na tehdejší́m Lindenplatz.

7. Fotokopie nákresu vchodových dveří, které si Turnwald nechal vyhotovit od firmy Gustav Sachers Söhne v roce 1911.

8. Fotokopie plánu na přestavbu domu č. 35/5 na tehdejší Lindénplatz - 1. část.

8. Fotokopie plánu na přestavbu domu č. 35/5 na tehdejší́m Lindenplatz – 2. část.

Satzung der Abgeordneten
des Landtagsabgeordnetenverbandes
 Reichenberg, am 17. Febr. 1915.

Herrn Ernst von Landt

 früheren Landtagsabgeordneten
 in.....

Die gemeinsame deutsch-böhmische Vertretung hatte mit der Auflösung des Verbandes der ehemaligen deutsch-böhmischen Landtagsabgeordneten, welche in der Sitzung vom 1. März 1914 durch den Austritt der Mitglieder der radikalen Partei vollzogen wurde, ihr Ende erreicht.-

Nun dürfte wohl der Zeitpunkt gekommen sein, dahin zu trachten und zu wirken, daß die frühere Vereinigung wieder hergestellt werde.-

Denn da alle deutsch-böhmischen Abgeordneten seinerzeit mit dem Abbruche der deutsch-tschechischen Ausgleichsverhandlungen sich einverstanden erklärt hatten, daher in politischer Hinsicht eine wesentliche Meinungsverschiedenheit in den Abgeordneten-Kreisen nicht besteht, könnte wohl die unbedingt gebotene Wiedervereinigung der Parteien auf keinen Widerspruch stoßen.- Solange der Krieg dauert, können Neuwahlen zum Land-

./.

9. Fotokopie dopisu, který zaslal Josef Turnwald společně s Karlem Kirchhofem a Friedrichem Leglerem bývalým zemským poslancům, ve kterém požadují obnovení Svazu bývalých německých zemských poslanců z Čech - 1. část.

tage nicht erwartet worden; selbst nach dem Friedens-
schluße wird noch eine geraume Zeit verstreichen, be-
vor man sich in maßgebenden Kreisen entschließen wird,
verfassungsmässige Zustände in Böhmen herbeizuführen.-

Es gibt eine Reihe der durch den Krieg hervorgerufe-
nen Fragen, sowohl in nationaler als auch in volks-
wirtschaftlicher Beziehung, welche der Beratung des
Landtagsverbandes zu überweisen wären.-

Es wäre auch im hohen Grade wünschenswert, daß so
bedauerliche Z w i s c h e n f ä l l e, wie der
jüngst bekannt gewordene private Ausgleichsversuch, in
Zukunft verhindert würden.-

Aus diesen Gründen erlauben wir uns zu dem Zwecke,
um die Wiederherstellung dieses Verbandes in die Wege
zu leiten, das Ersuchen zu stellen, uns o h n e
V e r z u g bekannt geben zu wollen, ob Sie unserer
Meinung beitreten, und sich mit dem weiteren Vorschla-
ge der Einberufung einer gemeinsamen Sitzung einver-
standen erklären.-

Gefällige Zuschriften wollen an den kais. Rat
F. L e g l e r gerichtet werden.-

Mit deutschem Gruße:

J. Turnwald
Legler *Kirchhof*

9. Fotokopie dopisu, který zaslal Josef Turnwald společně s Karlem Kirchhofem a Friedrichem Leglerem bývalým zemským poslancům, ve kterém požadují obnovení Svazu bývalých německých zemských poslanců z Čech - 2. část.

Erklärungen der Abgeordneten
des bair. Landtages
Reichenberg, am 1. Mai 1915.

H e r r n

in

Wir erachten uns verpflichtet, über das Ergebnis des von uns unterm 17. Feber 1. J. zum Zwecke der Einberufung einer Versammlung zur Beratung über die Wiederherstellung des Verbandes der ehemaligen deutsch-böhmischen Landtagsabgeordneten erlassenen Rundschreibens Bericht zu erstatten.

Unbedingt zustimmend haben geantwortet:
die Herren Bernardin, Böhr, Hackel, Hermann, Jaksch, Jngrisch, Keller, Kindermann, Müller, Nitsche, Perko, Peters, Posselt, Richter, Reitterer, Schöffel, Schreiner, Schücker, Siegmund, Spies, Tobisch, Urban und Würfel, daher mit Zurechnung unserer Person - 26 Herren. -

Nur bedingt und unter gewisser Voraussetzung
(Einholung von Parteibeschlüssen) haben sich einverstanden erklärt die Herren: Damm, Heiser, Hirsch,

./.

10. Fotokopie dopisu, který informuje o výsledcích snah o obnovení Svazu bývalých německých zemských poslanců z Čech - 1. část.

Jro, Kraus, Krepek, Kriegelstein von Sternfeld Karl,
Kriegelstein von Sternfeld Max, Landa, v. Logdman,
Facher, Roller, Siegel, Schlegel, Stransky u. Wolf,
zusammen 16 Herren.

Eine Erklärung ist nicht eingelangt von den
Herren: Ansorge, Baernreither, Lehnert, Frengl, Glöck-
ner, Waldek, Helmer, Herold, Kasper, Kaulfersch, Kie-
mann, Kletzenbauer, Krützner, Lipka, Maresch, Medin-
ger, Perger, Reininger, Sobitschka, Zuleger, Hoffmann,
Schreiter und Stahl, zusammen 23 Herren.

Die Herren Hütter, Lössl, Mayer und Meixner
sind in Kriegsdiensten abwesend.

Mit deutschem Gruße:

10. Fotokopie dopisu, který informuje o výsledcích snah o obnovení Svazu bývalých
německých zemských poslanců z Čech – 2. část.

Verband der Hausbesitzer-Vereine
von Nord- und Ostböhmen
Reichenberg.

Postfach Nr. 423.
Reichenberg-Postfach Nr. 42324.
Reichenberg-Postfach 10.

Reichenberg, den 24. Feber

1914

Euer Hochwohlgeboren
Sehr geehrter Herr Doktor !

Wir beehren uns mitzuteilen, daß in unserer letzten Ausschuß-Sitzung der einstimmige Beschluß gefaßt wurde, Sie geehrter Herr Doktor zu ersuchen, sich vom politischen Leben nicht zurückzuziehen, die diesbezügliche Erklärung zurückzunehmen und sich wie früher voll und ganz, auch in Ihrer Eigenschaft als seinerzeit gewählter Landtagsabgeordneter der Stadt Reichenberg, am politischen Leben weiter zu betätigen, die Rechte des deutschen Volkes überall energisch zu vertreten und dies insbesondere im Verbande der ehemaligen Landtagsabgeordneten.

Indem wir Ihnen neuerlich für Ihre Tätigkeit im Vorhinein den besten Dank aussprechen, zeichnen wir

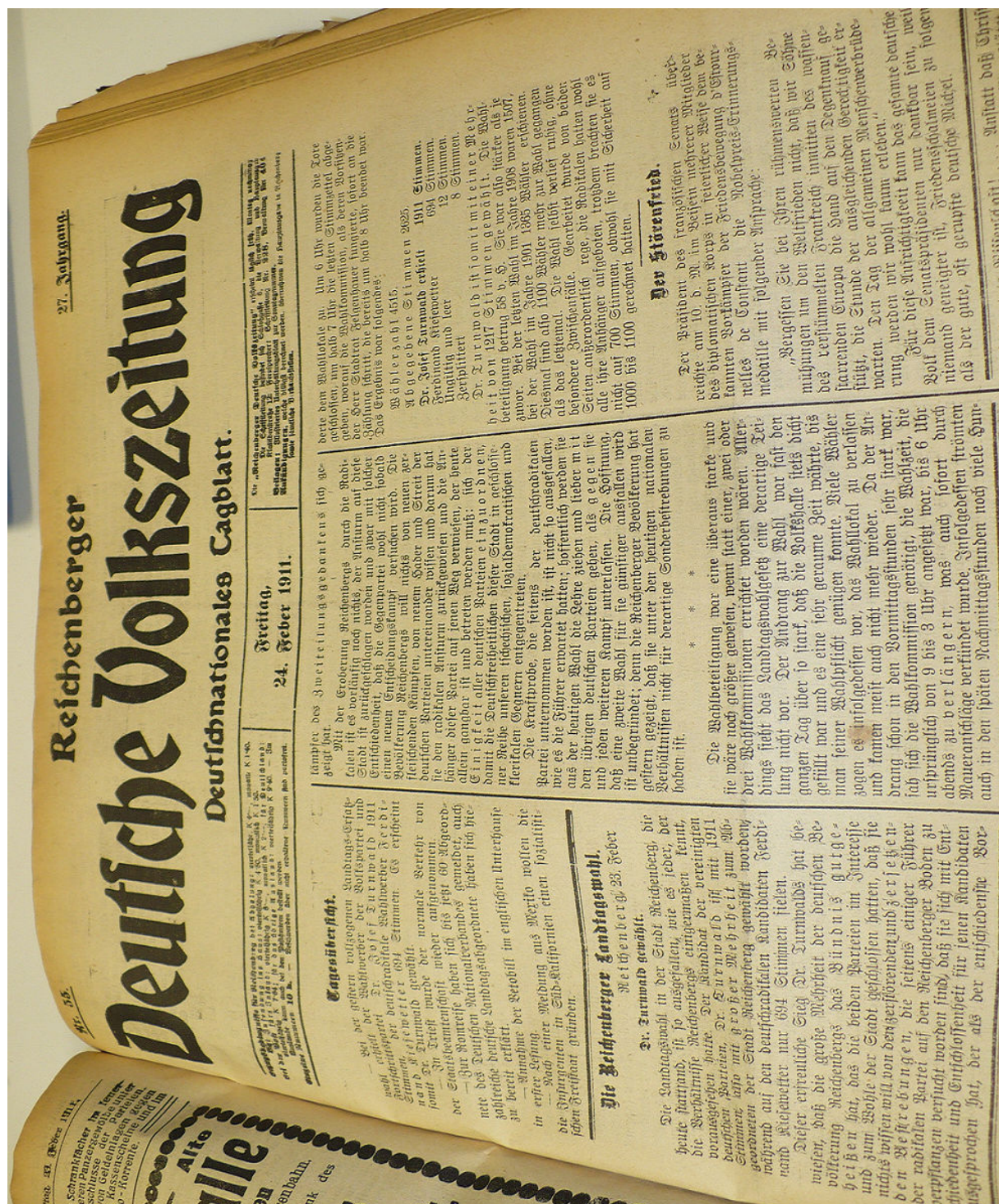
mit ausgezeichneter

Hochachtung
Deutscher Hausbesitzerverein
in Reichenberg.

Karl Schöper

Karl Schöper

11. Fotokopie dopisu adresovaného Josefu Turnwaldovi od Deutscher Hausbesitzerverein, který žádá Turnwalda, aby se nestahoval z politického života.

12. Fotokopie novínového článku o zvolení Josefa Turnwalda zemským poslancem z Reichenberger Deutsche Volkszeitung z 24. února 1911.

13. Fotokopie nekrologu Josefa Turnwalda z Reichenberger Zeitung z 26. března 1929.

14. Rozdělení justiční správy v Čechách dle Josefa Turnwalda

Německé oblasti Čech by zahrnovaly následující okresy (Bezirke): Hostinné, Aš, Úštěk, Ústí nad Labem, Benešov, Bílina, Česká Kamenice, Česká Lípa, Broumov, Most, Bachov, Doupov, Dubá, Duchcov, Cheb, Locket, Falknov, Frýdlant, Jablonné, Jablonec nad Nisou, Jirkov, Kraslice, Nové Hradky, Králíky, Haňšpach, Hartmanice, Vrchlabí, Bor u České Lípy, Vyšší Brod, Hostouň, Jesenice, Jáchymov, Kadaň, Chabařovice, Karlovy Vary, Kateřinky, Chomutov, Kynžvart, Chrastava, Žlutice, Maršov, Stříbro, Nová Bystřice, Nejdek, Nýrsko, Mimoň, Planá, Bečov, Přimda, Vysoká Planá, Blatno, Podbořany, Přísečnice, Liberec, Rochlice, Rokytice, Ronšperk, Rumburk, Žatec, Žacléř, Šluknov, Hora sv. Šebestiána, Stod, Štoky, Tachov, Tanvald, Teplá, Teplice, Děčín, Trutnov, Touškov, Volary, Varnsdorf, Štětí, Bezručice, Vildštejn, Cvikov.

K tomu by byly ještě přidány (po rozdělení jednotlivých českých obcí) následující německé okresy: Chvalšiny, Kaplice, Postoloprty, Litoměřice, Český Krumlov, Prachatic, Vimperk, Kašperské Hory, Horšovský Týn, Lanškroun, Opatov a „Weckelsdorf“.

České oblasti by zahrnovaly následující čistě české okresy: Kostelec nad Orlicí, Bechyně, Benátky, Benešov, Beroun, Blatná, Blovice, Český Brod, Česká Skalice, Brandýs, Břežnice, Čáslav, Chlumeck, Chotěboř, Chrudim, Dobruška, Úpice, Železný Brod, Jílové, Hluboká, Habry, Hlinsko, Vysoké, Vysoké Mýto, Holice, Horažďovice, Hořice, Hořovice, Humpolec, Jičín, Mladá Boleslav, Kamenice, Karlín, Kouřim, Kladno, Uhlířské Janovice, Kolín, Hradec Králové, Městec Králové, Kralovice, Kutná Hora, Ledec, Libáň, Libochovice, Lišov, Lomnice u Jičína, Lomnice u Třeboně, Mělník, Mirovice, Týn nad Vltavou, Milevsko, Mnichovo Hradiště, Náchod, Nasavrky, Nechanice, Nepomuk, Nymburk, Nové Strašecí, Nový Bydžov, Neveklov, Opočno, Pardubice, Pacov, Pelhřimov, Písek, Plánice, Počátky, Poděbrady, Polná, Přelouč, Přestice, Příbram, Křivoklát, Roudnice, Rychnov, Říčany, Rokycany, Slaný, Černý Kostelec, Sedlec, Želčany, Semily, Žamberk, Skuteč, Smíchov, Soběslav, Sobotka, Strakonice, Tábor, Turnov, Unhošť, Dolní Kralovice, Vinohrádky, Velvary, Veselí, Vlašim, Vodňany, Volyně, Votice, Zbiroh.

K tomu by ještě byly přidány (po rozdělení jednotlivých německých území) následující okresy: Třeboň, Sušice, Klatovy, Rakovník, Louny, Jilemnice, Příbyslav, Bílá Voda, Police, Litomyšl, Polička, Domažlice, Manětín.

Smíšené oblasti by pak zahrnovaly následující okresy: Praha, Plzeň, Český Dub, Nová Paka, Dvůr Králové, Jaroměř, Nové Město nad Metují, Německý Brod, Jindřichův Hradec, Netolice.

15. Rozdělení politické správy v Čechách dle Josefa Turnwalda

Do německých oblastí Čech by spadaly magistrát Liberec a okresní hejtmanství Aš, Ústí nad Labem, Horšovský Týn, Česká Lípa, Broumov, Most, Doupov, Cheb, Falknov, Frýdlant, Jablonné, Jablonec nad Nisou, Kraslice, Vyšší Brod, Kadaň, Kaplice, Karlovy Vary, Chomutov, Český Krumlov, Litoměřice, Žlutice, Stříbro, Planá, Podbořany, Liberec, Rumburk, Žatec, Šluknov, Tachov, Teplá, Děčín a Trutnov.

K českým oblastem by pak patřily magistrát Praha a okresní hejtmanství: Benešov, Blatná, Český Brod, České Budějovice, Chotěboř, Chrudim, Čáslav, Německý Brod, Vysoké Mýto, Hořovice, Jičín, Mladá Boleslav, Karlín, Klatovy, Kolín, Hradec Králové, Dvůr Králové, Kralovice, Kutná Hora, Louny, Ledec, Mělník, Týn nad Vltavou, Milevsko, Mnichovo Hradiště, Nový Bydžov, Jindřichův Hradec, Nové Město nad Metují, Pardubice, Plzeň, Písek, Poděbrady, Polička, Polná, Přestice, Příbram, Rakovník, Roudnice, Rychnov, Slaný, Želčany, Semily, Smíchov, Jilemnice, Strakonice, Tábor, Domažlice, Turnov a Třeboň.

Mezi smíšené oblasti by byly počítány: magistrát Praha, okresní hejtmanství České Budějovice, Německý Brod, Jičín, Dvůr Králové, Jindřichův Hradec, Plzeň, Nové Město nad Metují, „Genstenberg“ a Turnov.